శ్రీః

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీశంభురహస్యాఖ్యపురాణాంతర్గతం

కవికావ్యాదిప్రశంసాపరమధ్యాయచతుష్టయం

శ్రీనల్లూరుసజ్జనుతాగ్రహారనివాసి

కాశీకాశీఫల్లినృసింహశాస్త్రికృతా

ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికా

శ్రీమద్వరికాణఫాలనైరికటాచార్యవిరచితం

సవ్యాఖ్యానం రాఘవయాదవీయాఖ్యమనులోమ

విలోమకావ్యంచేతిత్రయం

శ్రీమన్మహీశూరపురీ మధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న

సింహాసనారూఢశ్రీమచ్చామరాజేంద్రాస్థానపండిత

తాదృశతాతాచార్యసాహాయ్యేన సంశోధ్యపరిష్కృత్య

తాదృశమహారాజాశ్రితేన

ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ

మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం

విద్యాతరంగిణ్యాఖ్యాయాం స్వీయ

ముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రాపితంసద్విజయతేతమామ్

ఇదానీమేతన్మూల్యమర్ధరూప్యం.

సం ౧౮౮౦.

అత్రేదానీం సిద్ధస్యాత్ పుస్తకక్రయక్రమః

	రూ.	[illegible]
విషయవాక్యదీపికా- వేదాంతవిషయః	౩	౮
రామకృష్ణదీక్షితీయ వ్యాఖ్యానసహితా అద్వైతపరిభాషా	౧	౬
హేమాద్రిప్రాయశ్చిత్తాధ్యాయః	౩	౦
వైద్యనాథీయప్రాయశ్చిత్తకాండః	౧	౫
సకృష్ణభట్టీయ గదాధరీయపంచలక్షణీ	౧	౫
సామాన్యనిరుక్తిబంగాళపత్రాణి	౨	౦
సకృష్ణభట్టీయగదాధరీయపక్షతా	౨	౮
కృదంతతత్త్వబోధినీ స్వోపజ్ఞనైకసుబోధివ్యాఖ్యాసహితా [?] ...	౫	౦
సవ్యాఖ్యానచంద్రాలోక శరదాలంకారప్రకరణమ్ [?]	౦	౪
శ్రీవాల్మీకిసూత్రీయుక్తా షడ్భాషాచంద్రికా [?] ...	౨	౫
శ్రీకాత్యాయనసూత్రవ్యాఖ్యాప్రాకృతమంజరీ	౦	౬
సటీకాచ్ఛాయా ప్రక్రియం ప్రద్యుమ్నానందనాటకమ్	౧	౦
సటీకాచ్ఛాయాప్రక్రియం వేణీసంహారనాటకం ...	౧	౮
సవ్యాఖ్యానం ముద్రారాక్షసనాటకమ్ ...	౧	౦
సచ్ఛాయం భారతమంజర్యాఖ్య ప్రాకృతకావ్యం ...	౦	౪
సటీకారశాణఫాలవేంకటాచార్యకృతోత్తరచంపూః [?]	౦	౭
సటీక వరదాభ్యుదయాఖ్య హస్తిగిరిచంపూః ...	౦	౫
సవ్యాఖ్యాన షట్సర్గ యాదవాభ్యుదయమహాకావ్యం	౧	౮
సవ్యాఖ్యాన షట్సర్గ నైషధమహాకావ్యం ...	౧	౫
సవ్యాఖ్యానహంససందేశకావ్యం	౦	౮
ప్రథమాదిదశమసర్గాంత రఘువంశమూలం ...	౦	౮
ఏకాదశాద్యేకోనవింశసర్గాంతరఘువంశమూలం	౦	౯
సప్రమాణసమంత్రచక్రపర్యాయగ్రంథః [?] ...	౦	౨
సప్రమాణ ఉగ్రరథశాంతి కల్పత్రయం ...	౦	౮
సప్రమాణ సర్వప్రాయశ్చిత్తమహాసంకల్పః ...	౦	౮
కర్ణాటకభాషాత్మక కృష్ణకథాసారసంగ్రహః ...	౨	౫
శ్రీమద్రామాయణాంతర్గతకాండసమష్ట్యాదిగ్రంథం [?] సీతాకల్యాణ పట్టాభిషేక చిత్రపటసహితం	౬	౦

సుందరకాండముత్తమపత్రం ౪౹ మధ్యమపత్రమ్ ౪ =

ఓం

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

శ్రీ శమ్భురహస్యే కవికావ్యాదిప్రశంసన ప్రారమ్భః.

కుమారఉవాచ — ॥ కవిః కావ్యంచ లోకేస్మిన్ పరమం శ్రేయ
సాంపదమ్ । కథితంభవతా దేవ ప్రష్టుంకౌతూహలంహి మె ॥ ౧ ॥ కః
పునః కీదృశశ్చాయం కిం కావ్యం కీదృశం చ తత్ । తయోశ్శ్రేయస్కర
ం చ కథం బ్రూహి దయానిధే ॥ ౨ ॥ ఇతి పృష్టస్స భగవాన్ స్తేన ప్రా
ంస్తయన్నివ ॥ శమ్భురువాచ ॥— సాధు పృష్టం త్వయా తాత సుప్రీ
తాస్మి మతిస్తవ । బుద్ధిమానసి యత్కావ్య మహిమశ్రవణోద్యతః ॥ ౩ ॥
శ్రియశ్చాభిధాస్యామి చిరాదవహితో భవ । నాస్తి వాదం వదా
మ్యేష కథంచిదపి మానద ॥ ౪ ॥ గుణశ్లాఘ్యం సువృత్తాఢ్య మలంకా
రైరలంకృతం । దోషహీనం ధ్వనిమయం కావ్యం యః కురుతే మహాన్ ॥
ఏష జగతాం వంద్యః కవిర్నామ మహామతిః । యదా హి కవితాం కర్తు
మిచ్ఛేత్ యం విచక్షణః ॥ ౬ ॥ తదా విష్టస్సరస్వత్యా తన్మయో భవి
తా కవిః । యద్యత్ కవిర్వదత్యేష వచో గుణగణోజ్జ్వలం ॥ ౭ ॥ సత
్యం శ్యావిలాసోయం సస తాత న సంశయః । సాక్షాత్సరస్వతీ దేవీ కవి
ష మహామతే ॥ ౮ ॥ మర్త్యబుద్ధిర్నకార్యాస్మిన్ వ్యథా చాత్యేతథా
వా । కవిస్సాక్షాత్పరం దైవం కవిస్సాక్షాత్పరాయణం ॥ ౯ ॥ కవిరే
వ రాజవిద్యా కవిరేవ మహాగురుః । న రాజన్యో న వైశ్యశ్చ న చ శూద్రః
ద్విజో భవేత్ ॥ ౧౦ ॥ విప్రశ్చాదికవిరిహ శ్రుతిరేవ నిదర్శనం । ఆద్య
దిస్స భగవాన్ కవిర్బ్రహ్మా పితామహః ॥ ౧౧ ॥ కవీనామగ్రగణ్యో
వాల్మీకిస్స మహామునిః । కవిర్వ్యాసో మహాతేజాః కవిస్స భృగునంద
నః ॥ ౧౨ ॥ శ్రుతిస్మృతిముఖేనైవ కవిత్వేన శ్రుతా అమీ । నాదేవాం
శో దదాత్యన్నం నావిష్ణుః పృథివీపతిః ॥ ౧౩ ॥ నానృషిః కురుతే కావ్యం

వాగుదారః క్రమపాఠకః । శాంతో దాంతో జితక్రోధ స్తేజస్వీ వాగ్విదాం
వరః ॥ ౧౪ ॥ వపుష్మాన్ దేశకాలజ్ఞో గుణదోషవిచక్షణః । సుధాము
ఖైస్సువృత్తాఢ్యై ర్వచోభి ర్జనగతాం ముదం ॥ ౧౫ ॥ యః కరోతి మహా
బుద్ధి ర్విజానీహి హ్యశంకవిం । ఏతస్య వాగ్విలాసో హి నిర్దోషో గుణ
మేదురః ॥ ౧౬ ॥ సాలంకారో ధ్వనిమయ శ్ఛందోరూపశరీరభాక్ ।
మహాపురుషవృత్తాఢ్యో యస్తత్కావ్యం ప్రచక్షతే ॥ ౧౭ ॥ నగరార్ణవ
శైలర్తు చంద్రార్కోదయవర్ణనైః । ఉద్యానసలిలక్రీడా మధు
పానరతోత్సవైః ॥ ౧౮ ॥ విప్రలంభై ర్వివాహైశ్చ కుమారోదయవర్ణ
నైః । మంత్రద్యూతప్రయాణాజి నాయకాభ్యుదయైరపి ॥ ౧౯ ॥ అలం
కృతమసంక్షిప్తం రసభావనిరంతరం । సర్గైరనతివిస్తీర్ణై శ్శ్రావ్య
వృత్తగణోజ్జ్వలైః ॥ ౨౦ ॥ సర్వత్ర భిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజ
కం । కావ్యం కల్పాంతరస్థాయి కల్ప్యతే ఽనల్పభూతయే ॥ ౨౧ ॥ మ
హాకావ్యమిదం తాత యైః కైశ్చిద్వర్ణనై ర్యుతం । సాలంకృతిగుణాఢ్యం
య దుపకావ్యం తదుచ్యతే ॥ ౨౨ ॥ అదోషం గుణవత్కావ్య మలం
కారై రలంకృతం । రసాన్వితం కవిః కుర్వ న్కీర్తిం ప్రీతించ విందతి ॥ ౨౩
స్మృతి ర్వ్యతీతవిషయా మతి రాగామిగోచరా । బుద్ధి స్తాత్కాలికీ జ్ఞేయా
ప్రజ్ఞా త్రైకాలికీ మతా ॥ ౨౪ ॥ ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషశాలినీం ప్రతిభాం
విదుః । ద్వే వర్త్మనీ గిరాం దేవ్యా శ్శాస్త్రంచ కవివర్త్మ చ ॥ ౨౫ ॥
ప్రజ్ఞోపజ్ఞం తయోరాద్యం ప్రతిభోద్భవమంతిమం । నతచ్ఛాస్త్రం నత
చ్ఛిల్పం నసా విద్యా నసా కలా ॥ ౨౬ ॥ జాయతే యన్న కావ్యాంగ మ
హో భారో గురుః కవేః । కవీనాం మానసం నౌమి తరతి ప్రతిభాంభసా ॥
యత్ప్రాతేన పయాంసీవ భువనాని చతుర్దశ । కావ్యమేవ మహత్త్వ
న్యం కావ్యమేవ మహద్యశః ॥ ౨౭ ॥ కావ్యమేవ పరం శ్రేయః కావ్యా
దన్యన్న విద్యతే । తే వంద్యా స్తే మహాత్మాన స్తేషాం లోకే స్థిరం యశః ॥
యే నిబధ్నంతి కావ్యాని యే చ కావ్యేషు కీర్తితాః । దేవం యస్త్రాతి కా

ధ్యాన భగవంతం దయానిధిం ॥ ౩౦ ॥ కింనామతస్యలోకేష్విహ దుర్ల
భంస్యాత్కదానవా । విద్యతేభువనే కావ్యాన్నాన్యచ్ఛ్రేయస్కరం
పరం ॥ ౩౧ ॥ సంప్రాప్తాశ్శ్రియసాంపారంపురుషాయత్రకీర్తితాః ।
అహో భారతవర్షేఽస్మిన్ దుర్లభం జన్మమానుషం ॥ ౩౨ ॥ వినాప్రాచీ
నసుకృతం కవితాతత్రదుర్లభా । ఏవర్షేఽస్మిన్భారతేమర్త్యా జాతమా
త్రాభజంతికిం ॥ ౩౩ ॥ కవిత్వంప్రాక్తనంశ్రేయో వినానాన్యద్ధిసాధ
నం । సుకృతానాంపరీపాకః కవితానాత్రసంశయః ॥ ౩౪ ॥ చిరా
దుపార్జితంపుణ్యం వినాశక్తిర్నజాయతే । శక్తిహీనఃకథంకావ్యం
తన్వతేశత్రుసూదన ॥ ౩౫ ॥ కథంచిద్యత్నవంతశ్చే న్నృణాంహాస
ప్రదానితే । నలోభాన్నచమాత్సర్యా న్నైవాన్యస్యజిగీషయా ॥ ౩౬ ॥
కవిత్వదానాత్కామాద్వా కవితాలభ్యతేక్వచిత్ । నచాప్యనేకశా
స్త్రేషుశ్రమాద్వాపి నిరంతరం ॥ ౩౭ ॥ కర్తుమేకోఽపిచశ్లోకస్సర
సోనైవశక్యతే । ఏకత్రసర్వపుణ్యాని కావ్యమేకత్రసద్గుణం ॥ ౩౮ ॥
తథాపితానికావ్యస్యకలాంనార్హంతిషోడశీం । యావత్సమస్తవేదా
నాం పఠనాత్సుకృతంభవేత్ ॥ ౩౯ ॥ తావదేకేనపద్యేనకృతేనలభ
తేకవిః । అశ్వమేధసహస్రేణ యావత్పుణ్యంభజేన్నరః ॥ ౪౦ ॥ తా
వదేకేనపద్యేన కృతేనలభతేకవిః । యావత్సమస్తవేదాంత చింతనా
త్పుణ్యమార్జయేత్ ॥ ౪౧ ॥ తావదేకేనపద్యేన కృతేనలభతేకవిః ।
అధీత్యాప్యఖిలంశాస్త్రం యఃకావ్యంనైవకల్పయేత్ ॥ ౪౨ ॥ ధిక్తస్య
భాగ్యహీనస్య మానుషంజన్మభూతలే । ధర్మాణాముత్తమోధర్మః
కావ్యమేవనసంశయః ॥ ౪౩ ॥ సధర్మోఘటతేయస్య నపరైర్వా
న్నిఖేలతి । యథాశ్లోకమయైస్స్తోత్రైః ప్రీయతేభగవాన్హరిః ॥ ౪౪ ॥
నతథాశాస్త్రసాహస్రై రశ్రాంతంప్రస్తుతైరపి । శ్లోకానేవనదాతు
ర్బాత్ శ్లాఘ్యైరేవహరింస్తుయాత్ ॥ ౪౫ ॥ ఏవంచేదుత్తమశ్లోకప్రియో
భవతినాన్యథా । శ్లోకకృద్యఃపుమాన్లోకే హరింభజతిసంతతం ॥ ౪౬

అహంశ్లోకకృదిత్యేవ సపరివ్యోమ్ని మోదతే । సర్వే వేదాః పురాణా
ని సేతిహాసాస్తథాఖిలాః ॥ ౪౭ ॥ స్మృతయశ్చాపి విఖ్యాతా శ్ఛందో
రూపేణ మానద । సర్వా శ్లోకమయీ వాణీ భువనే పుణ్యకృత్తమా ॥౪౮
అశ్రావ్యమేవ సుశ్లోకాదన్యన్నో పుణ్యసాధనం । కేవలం ప్రస్తుతైర్వా
క్యైరసారైర్గ్నస్తుయాన్నరః ॥ ౪౯ ॥ దేవాన్వా భూపతీన్వాపి శ్రేణి
యాన్వాపి తాంగిరం । స్తుయాచ్ఛ్లోకైర్హరింనిత్యం మాం వా శిఖి
వాహన ॥ ౫౦ ॥ ఇంద్రాదీనమరాన్వాపి భూపతీన్వా విచక్షణః । ఆ
యురారోగ్యమైశ్వర్యం జ్ఞానం విత్తం ఫలం బలం ॥ ౫౧ ॥ యద్యత్సుఖ
కరం లోకే తత్తత్ప్రాప్నోత్యభీప్సితం । యేన కేన ప్రకారేణ సుశ్లోకా
న్పరికల్పయేత్ ॥ ౫౨ ॥ కావ్యం కుర్వన్ బుధశ్శ్లోకై స్సర్వైః పూజ్యో
నసంశయః । నిర్దోషం సగుణం పద్యం సాలంకారం విచక్షణః ॥౫౩॥
కుర్వన్నేకమపి శ్రీమాన్ విజ్ఞైః పుణ్యకృత్తమః । భూతానాం ప్రాణి
నశ్శ్రేష్ఠాః ప్రాణినాం మతిజీవినః ॥ ౫౪ ॥ మతిమత్సు నరాశ్శ్రేష్ఠా న
రేషు బ్రాహ్మణాస్స్మృతాః । బ్రాహ్మణేష్వప్యధీయానా స్తేషు సూక్ష్మధి
యో నరాః ॥ ౫౫ ॥ తేషు చ ప్రతిభావన్త స్తేషు శాస్త్రవిచక్షణాః ।
తేషు కావ్యకృతో లోకే తేషాం పరతరో హరిః ॥ ౫౬ ॥ యత్సాధ్యం శ
తసాహస్రై స్తపస్తప్త్వాపి వత్సరైః । కావ్యేన తదవాప్నోతి దేవదేవం
స్తువన్ కవిః ॥ ౫౭ ॥ హరింస్తువన్ మహాకావ్యైన మోక్షమాప్నోత్యసంశ
యః । స్తువన్నింద్రాది దేవాంశ్చ నలాదీంశ్చాపి భూపతీన్ ॥ ౫౮ ॥
సర్వాన్కామాన్ నవాప్నోతి నాత్ర కార్యా విచారణా । అష్టాభిర్లోక
పాలానాం మాత్రాభిర్నిర్మితో నృపః ॥ ౫౯ ॥ సర్వదేవమయో రా
జా సర్వైః కవివరైస్సదా । యావదింద్రాదిదేవానాం స్తుత్యా ఫలమ
వాప్నుయాత్ ॥ ౬౦ ॥ తావదేకస్య భూపస్య స్తోత్రేణ లభతే కవిః । నా
విష్ణుః పృథివీపాల స్తస్య స్తోత్రేణ మానద ॥ ౬౧ ॥ ప్రీణాతి భగవాన్
సాక్షాత్ త్వం శమ్భో నాత్ర కశ్చన । సర్వదేవమయం సాక్షా ద్బ్రాహ్మణం

హా హిమానవః ॥ ౬౨ ॥ ప్రాకృతంమనుజం జానాత్యన్య స్తస్మాన్నమూ
ఢధీః । కవినాసదృశః కోఽపి భాషాణాముపకారకః ॥ ౬౩ ॥ కవి
స్తైచిరేణస్వం విచారయిను సోమతే । ఆయుష్యం కీర్తిమారోగ్యం
సంపత్తిం మఙ్గళాన్యపి ॥ ౬౪ ॥ మోక్షంవాపిదదాత్యేవ రాజ్ఞే కా
వ్యనకావ్యకృత్ । రాజ్యంప్రాప్నోతియః శ్రీమాన్ భువనేపుణ్యకృ
త్తమః ॥ ౬౫ ॥ కవీనాం సంగ్రహస్తస్య పరిభవోధమ ఉచ్యతే । ఆ
త్మనామాంకితైర్దివ్యైః కావ్యైస్తస్యపినోన్నతైః ॥ ౬౬ ॥ ఆనందోపా
ర్జనం ప్రాహు స్తస్య తిమధ్యమముత్తమం । తంతత్రైపాపపరికో వ
కృతిమోఘ నాముచ్యతే ॥ ౬౭ ॥ సోఽయంతుగీర్వోధమః స్యాత్తస్మా
త్సర్వప్రయత్నం । కవీనాం సద్భక్తో రాజ్ఞో నాజ్ఞాపి సన్స్యాశ్రకవేః ॥ ౬౮ ॥
సర్వంత్రిసర్వదాతస్య సపరోస్య నాశకః । సమాతా సపితా రాజ్ఞస్స
సఖా సహి బాంధవః ॥ ౬౯ ॥ సగుణద్వేతవతాంవాపి నిజనామాంకకా
వ్యకృత్ । సర్వేషాంపూజనీయం వా భవితాస్యక్షోదయః ॥ ౭౦ ॥
తావాన్ భవత భూపస్య కవేరేస్యపూజనాత్ । పితేవపరిచర్యస్యా
ద్రిక్షణీయస్సపుత్రవత్ ॥ ౭౧ ॥ మాతేవమాననీయశ్చ లాలనీయశ్చమి
త్రవత్ । ఆచార్య ఇవ పూజ్యస్స్యా త్సదాధ్యేయశ్చదేవవత్ ॥ ౭౨ ॥
ఆత్మనామాంకితం కావ్యం ముఃకవిః పరికల్పయేత్ । సుగుణాఢ్యాపిన శ్రా
వ్యా భూదార్దైః కల్పితా కృతిః ॥ ౭౩ ॥ సుసూపాస్య పరిగాహ్యా బు
ద్ధైస్యవనకన్యకా । నసూపకల్పితా గ్రాహ్యా మపకావ్యంగుణైర్యుతం ॥
హాపిష్ణునేపనంస్పృష్టమపిసర్వగసాక్షితం । భాషాంతరకృతం కావ్యం
నగ్రాహ్యంభుపణైరపి ॥ ౭౪ ॥ క్వనుదివ్యామణిశ్శ్రీమాన్ క్వదకాచ
మణిర్లఘుః । క్వనుగీర్వాణవాణీసా క్వనుప్రాకృతవాగపి ॥ ౭౫ ॥ క్వ
నుదుగ్ధాంబుధిశ్శ్రీమాన్ క్వచాల్పోనీరసాహ్రదః । దోషముష్టంనగద్భావ్రి
న్యమపిగీర్వాణవాకృతం ॥ ౭౬ ॥ శరీరంసుందరమపి నదృశ్యంశ్వి
త్రదూషితం । నతిసంస్కృతకావ్యేపి ప్రాకృతేయోనురజ్యతి ॥ ౭౭ ॥

త్యక్త్వా దివ్యామృతం స్వాదు స్వాదయేత్సకదుష్ణికాం । త్రిషు లోకేషు
విఖ్యాతం కావ్యం సంస్కృతవాఙ్మయం ॥ ౭౯ ॥ హిత్వాఘంపాక్లృ
ప్తైః కావ్యైః కథం మర్త్యాన్ ప్రసాదయేత్ । దివ్యతేజోమయం భానుం
జగతాం చక్షురుత్తమం ॥ ౮౦ ॥ హిత్వాంధతమసంకోను ఖద్యోతే
నైన వారయేత్ । సాలంకారైస్సుమధురైః శ్లోకైః కవివరోదితైః ॥ ౮౧ ॥
ప్రీయతే భగవాన్నేవ కిమన్యైర్మనుజోత్తమాః । వాక్యైశ్చ మధురాశ్లి
ష్టా ప్రయోజ్యాగమనమిచ్ఛతా ॥ ౮౨ ॥ నారుంతుదస్స్యాదార్తోఽపి
పిసపగ్ద్రోహాకర్మధీః । యయాస్యోద్విజతే వాచా నాలోక్యాం తా
ముదీరయేత్ ॥ ౮౩ ॥ ప్రియంవదతమో నిత్యం నృణాం కర్ణరసాయ
నం । ఇతరాన్స్తోత్రవాంతస్య న కదాపి క్షుభితో భవేత్ ॥ ౮౪ ॥ యస్తుపీ
త్వానవభ్రష్టైస్సుశబ్దైశ్చాప్రశిక్షితైః । విధాయ మధురాన్ శ్లోకాన్నా
న్యస్తస్మాత్స్యాదుత్తమః ॥ ౮౫ ॥ య ఏతదభ్యసూయంతి కావ్యం కావ్య
విచక్షణాః । న తాన్ సంకీర్తయేత్ కావ్యే ప్రాణైః కంఠగతైరపి ॥ ౮౬ ॥
స్వనామ కీర్తయేత్ కావ్యే కవిః కావ్యవిచక్షణః । నదాప్రార్థయ
మానానాం నామాన్యపి చ కీర్తయేత్ ॥ ౮౭ ॥ ఆయురారోగ్యమైశ్వ
ర్యం జ్ఞానం పుత్రం ప్రియాం తథా । సర్వం కావ్యకృతో లోకే లభంతే కా
వ్యకీర్తనాత్ ॥ ౮౮ ॥ తటాకం ధననిక్షేపో బ్రహ్మస్థాపనమేవ చ । వసం
తే వాలయః కావ్యం సుతశ్చ స్వర్గదా నృణాం ॥ ౮౯ ॥ ముక్తిదాస్స
ప్తసంతానా మహాపాతకినామపి । ఏతాస్వప్యుత్తమాం కావ్య సంతతి
ం విద్ధి మానద ॥ ౯౦ ॥ కాలేన హి ఖిలాస్సర్వాః కావ్యమాకల్పమే
తి । దివమప్యుపయాతాస్తే హ్యాకల్పం కీర్తివిగ్రహాః ॥ ౯౧ ॥ వసంత్యే
వగత్యస్మిన్ కవయః కావ్యకీర్తితాః । గవాం పశ్చాద్ద్విజస్యాం ప్రి
య్యగినాం హ్యుతర పౌర్వచః ॥ ౯౨ ॥ పరంశుచితమం విద్యా స్మృతం
ప్రవహ్నివాజినాం । కావ్యేష్వంకితనామాన స్సర్వం తే దైవతైరపి ॥
నా నదీప్రవిష్టా నిరథ్యాం బూనీవపావనాః । యథా గంగాంబుసిస్నా

ద్భూతపాప్మాథ వెన్నరః ॥ ౯౪ ॥ నిజనామాంకమాత్రేణ విహాస్థ
కాతథా । యేషాం కావ్యేషు కవిభిర్లిఖ్యం తెయాద్యశోగుణాః ॥ ౯౫ ॥
త్రల్లోకేషు లిఖ్యం తె తద్గుణాస్తైనుపైరపి । కావ్యేష్వంకితనామానో
పినరాజగతీతలె ॥ ౯౬ ॥ తేషాం న్స్వల్పం పిశ్రేయో భూయిష్ఠం
మయాద్భవెత్ । అనల్పం యద్విచారేశేయుః క్రమాద్భవం తతస్స్మృతం ॥
త్రిమహత్తరం పుణ్యాం కావ్యం పారాయణాన్నృణాం । కర్ణానం
కరం శ్లాఘ్యం హృద్యం మధురమేవచ ॥ ౯౮ ॥ సభాసు విదుషాం కావ్య
నకస్యాప్యవమానకృత్ । యస్తదేతముపాదత్తె తస్మాత్స్వ్యాతమోన
నా ॥ ౯౯ ॥ కావ్యేషు సుగుణత్వేన కీర్త్యంతె సాయుదాయదా । తదా
దాన్నృపస్యాప్యవర్ధంతె సుకృతాన్యలం ॥ ౧౦౦ ॥ యదాయదా హి
కావ్యేషు దుర్గుణత్వేన కీర్త్యంతే । తదాతదా మహంతోస్యవర్ధంతె
పాపరాశయః ॥ ౧౦౧ ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన కావ్యేషు సుగుణాన్న
ః । పూజయిత్వా కవిం సాధు నిజనామ విలేఖయేత్ ॥ ౧౦౨ ॥ ఏతద్ధి
రమం ధర్మ మేతద్ధి పరమం యశః । ఏతదేవ పరం శ్రేయో నాత్ర కా
ర్యా విచారణా ॥ ౧౦౩ ॥ భగవాన్ సహరిస్సాక్షాద్దహశ్చాపి పితామ
హః । ఇంద్రాదయస్సురాస్సర్వే హరిశ్చంద్రాదయో నృపాః ॥ ౧౦౪ ॥
ఋషయః పితరస్సాధ్యా నద్యో జలధయస్తథా । ... కాభూమా
ఖ్యాతా నాన్యేన కేనచిత్ ॥ ౧౦౫ ॥ ఈదృశ ... వినా విదత్తు
ష్టతం కవిం । దేవా అప్యభినందంతి శ్రేయోస్మై దదతి క్షణాత్ ॥ ౧౦౬ ॥
పూజయేన్నిజనామాంక కావ్యకల్పనశక్తిమం । కవిం రాజా నరోన్యో
వా శ్రియసౌ మోమహాజనం ॥ ౧౦౭ ॥ మహోపకారకో లోకే క
వేవనసంశయః । యస్యవాదంసమాశ్రిత్య కీర్తిమంతో నరాశ్చిరా
త్ ॥ ౧౦౮ ॥ గుణోదగ్రైః కవీంద్రైస్తు వినా ప్రఖ్యాతికారణం । నా
స్త్యత్ర ఖ్యామిలోకెస్మిన్ బ్రహ్మణోపివరాత్మనః ॥ ౧౦౯ ॥ ఖ్యాతిం స్వ
ర్ఫలామాహుస్సర్వే ధర్మవిదో నరాః । తద్యత్నేన కవేర్యాదాస

ద్యుతాయ్యాన్నృపోత్తమః ॥ ౧౧౦ ॥ విపులాం ఖ్యాతిమన్విచ్ఛేదిష్టాం ఖ్యా
త్యాగతం భజేత్ । స్వశక్తిం సమతిక్రమ్య పూజయేత్కవిమాదరాత్ ॥
రత్నైస్వర్ణాభరణైర్వస్త్రైర్నైర్యైరపి ధరాపతిః । సాక్షాత్సరస్వతీమూర్తిం
కవిం యః పూజయేన్నృపః ॥ ౧౧౨ ॥ ఆశాసతే సురాస్తస్మై కల్యాణం
నాత్ర సంశయః । ఉపాధ్యాయాన్దశాచార్య ఆచార్యాణాం శతం పి
తా ॥ ౧౧౩ ॥ సహస్రం తు పిత్వాన్మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే । కవీంద్రి
స్తు యుతాన్మాత్వాన్నిజనామాంకకావ్యకృత్ ॥ ౧౧౪ ॥ అతిశేతే
యో దగాత యశసాయుతసత్వరం । యః కవిర్నిజనామాంకకావ్యంక
ల్పయతే మహత్ ॥ ౧౧౫ ॥ తస్యాంశాంశ్యా అపిసన్ట్రాన్యానిగుణానాపిమా
నవ । శక్లేశేనైవ సంరక్ష్యాయూవదాత్మకలంనృభిః ॥ ౧౧౬ ॥ యథా
యథా కవేః కావ్యం శ్రేమనుజాధిపైః । తథా తథాస్య నశ్శోపి తే
షాం లోకే ప్రవర్ధతే ॥ ౧౧౭ ॥ స్వనామకలితశ్లోకవక్తారం యో నతో
షయేత్ । తస్య సర్వం పురాపుణ్యం నాయుషా సహ నశ్యతి ॥ ౧౧౮ ॥ వం
శోపి తస్య న చిరం వర్ధతే శత్రుసూదన । తస్మాద్యత్నేన నిత్యం పూజ
యేత్ప్రిపార్థివః ॥ ౧౧౯ ॥ ఆరోపభూపజాతు కవీంద్రాన్నప్రకో
పయేత్ । మహాంతాం కోప నాత్తేషాం తస్య శ్రీర్నాభివర్ధతే ॥ ౧౨౦ ॥
ఋణత్రయేణ ముచ్యేత కవీనామనుమాన్యతే । ఋణీసాక్షాదవిప్రస్తు
ముక్తస్య భోధవేత్కథం ॥ ౧౨౧ ॥ క్రీయాయూదాదకాదాత్మనామాంకి
తమురాధీః । కావ్యం కవేరాఖ్యాతాన్స్వయం లభతే నరః ॥ ౧౨౧
ఇద రహస్యం పరమం న చాశుశ్రూషవే వదేత్ । న కావ్యకృత వైరాయ
నాస్తికాయనజాత్వపి ॥ ౧౨౨ ॥ ఇత్యేతత్కవిమాహాత్మ్యం సంక్షే
పేణ ప్రకీర్తితం । ఏతేషాంకో గుణానాం వక్తుం సమర్థో భువి మానవః ॥ ౧౨౩
కుమారనాథగర్వాదో యం స్వల్పమేవ ప్రదర్శితం । కథయామ్యేన తత్స
ర్వం కిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసి ॥ ౧౨౪ ॥ ఇతి శ్రీశంభురహస్యే కవి
కావ్యప్రశంసనం నామ చతుష్షష్ట్యుత్తరద్విశతతమోధ్యాయః ॥ ***

శ్రీ కావ్యోపక్రమవిచారః శ్రీ

కుమారఉవాచ ॥ కథితం భగవన్ దేవ కవికార్యప్రశంసనం । కుర్
త్వాహం యోఽనుపృచ్ఛామి సంశయం ఛేత్తుమర్హసి ॥ ౧ ॥ కావ్యస్యోపక్ర
మే కాలః కో దేశశ్చ సుఖప్రదః । కథం చోపక్రమేదేతత్కథం చాపి స
మాపయేత్ ॥ ౨ ॥ ఉక్రమే చ కే వర్ణాస్సుఖదాః కే గణాస్తథా । కే శ
బ్దాశ్చ మహాదేవ విస్తరాద్బ్రూహి మే విభో ॥ ౩ ॥ శంభుః ॥ శృణువ
త్స వక్ష్యామి కావ్యస్యోపక్రమో యథా । సమాప్తిశ్చ విధానం చ తత్స
ర్వం చ వదామి తే ॥ ౪ ॥ కావ్యస్యోపక్రమే శ్రేష్ఠం శుభదం హ్యుత్త
రాయణం । యామ్యం త్వశుభదం ప్రోక్తం కవికావ్యాశయోరపి ॥ ౫ ॥
మాసాశ్శుభాశ్చైత్రమాఘవైశాఖాః ఫాల్గునస్తథా । శ్రావణజ్యేష్ఠమా
ర్గాజాశ్శుభా యామ్యాయనేఽపి చ ॥ ౬ ॥ భాద్రాషాఢౌ మిశ్రౌ తత్ర క
ర్కటశ్రావణస్తథా । అధిమాసశ్చ పౌషశ్చ నింద్యాః కావ్యవిధౌ సదా
శుక్లపక్షశ్శుభః ప్రోక్తః కృష్ణపక్షస్తు మధ్యమః । జయాభద్రాశ్చ తిథ
యః పూర్ణాశ్చాన్యాం వినాఽశుభాః ॥ ౮ ॥ పక్షద్వయే విఘ్నకరీ సప్త
మీ చ త్రయోదశీ । క్రూరవారాః పరిత్యాజ్యాస్సౌమ్యవారాస్సుఖావ
హాః ॥ ౯ ॥ కావ్యారంభే ధాన్యవటకం వైష్ణవత్రయమశ్వినీ । పూ
ర్వోత్తరాత్రయం మిత్రం మూలం హస్తత్రయం శుభం ॥ ౧౦ ॥ దుష్ట
యోగాః పరిత్యాజ్యాశ్శుభయోగాశ్శుభావహాః । కావ్యోపక్రమణే
గ్రాహ్యం కరణం శుభమేవ హి ॥ ౧౧ ॥ దుర్ముహూర్తవ్యతీపాతావ
మానీన్వర్జయేత్సుధీః । స్వస్య కావ్యేశ్వరస్యాపి ద్వాదశాష్టమజన్మ
భం ॥ ౧౨ ॥ విసృజ్య సుశుభే లగ్నే కవిః కావ్యముపక్రమేత్ । పాపా
స్త్రిషష్ఠాయగతాస్సౌమ్యాః కేంద్రత్రికోణగాః ॥ ౧౩ ॥ యస్య తస్మిన్
లగ్నే స్యాత్కావ్యోపక్రమణాచ్ఛుభం । ఉపక్రమేచ్చరే లగ్నే స్థిరల
గ్నే సమాపయేత్ ॥ ౧౪ ॥ లగ్నస్యాష్టమశుద్ధిస్స్యాదారమ్భే [illegible]

దిహ । బుధస్యలగ్నహోరాంశవారదృష్ట్యాదయశ్శుభాః ॥ ౧౫ ॥ కా
వ్యోపక్రమణేఽత్యంతం తచ్చహాంగంభవేజ్జవాత్ । దైత్యాచార్యస్య
సామ్యస్యాప్యస్తేనోపక్రమఃక్వచిత్ ॥ ౧౬ ॥ సమాప్తిశ్చ మహాబాహో
కావ్యస్యావేహితత్వతః । ఏవంప్రాహపురావ్యాసః కావ్యకాలస్యనిర్ణ
యం ॥ ౧౭ ॥ బృహస్పతిర్మనశ్శుద్ధా సర్వంకాలంశుభంజగౌ । దివ్య
క్షేత్రేనదీతీరే దేవదేవస్యసన్నిధౌ ॥ ౧౮ ॥ ప్రాగుత్తరముఖశ్శ్రీమా
న్కావ్యోపక్రమమాచరేత్ । వర్ణానాంచఫలంవచ్మి శృణుపుత్రకసా
దరం ॥ ౧౯ ॥ కావ్యారమ్భప్రయోజ్యానాం యథాహంమునిసమ్మ
తం । సమీరహుతభుగ్ధాత్రీ జలవ్యోమగుణాన్వితాః ॥ ౨౦ ॥ పంచ
పంచవిభాగేన దశవర్గాస్తతఃపరం । శుభకాంతిమృతిభ్రాంతి భీతి
దాహాతజాఃక్రమాత్ ॥ ౨౧ ॥ నిషేధావాచకోఽకార శ్చాకార
శ్శుభసౌఖ్యదః । ఈభ్యామూభ్యాంచసుక్షేమమృల్వర్ణైర్యశఃక్షయః ॥
ఏకారఃకామదఃప్రోక్త ఐకారోవాక్ప్రదాయకః । ఓకారోమోక్షదః
ప్రోక్త ఔకారశ్శ్రీప్రదాయకః ॥ ౨౩ ॥ కవర్గాద్యచతుర్వర్ణా
శ్శ్రీదాశ్చాంత్యస్తుకీర్తిదః । చఛౌసుఖప్రదౌజస్తు మిత్రదోఝోఽ
శుభప్రదః ॥ ౨౪ ॥ ఞోభయంచటఠౌఖేదం డశ్శోభంచాశుభంఢః ।
ణోభ్రమంతస్సుఖందత్తే కలహంథోదధౌసుఖం ॥ ౨౫ ॥ అనిషేధా
త్తకౌనస్తు ముదంసుఖభయేపఫౌ । బోమృతింభోమహాక్లేశం మో
దుఃఖంయశ్శ్రియంతథా ॥ ౨౬ ॥ రోదాహంలోవ్యథాంవస్తు వాగా
రోగ్యాయురుత్తమం । శస్సుఖంషోఽసుఖంకుర్యా త్సస్సుఖంసంజ్వ
రంహళౌ ॥ ౨౭ ॥ ప్రయచ్ఛతిక్షస్సమృద్ధింకావ్యాదౌనిహితాఅమీ ।
శుభదోప్యశుభోవర్ణాస్సంయుక్తఃక్షంవినాఖిలః ॥ ౨౮ ॥ వాయ్వగ్ని
భూశచంద్రదివాకరాశ్చక్రమేణవర్గాక్షరదేవతాస్స్యుః । అవర్ణవ
ర్గాదియషైత్రమీరా ఇదైద్ద్వితీయేదనలారసాచ ॥ ౨౯ ॥ భూమా
ఉవర్ణకహలట్తృతీయశ్చంద్రా బువవర్ణోవళఔచ్చతుర్థాః ।

స్తారాత్ కారో త్తమస్తా స్తథైవంపంచాశదర్ణాః ఋషిభిస్సగీతాః ॥౩౦॥ శ్రియంవిదాహరస్థైర్యంచ లక్ష్మీంతెజఃక్రమాదమీ । వర్ణాదిశంతికా ర్యాదౌ ప్రయుక్తాఃకవినాథయోః ॥ ౩౧ ॥ ఇత్యాహువిబుధాచార్యో యధేష్టంచవిచార్యతాం । ఏవంవిమృశ్యకవినా కావ్యారమ్భేప్రయు జ్యతాం ॥ ౩౨ ॥ కవినాయకకావ్యానాంశుభాప్యర్ణశ్శుభప్రదః । అ త్ర రెఫరిశుద్ధేన నాయకోభూతిమృచ్ఛతి ॥ ౩౩ ॥ అన్యథాదోషబా హుళ్య ముభయోస్స్యాన్నసంశయః । న్యస్తాఃకావ్యముఖేవర్ణా త త్తద్దైవతమాత్రయా ॥ ౩౪ ॥ కతుర్ణాఃకారయితుశ్శ్రోతుః కల్పయంతి శుభాశుభం । దెవతావాచకాశ్శబ్దా యెచభద్రాదివాచకాః ॥ ౩౫॥ తెసర్వేనైవనింద్యాస్స్యు ర్లిపితో గణతోపివా । శ్రీంకారశ్శుభదః ప్రోక్త శ్శ్రీకారస్సర్వసౌఖ్యదః ॥ ౩౬ ॥ శ్రీంకారస్సంపదందత్తే శ్రీం కారో ఽశుభనాశనః । శ్రీంకారఃపుత్రపౌత్రార్థ దాయీస్యాన్నాత్ర సంశయః ॥ ౩౭ ॥ కావ్యారంభేప్రయుక్తశ్చే చ్ఛ్రీకారో రాజ్యవృద్ధి దః । ఏవంశ్రీంవాచకాశ్శబ్దా స్సర్వేసర్వశుభప్రదాః ॥ ౩౮ ॥ గణవ ర్ణవిచారోత్ర నకర్తవ్యఃకదాచన । నర్వశ్రేయస్కరెలక్ష్మ్యా వాచ కేయేమహత్తరే ॥ ౩౯ ॥ అశుభస్యకథావాపి నానామత్వంవిచారయే ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావెతౌబ్రహ్మణఃపురా ॥ ౪౦ ॥ కంఠంభిత్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాంగళికావుభౌ । అన్వయాన్యవ్యయాంలక్ష్మీంప్రయు క్తావితన్వతే ॥ ౪౧ ॥ దూర్వాక్షరఫలాంభోజముఖశబ్దాశ్చసౌఖ్యదాః॥ అథాతోగణశుద్ధించ ప్రవక్ష్యామియథాక్రమం ॥ ౪౨ ॥ మ్యరస్తజభన సంజ్ఞాస్తు గణాఅష్టస్మృతాబుధైః । బుధగ్రహోభూమిదైవో మగణ స్త్రిగురుశ్శ్రియం ॥ ౪౩ ॥ విద్యుచ్ఛిఖీస్తనుతెనిత్యం నగణోనయుతో పిచ । యగణోద్దైవతాశాలీశుభశ్శుక్రగ్రహస్స్మృతః ॥ ౪౪ ॥ సోయ మాదిలఘుర్ధాన్య ధనసంపత్ప్రదోభవేత్ । తగణేన యుతస్స్యా చ్చే ద్విషమిత్రాన్నవర్తేః ॥ ౪౫ ॥ నేతుశ్చాప్యశుభందత్తే నాత్ర

కార్యావిచారణా । స్వర్ణశ్రుమధ్యమలఘూరగణో వహ్నిదేవతః॥
కుజగ్రహోఽశుభం దత్తే శుభం తు సగణోత్తరః । శనిగ్రహో నీలవర్ణ
స్సగణో వాయుదేవతః ॥ ౪౭ ॥ సుదూరగమనం దత్తేఽన్త్యగురుః కవి
నాథ హే । రగణోత్తరతాం ప్రాప్తో యది హ్రీరాగ్నిభీతిదః ॥ ౪౮ ॥
తగణోఽన్త్యగురుర్లక్ష్మీప్రదస్స్యాదాకాశదేవతః । గురుగ్రహో సితచ్ఛా
యః కేచిత్తమశుభం విదుః ॥ ౪౯ ॥ జగణో మధ్యమగురూ రోగదో
రక్తగ్రహోఽరుణః । ఆదిత్యదేవతస్సోయం తగణేనయుతశ్శుభః॥ ౫౦
యశఃప్రదస్స్యాద్భగణ స్సితాంశుగ్రహదేవతః । స్ఫటికాభో ముఖగు
రుః కృష్ణయోగాత్తు భీతిదః ॥ ౫౧ ॥ సర్వార్థాన్నగణో దద్యాత్ త్రి
లఘుర్వ్యోమదేవతః । హరితాభస్సమచ్ఛాయో గణానాముత్తమోత్తమః
అస్యశుగ్రహహీనత్వా తర్కశ్చిచ్ఛుగణోపి న । దేవతాశుభదా
యస్య తస్యాప్యాత్మాన్యతా సదా ॥ ౫౩ ॥ క్రూరా చ దేవతా యస్య త
స్యశౌర్యం గణస్య హి । గణకావ్యేశయోర్మైత్రీం విచార్యైవ ప్రక్రమే
త్కృతిం ॥ ౫౪ ॥ భాస్కరాఙ్గారకౌ రక్తౌ శ్వేతౌ శుక్రనిశాకరౌ । పీ
తౌ బుధసురాచార్యౌ కృష్ణౌ స్యాద్ధి శనైశ్చరః ॥ ౫౫ ॥ నగ్రహో న చ న
క్షత్రం న రాశిర్న చ దేవతా । నానర్థకురచింతాపి ప్రయోగే నగణ
స్య తు ॥ ౫౬ ॥ నగణాదౌ ప్రయుక్తస్తు దుష్టవర్ణశ్శుభో భవేత్ । అ
యః కాంచనతామేతి స్పర్శాద్ధి స్పర్శవేధినః ॥ ౫౭ ॥ గణానాం తా
రకా జ్యేష్ఠా పూర్వాషాఢా చ కృత్తికా । స్వాతీ పుష్యోత్తరే చైవ మ్యగ
మూఘార్ద్రా చ రోహిణీ ॥ ౫౮ ॥ మ్యరస్తజభ్నసంజ్ఞానాం సర్వేషాం చ
యథాక్రమం । వృశ్చికశ్చ ధనుర్మేషౌ తులాకర్కటకౌ హరిః ॥ ౫౯ ॥
వృషభశ్చేతి విజ్ఞేయా గణానాం రాశయః క్రమాత్ । నక్షత్రరాశియో
గస్తు వివాహేయాదృశో భవేత్ ॥ ౬౦ ॥ కవికావ్యేశకావ్యానాం తా
దృశశ్శుభకృద్భవేత్ । మంగళార్థాభిధానేవా దేవనామాంకనేపి

వా ॥ ౬౧ ॥ గణోనదూష్యోవర్ణశ్చ దేవతాధిష్ఠితా శ్రవత్ ॥

ఇతి శమ్భురహస్యే కావ్యోపక్రమవిచారో నామ
పఞ్చషష్ట్యుత్తరద్విశతతమోఽధ్యాయః

॥ శ్రీ కావ్యదానప్రశంసా ॥

శమ్భురువాచ — ॥ ఏవం విచార్య సుశుభే నవ యే శుభవాసరే । సుముహూర్తే శుభగణం శుభవర్ణం శుభోత్తరం ॥ ౧ ॥ ఆదౌ ప్రయుజ్య స్వాభీష్టదైవతం వినయాత్మకః । హరిం శ్రియం చ భూమిం చ ధ్యాయేన్నాదౌ యథావిధి ॥ ౨ ॥ సర్వవిఘ్నోపశాన్త్యక్షణం కృష్ణక్షేన గణాధిపం । పరిపూజ్య యథాన్యాయం పద్యారమ్భం సమాచరేత్ ॥ ౩ ॥ నత్వా చ దేవతాశ్చాన్యాః స్వధ్యేయాదౌ తతః పరం । స్వనామవర్ణనం కుర్యాత్ తత్ర విశిష్టానురూపతః ॥ ౪ ॥ సత్రవిస్తవనం కుర్యాత్ తుకార్యా తుష్టికి పిసాదనం । కీర్తయేద్గ్రన్థనాథం చ కథారంభం సమాచరేత్ ॥ సగార్ణశ్చ సాల్లాసకుచ్ఛస్త్రబణాద్యాస్పదే పదే । పిచ్ఛేగార్ణకల్పయేత్ తత్ర వై పంచసప్తనవాపవా ॥ ౬ ॥ దశద్వాదశవాఽతీఘార్ణవ్యావదిష్టయథాపివా । కావ్యం యథాక్రమం కృత్వా మంగళాంతం సమాపయేత్ ॥ ౭ ॥ శుభలగ్నే శుభేవారే శుభే నక్షత్రశుభలిప్సయా । ఉపక్రియా సమాప్త్యేశ్చ ప్రాగాన్నష్టాస్య్వచ్ఛభావతః ॥ ౮ ॥ పాయాహార్న్నమస్యమః ప్రాక్తో నాపగాన్ణాః దావన । కావ్యారంభసమాప్త్యేశ్చ లగ్నస్థోంగావిశేష్యతే ॥ ౯ ॥ సౌమ్యగ్రహో రాశ్నభాఃప్రోక్తాః బుధహో రాహుర్వ్యపక్రిమే । వెగెనక్రిథ్సచనా హోబిరిత్య గిరాజగౌ ॥ ౧౦ ॥ ఉద్దిశ్య స్వేష్టదేవం చేత్ స్వయం కల్పితవాక్కృతిం । తదా శుభదినే త్రిమూర్తి బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్తపః ॥ ౧౧ ॥ సన్నిధౌ దేవదేవస్య పతిత్వా నకలాంకృతం । పూజయిత్వా చ విమత స్తదాశీః ప్రతిగృహ్య చ ॥ ౧౨ ॥

దక్షిణాభిశ్చ సంతోష్య విరచయ్య మహోత్సవం । అర్పయేద్దేవపాదాబ్జే
ప్రబంధం కవిసత్తమః ॥ ౧౩ ॥ యది కుర్యాచ్చ రాజాజ్ఞాం పురస్కృ
త్య సుమహాకవిః । తస్య నామ్నాంకితం కావ్యం తదాచాయం విధిస్స్పృశః॥
రాజా వా రాజమాత్రో వా ధనికో వా విచక్షణః । యః కవిం కారయే
త్కావ్యం స తు సంహృష్టమానసః ॥ ౧౪ ॥ ఆహూయ సుకవిం శ్లక్ష్ణం
శాంతం దాంతం మహామతిం । పురాణకావ్యవేత్తారం ఛందశ్శాస్త్ర
విచక్షణం ॥ ౧౫ ॥ ఆలంకారవిదం ధీరం పూజయిత్వా యథావిధి । స్వా
భీష్టగ్రంథరచనాం కుర్వితి ప్రార్థయేచ్ఛృతం ॥ ౧౬ ॥ తాంబూలకుసు
మాదీని దక్షిణాంచ ప్రదాపయేత్ । తేన చారభ్య సల్లగ్నే శుభగ్రంథేన
మాపితే ॥ ౧౭ ॥ అవిలంబేన రాజాయం గ్రంథసంగ్రహమాచరేత్ ।
గ్రహీతుం నవిలంబేత కావ్యే తు కవినా కృతే ॥ ౧౮ ॥ అవిలంబశ్శ్రియో
మూల మవిలంబః పరం సుఖం । ఆదానస్య ప్రదానస్య కర్తవ్యస్య చ క
ర్మణః ॥ ౨౦ ॥ క్షిప్రమక్రియమాణస్య కాలః పిబతి సంపదః । స్వపు
రాలంకృతం సమ్యక్కారయిత్వా నృపోత్తమః ॥ ౨౧ ॥ సభామపి పరి
ష్కృత్య యథార్హాసనశాలినీం । ఆహూయ విదుషస్తత్ర కావ్యలక్షణ
శిక్షితాన్ ॥ ౨౨ ॥ వినమ్రాన్ సహృదయాన్ గుణైకగ్రాహిణోస్సు
ఖాన్ । దయాళూన్ సుముఖాన్ శక్తాన్ సన్నిపాద్యాసనేషు తాన్ ॥ ౨౩
స్వయం పూర్వముఖో రాజా హ్యుత్తరాభిముఖోపి వా । తథాముఖం క
విం తత్ర నిపాద్య పరమాసనే ॥ ౨౪ ॥ పూజయిత్వాఽక్షతైర్మాల్యైర్వ
స్త్రైరాభరణైరపి । ప్రాంజలిస్సభికైస్సార్థం శృణుయాదవధాన
తః ॥ ౨౫ ॥ నాన్యత్ర కర్ణౌ చక్షుర్వా కుర్యాత్కవిముఖం వినా ।
గురౌ శిష్యస్య యా వృత్తిస్తాం వృత్తిం సంశ్రయేన్నృపః ॥ ౨౬ ॥ ఏవం
యథావిధి శ్రుత్వా నిత్యం సభ్యైస్సహాధిపః । కృతే సమాప్తిదివసే కా
రయేత మహోత్సవం ॥ ౨౭ ॥ కవేస్తు మంగళస్నానం కారయిత్వా య
థా[illegible] స్వయం చ మంగళస్నాతో వస్త్రమాల్యాదిభూషితః॥ ౨౮

విద్వద్భిస్సహితస్సర్వైస్తూర్యఘోషపురస్సరం । కవీంద్రభవనం గత్వా
నత్వా చార్ఘ్యమివ స్వకం ॥ ౨౯ ॥ ప్రార్థయిత్వాథ తం రమ్యాం శిబికాం గ
జఘోటకాన్ । ఆరోప్య సార్థం గ్రన్థేన భేరీనాదపురస్సరం ॥ ౩౦ ॥
పురం ప్రదక్షిణీకృత్య సభాం ప్రాప్యాఖిలైస్సహ । తతోత్తుంగాసనే వర
ర్యే చోపవేశ్య మహాకవిం ॥ ౩౧ ॥ శ్రుత్వా గ్రన్థం సమగ్రం తు త
త్పాదావవనిజ్య చ । గంధైర్మాల్యైశ్చ ధూపైశ్చ దీపైశ్చాపి యథా
క్రమం ॥ ౩౨ ॥ పూజయిత్వా గ్రతస్థిత్వా గ్రంథసార్థో మహాకవేః । ము
క్తాహారాంగుళీయాది దివ్యాభరణముత్తమం ॥ ౩౩ ॥ వాసాంసి చ వి
చిత్రాణి సువర్ణమణిదక్షిణాః । తాంబూలం చ సమర్ప్యాస్య గ్రా
మాన్ దద్యాదమత్సరః ॥ ౩౪ ॥ యావతీ యస్య శక్తిస్స్యాత్తావద్దద్యాదు
దారధీః । న చ లోభం ప్రకుర్వీత దాతుం సుకవయే క్వచిత్ ॥ ౩౫ ॥ రా
మో రామాయణం శ్రుత్వా స్వపుత్రాభ్యాముదారధీః । ద్వాత్రింశత్కో
టిసంఖ్యాకం సువర్ణం రత్నసంయుతం ॥ ౩౬ ॥ పురా వాల్మీకయే
ప్రాదాచ్ఛిష్యద్వారేతి నశ్శ్రుతం । శ్రీవైశంపాయనాచ్ఛ్రుత్వా భా
రతాఖ్యానముత్తమం ॥ ౩౭ ॥ గ్రామాననేకాన్ రత్నాని ప్రదాయ జన
మేజయః । స్వర్ణాభిషేకం కృతవాన్ నాస్థానే మునిమేకరే ॥ ౩౮ ॥
తేన తుష్టోభవద్వ్యాసః కవీనాముత్తమః కవిః । ఏవమన్యే నృపాః పూ
ర్వం పుణ్యశ్లోకా మహాకవీన్ ॥ ౩౯ ॥ అతిశక్తి స్వనామాంక కావ్యకీ
ర్త్యా నతోషయన్ । సోప్యస్సవంతం విజానీయాద్రాజా కావ్యమహో
త్సవం ॥ ౪౦ ॥ అనశ్వరో యశః కాయో రాజ్ఞాం గ్రంథ ఉదాహృతః । స్వ
శక్త్యధికమేతస్య జీవికాం పరికల్పయేత్ ॥ ౪౧ ॥ మహోపకారకర్తా
రం కవిం యత్నేన పూజయేత్ । బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్పశ్చాత్పుణో
బాభీష్టసిద్ధయే ॥ ౪౨ ॥ దక్షిణామాల్యతాంబూలైరర్చయేత్తాన్యథా
విధి । ఆశిషో వాచయిత్వా తు తాన్ సర్వాన్ ప్రణమేత్తతః ॥ ౪౩ ॥ సా
ష్టాంగప్రణతిం కుర్యాన్నిర్లజ్జః కవిసన్నిధౌ । న చ శూద్రకృతం కావ్య

హారదీర్ఘవ్రతోత్తమః ॥ ౪౪ ॥ యస్త్వాగమం నపూజార్హః కాన్యకాయాం విద్వదంతికే । యథావివాహోత్సవస్స్యాత్తథా కావ్యోత్సవం చరేత్ అశ్వమేధసహస్రాణి వాజపేయశతాని చ ॥ ౪౫ ॥ నిజనామాంకకావ్యస్య కలావాహాకాంత షోడశీమ్ । సర్వసంగనయోయస్తా [illegible] సంతానశోభనం ॥ ౪౬ ॥ ఖ్యాతిం లభంతే తే తస్మాత్ కావ్యోత్సవమథకం థ వెల్ । యేపునః నాటకానేషు ప్రసిద్ధాస్తాఽన్యనాన్యపాః ॥ ౪౭ ॥ కతినాసమ్యగ్గుణాన్య పినాగ్రంథాః కృతధువా । నామాపి తేషాం నాశ్రోపితిష్ఠతి తు భూరతః ॥ ౪౮ ॥ కోటియజ్ఞాః ప్రకుర్వాణా మేరుంవా ఖ్యాదశరెనన్నృపః । నిజనామాంకకావ్యేషు విన్యానఖ్యాతిమనాతి । కావ్యేషు నిజనామాంకహీనా యే నువివాయుకాః । తతో లను పితద్ధకః తేషాం కిం చిన్న శోభనాత్ ॥ ౫౦ ॥ యేపుణ్యవ్యాకావ్యేషు కీర్తితాః కవిభిర్నృపాః । తేషామాచంద్రతారార్కం యశస్సర్వత్ర భాసతే శ్రీమానపి మహాశ్చాపి ధీమానపి చ భూపతిః । నకీర్త్యతే యస్య కావ్యే ధీక్షజ్ఞస్సనరాధితే ॥ ౫౧ ॥ త్రిస్రీమినసందేహాః పినా కావ్యంకవిప్రథా । విఖ్యాతిం న లభేయాతాం ప్రాప్నుయాన్నాంచ సద్గతిం ॥ ౫౨ ॥ అతిస్సర్వప్రయత్నేన శ్రేయసా మోనరోత్తమః । కారయిత్వోత్తమం కావ్యం సంపూజ్య చ మహాకవిం ॥ ౫౩ ॥ ఆదద్యాత్తస్మైనఘనం ధన్యస్స్నాస్నాతిస సంశయః । ఇత్యేతద్విమయా ఖ్యాతం కావ్యదానస్యవైభవం ॥ ౫౫ ॥ కచ్చిచ్ఛ్రుతం సావధానం కిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసి ॥

ఇతి శ్రీశంభురహస్యే కావ్యదానప్రశంసానామ
షట్షష్ట్యుత్తరద్విశతతమోధ్యాయః

శ్రీ ప్రాకృతాదిభాషాప్రశంసా శ్రీ

కుమారఉవాచ — । శ్రుతం కావ్యస్య మాహాత్మ్యం త్వత్తోఽఖిలజ

గద్గురో । అత్ర మాం సంశయః కశ్చి ద్బాధతే తం నుద ప్రభో ॥ ౧ ॥ భా
షాంతరకృతం కావ్యం న శ్రావ్యమవదద్భవాన్ । అనింద్యః ప్రాకృతీం భా
షాం ప్రాశంసస్సంస్కృతీమపి ॥ ౨ ॥ వ్యామిశ్రకాణాం జీవాతుర్భా
రత్యా బాలభాషితం । ప్రాకృతీఖ్యాయతే భాషా సా కథం నిందనాస్పదం
యద్యేషాఽపి వినింద్యా స్యాద్విదుషాం హృదయంగమా । వ్యామిశ్రకా
ణాం కావ్యానాం మన్యే సత్తైవ దుర్లభా ॥ ౪ ॥ యద్యేషా గర్హితైవ
స్యాన్నాదద్యాద్రాఘవస్త్విమాం । వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాభ్యాం యశ్శా
స్త్రేషు సుశిక్షితః ॥ ౫ ॥ శ్రైష్ఠ్యం శాస్త్రసమూహేషు ప్రాస్తౌ వ్యామి
శ్రకేషు చ । ఇతి ప్రాచేతసేనైష వ్యాదికావ్యే ప్రశస్యతే ॥ ౬ ॥ యది
గర్హ్యైవ సా భాషా తదభిజ్ఞానవైభవం । రామస్య న ప్రశంసేత్స వా
ల్మీకిర్భగవానృషిః ॥ ౭ ॥ యమేవ భగవాన్వ్యాసో నవిగర్హ్యేత కథా
మృషిః । ఇత్యాహ స ప్రశంసేత్కిం తస్య వ్యామిశ్రకజ్ఞతాం ॥ ౮ ॥ త
దిమం సంశయాంభోధిం తద్వచశ్శ్రీవణోర్మిళం । యథా తరేయం
సర్వజ్ఞ తథా కురు కృపాం మయి ॥ ౯ ॥ శమ్భురువాచ—॥ శ్రేయాన్స్వ
త్సైష తే ప్రశ్నో యః కవీనాం రసాయనం । యద్వివక్షురహం తాత త
దేవా పృష్టవానసి ॥ ౧౦ ॥ నమయా ప్రాకృతీ భాషా నిందితా సాధుసం
మతా । యా వాగ్దేవీముఖాంభోజ నిస్సృతం ముగ్ధభాషితం ॥ ౧౧ ॥ వ
రః ప్రియం భగవతః ప్రాకృతం సంస్కృతాదపి । ప్రౌఢోక్తేరపి హృద్యం
గా శిశూనాం కలభాషితం ॥ ౧౨ ॥ కో వినిందేదిమాం భాషాం భారతీ
ముగ్ధభాషితం । యస్యాః ప్రచేతసః పుత్రో వ్యాకర్తా భగవానృషిః ॥
గార్గ్యగాలవశాకల్య పాణిన్యాద్యా యథర్షయః । శబ్దరాశేస్సం
స్కృతస్య వ్యాకర్తారో మహత్తమాః ॥ ౧౪ ॥ తథైవ ప్రాకృతాదీనాం
షడ్భాషాణాం మహామునిః । ఆదికావ్యకృదాచార్యో వ్యాకర్తా లోక
విశ్రుతః ॥ ౧౫ ॥ యథైవ రామచరితం సంస్కృతం తేన నిర్మితం । త
థైవ ప్రాకృతేనాపి నిర్మితం హి సతాం ముదే ॥ ౧౬ ॥ యావత్సంస్కృ

తద్భాషాయాః ప్రశస్త్యంభువివిద్యతే । తావత్ప్రాకృతభాషాయా అ
పిప్రాశస్త్యమిష్యతే ॥ ౧౭ ॥ శాకల్యపాణిన్యాదీనాం వాల్మీకేశ్చయ
థామునేః । నతారతమ్యంతద్వత్స్యాత్తద్వ్యాకరణయోరపి ॥ ౧౮ ॥
పాణిన్యాద్యైశ్శిక్షితత్వాత్సంస్కృతీస్యాద్యథోత్తమా । ప్రాచేతసవ్యా
కృతత్వాత్ప్రాకృత్యపితథోత్తమా ॥ ౧౯ ॥ యన్మయాప్రాకృతంగ
హ్యాఖ్య ముక్తంతత్తుననిందితం । కింతుసర్వబుధశ్లాఘ్యం సంస్కృతం
తత్ప్రశంసితుం ॥ ౨౦ ॥ నతావతా ప్రాకృతీసాభాషా దూష్యాకదాచ
న । వాల్మీకేర్వచసాందేవ్యా గామాదీనాంచ సమ్మతా ॥ ౨౧ ॥ అ
నాహణమాంధ్రకర్ణాటఘూర్జరాద్యంహిభాషితం । అపభ్రంశం
విజానీయాత్ప్రాకృతంతునతాదృశం ॥ ౨౩ ॥ శ్రుతౌతునమ్లేచ్ఛిత
వా ఇత్యేతదపియద్వచః । తదనార్షవచాంస్యేవ నిషేధేన్నార్షమ
ప్యహో ॥ ౨౩ ॥ ప్రాకృతంచార్షమేవేదం యద్ధివాల్మీకిశిక్షితం । త
దనార్షంవదేద్యోవై ప్రాకృతస్యాత్సఏవహి ॥ ౨౪ ॥ అపభ్రంశ
త్వమేతస్య యత్ప్రోక్త్వాప్యుచ్యతేయది । తత్సంస్కృతప్రశంసాయైకే
వలంనతువస్తుతః ॥ ౨౫ ॥ తత్ప్రాజ్ఞాఃప్రాకృతీంభాషాంకావ్యేష్వా
మిశ్రకేముహుః । ప్రయుంజతేసతాంప్రీత్యై సంస్కృతైస్తుల్యకక్ష్య
యా ॥ ౨౬ ॥ ఏకత్రాతుల్యకక్ష్యత్వే ప్రబంధేస్యాత్ప్రవేశనం । నసం
స్కృతప్రాకృతయోర్యథైవద్విజశూద్రయోః ॥ ౨౭ ॥ తస్మాత్సంస్కృ
తతుల్యైవ ప్రాకృతీచాపిభారతీ । మాన్యతేశాస్త్రతత్త్వజ్ఞైః కిమతత్త్వ
జ్ఞభాషితైః ॥ ౨౮ ॥ ముగ్ధగంభీరమధురం సంస్కృతాదపికోమలం ।
కేననాద్రియతేకావ్యబంధాయప్రాకృతంవచః ॥ ౨౯ ॥ నానావ్యాక
రణజ్ఞోపి కావ్యతత్త్వార్థవేద్యపి । వ్యామిశ్రకేషుకావ్యేషుముహ్యే
దప్రాకృతశ్చేత్ ॥ ౩౦ ॥ అప్రాకృతంరూపకంచెన్నిర్గంధకుస
మోపమం । భ్రమరైరివవిద్వద్భిరాస్వాద్యం నైవజాత్వపి ॥ ౩౧ ॥
తచ్ఛాస్త్రంనతచ్ఛిల్పం నసావిద్యానసాకలా । నాసౌయోగోనతజ్జ్ఞా

నం నాటకేయన్నరస్యతి ॥ ౩౨ ॥ తస్మాత్కావ్యంచికీర్షూణాం బుధ
తూనాంచధీమతాం । అవశ్యంప్రాకృతంగ్రాహ్యం యత్రైవకిలసం
స్కృతం ॥ ౩౩ ॥ ఏవమేవవిజానీహి ద్రామిడంచాపిభాషితం । వ్యా
కర్తాసహిసర్వజ్ఞో యస్యాగస్త్యోమహామునిః ॥ ౩౪ ॥ మాముద్దిశ్యతప
శ్చక్రే పురాఽగస్త్యోమహామునిః । మయాప్రదత్తవిజ్ఞానో ద్రామిడీం
వ్యాకృతింవ్యధాత్ ॥ ౩౫ ॥ అగస్త్యప్రార్థనాతుష్ట బ్రహ్మదత్తవరా
ఇమాః । నాపభ్రంశత్వదోషోఽస్తి ద్రామిడీనాంగిరాంతతః ॥ ౩౬ ॥
యత్రైవసాంస్కృతీభాషా ప్రయుక్తాస్వర్గదాయినీ । ప్రాకృతీద్రామి
డీచాపి తత్రైవస్వర్గదాయికే ॥ ౩౭ ॥ అతోఽన్యాఃఖిలయాభాషా
ఆంధ్రకర్ణాటదేశజాః । అనార్షత్వాదపభ్రంశా ఇతిశాస్త్రవిదాం
మతా ॥ ౩౮ ॥ తస్మాద్భాషాంతరీయాణాం కావ్యానాందోషకీర్తనం
ప్రాకృతాద్ద్రామిడాచ్చాపి విభిన్నవిషయంభవేత్ ॥ ౩౯ ॥ ప్రాకృ
తీశౌరసేనీచ మాగధీచమహామతే । పైశాచీచూలికాపైశాచ్యపభ్రం
శఇతిక్రమాత్ ॥ ౪౦ ॥ షడ్విజ్ఞేయాఇమాభాషా ఆసామాద్యాస్తుపంచ
యాః । అపభ్రంశత్వదోషస్తునతాసాంమున్యనుగ్రహాత్ ॥౪౧॥ షష్ఠ్యా
స్తుఋషిరేవాస్యా అపభ్రంశత్వమూచివాన్ । అపభ్రంశత్వదోషస్త
న్నామ్నైవాస్యాఃప్రకాశ్యతే ॥ ౪౨ ॥ అంతిమాతుయథార్థేయ మప
భ్రంశఇతిస్మృతా । తదేషానాటకేప్రాజ్ఞై ర్యథేష్టంనప్రయుజ్యతే॥ ౪౩
ఇత్యేతత్ప్రాకృతాదీనాం భాషాణామపిమానద । పరిగ్రాహ్యత్వము
క్తంతే కిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసి ॥ ౪౪ ॥ ****************

ఇతి శ్రీమచ్ఛంభురహస్యేప్రాకృతభాషాప్రశంసానామ
సప్తషష్ట్యుత్తరద్విశతతమోఽధ్యాయః.

శ్రీ

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

శ్రీ ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికా శ్రీ

శ్రీహయగ్రీవచరణయుగళం తత్సమాశ్రయే । యస్య సంస్మరణం నృణాం ద్రాగజ్ఞాననివారకం ॥ ౧ ॥ రక్షితాఖిలలోకం తమక్షిదగ్ధమనోభవం । దీక్షితం ధీపితరణే దక్షిణామూర్తిమాశ్రయే ॥ — ॥ శ్రీసజ్జయార్యతనుజాః పండితవర్యా జయంతి తాతార్యాః । నరసింహస్తచ్ఛిష్యః ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికాం కురుతే ॥ — ॥ అథ ఖలు శ్లో॥ ప్రకృతేస్సంస్కృతాయాస్తు వికృతిః ప్రాకృతీ మతేత్యాది వచః ప్రామాణ్యాత్సంస్కృతప్రథమవికృతిభూతాయాః ప్రాకృతభాషాయాః ॥ శ్లో ॥ ఆద్యా ప్రకృతిః ప్రకృతశ్చాద్యా వికృతిస్తదేవాన్యా ఇత్యాది వచనైస్సకలభాషాప్రకృతిత్వేన తత్తద్భాషావ్యుత్పిత్సుభిస్సర్వైరప్యభ్యసనీయత్వేపి నాటకస్య ముఖ్యాంగత్వేన కించ ప్రాకృతసూత్రనిష్పన్నైంగాలాదిశబ్దానాం కావ్యేషు బహుశః ప్రయోగదర్శనచ్చ సంపూర్ణసాహితీపాండిత్యమాకాంక్షమాణైరవశ్యమభ్యసనీయత్వాత్ప్రాకృతమధీయతాం సుఖబోధాయ తద్భాషాప్రభేదేషు శబ్దరూపాద్యావశ్యకాంశప్రతిపాదికా ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికా విరచ్యతే.

తత్ర తావత్ప్రథమం రూపకపరిభాషోక్తో భాషాభేదో వినిరూప్య లిఖ్యతే.

భాషా ద్వివిధా సంస్కృతా చ ప్రాకృతీ చేతి భేదతః । కౌమారపాణినీయాది సంస్కృతా సంస్కృతా మతా ॥ ఇయంతు దేవతాదీనాం మునీనాం నాయకస్య చ । విప్రక్షత్రియవణిఙ్మంత్రికంచుకినామపి లింగినాం చ విటాదీనామనీచానాం ప్రయుజ్యతే । ప్రకృతేస్సంస్కృతాయాస్తు వికృతిః ప్రాకృతీ మతా ॥ షడ్విధా సా ప్రాకృతీ చ శౌరసేనీ మాగధీ । పైశాచీ చూళికా పైశాచ్యపభ్రంశ ఇతి క్రమాత్ ॥ తత్ర

ప్రాకృతంస్త్రీణాం సర్వాసాంనియతంభవేత్ । క్వచిత్సంస్కృతంగా మంత్రిరాజాదియోషితాం ॥ యోగిన్యప్సరసాంశిల్ప కారిణ్యాశ్చ సంస్కృతం । యేనీచాఃకర్మణాజాత్యా తేషాం ప్రాకృతముచ్యతే ॥ ఛద్మలింగవతాంతద్వజ్జైనానామితికేచన ॥ ప్రాయేణప్రాకృతస్థానే శౌరసేనీప్రయుజ్యతే ॥ అథమనుష్యమేవాపి శౌరసేనీప్రయుజ్యతే । ధీవరాద్యతినీచేషు మాగధీవినియుజ్యతే ॥ రక్షఃపిశాచనీచేషు పైశాచీద్వితయంభవేత్ । అపభ్రంశస్తుచండాల యవనాదిషుయుజ్యతే ॥ నాటకాదావపభ్రంశ విన్యాసస్యాసహిష్ణవః । అన్యేచండాలకాదీనాం మాగధ్యాదిప్రయుంజతే ॥ సర్వేషాంకారణవశాత్కార్యోభాషావ్యతిక్రమః । మాహాత్మ్యస్యపరిభ్రంశం మదస్యాతిశయంతథా ॥ ప్రచ్ఛాదనంచ విభ్రాంతిం యథాలిఖితవాచనం ॥ కదాచిదనువాదంచ కారణానిప్రచక్షతే । త్రివిధాప్రాకృతిభాషా భవేద్దేశ్యాతత్సమా ॥ తద్భవాచభవేద్దేశ్యా తత్రలక్షణమంతరా । తత్సమాసంస్కృతసమా నేయాసంస్కృతవర్త్మనా । తద్భవాసంస్కృతభవా సిద్ధాసాధ్యేతిసాద్విధా ॥ ద్వివిధాయాశ్చసిద్ధ్యర్థం ప్రాకృతంలక్షణంమతం ॥

॥ అథ సంధిప్రకరణమ్. ॥

సూ ॥ సంధిస్త్వపదే ॥ సంస్కృతోక్తస్సర్వస్సంధిః ప్రాకృతేవికల్పేనభవతి ॥ ఏకపదేతున ॥ వాసఇసీ- వాసేసీ ॥ అపదఇతికిం । వచ్ఛాఇ । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ నయణ్ ॥ ప్రాకృతేయణాదేశోనస్యాత్ యత్వవత్వయోరేవాయంనిషేధః॥ఋవర్ణయోఃప్రాకృతేప్రయోగాభావాత్ । పహావళీఅరుణో - పహావళీఅవఊఢో ॥ ఏఙః ॥ ఏదోతోస్సంధిర్నస్యాత్ । లచ్ఛిపఆణందో । రుక్ఖాఓఆఅడీ ॥సూ ॥ శేషేవ్యచః ॥ యుక్తస్యలోపేయోఽవశిష్యతే సశేషః తస్మిన్నచిపరే అచస్సంధిర్నస్యాత్ । జోణ్హాఊరిఅకేసో ॥ వా ॥ చక్రవాకశాతవాహనయోస్సంధిర్వాచ్యః ॥ చక్కాఓ । సాలాహణో ॥ వా ॥ సుపురుషతుంభ

శద్వితీయాదీనాం వా పచనం ॥ సూరిసో - సఉరిసో ॥ కుంభారో - కుంభఆరో ॥ బీఓ, బిఇఓ ॥ సూ ॥ తిఙః ॥—॥ తిఙ్సంబంధినోఽచోఽచిపరే సన్ధిర్నస్యాత్ ॥ హోఇ ఇహ ॥—॥ ఇతి సన్ధిప్రకరణమ్ ॥

॥ అథ ప్రాకృతసామాన్యప్రక్రియా ॥

సూ ॥ అధోమనయాం ॥ సంయోగేఽధో వర్తమానానాం మనయానాం లోపస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ రవలామధశ్చ ॥—॥ సంయోగేఽధో వర్తమానానాం ఉపరివర్తమానానాం చ రవలాం లోపస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ కగటడతదపఙ్కఙ్కవశోఽయుపర్యద్రేః । సంయుక్తసంబంధినాముపరిస్థితానాం జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయయోశ్శషసానాం చ లుక్స్యాత్ ॥ అద్రేః ॥ సూ ॥ శోస్సత్ । శషసానాం సకారస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ప్రాయోలుక్కగచజతదపయవాం । అసంయుక్తానామనాదౌ వర్తమానానామచః పరేషాం కాదీనాం ప్రాయో లుక్స్యాత్ ॥ సూ ॥ నాత్పః । అవర్ణాత్పరస్య పకారస్య లోపో నస్యాత్ ॥ సూ ॥ శేషాదేశస్యాహోరచోఽఖోః ॥ సంయుక్తయోరేకతరస్య లోపే యోఽవశిష్యతే స శేషః । తస్య సంయుక్తాదేశస్య చ హకారరేఫవర్జితస్య అచః పరస్యానాదౌ వర్తమానస్య ద్విత్వం భవతి ॥ సూ ॥ దీర్ఘాన్న ॥ దీర్ఘాత్పరస్య ద్విత్వం నస్యాత్ ॥ సూ ॥ అంత్యహలోఽశ్రదుదీ ॥ శబ్దానామంత్యహలో లోపస్స్యాత్ - శ్రదుదీ వర్జయిత్వా ॥ సూ ॥ మోంచి వా ॥ శబ్దానామంత్యమకారస్య అచిపరే మో వా స్యాత్ ॥ రామమహం - రామంఅహం ॥ సూ ॥ ఖఘథధభాం ॥ అసంయుక్తానామనాదౌ వర్తమానానామచః పరేషాం ఖాదీనాం హస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ లోపః ॥ అచోఽచిపరే బహులం లోపస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ శోల్లుప్తయవరశోర్దీర్ఘః ॥ యవరశషసానాం లోపేఽవశిష్టానాం శషసానామాదేరచో దీర్ఘస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ దోదూనుత్సాహోత్సన్నేచ్ఛసి ॥ ఉదోఽవకారేణ సహ దీర్ఘస్స్యాత్ । ఛకారసకారయోః పరయోః - ఉత్సాహోత్సన్నశబ్దౌ వర్జ

యుత్వా ॥ సూ ॥ బిందుల్ ॥ శబ్దానామంత్యమకారస్య బిందుస్స్యాత్ సూ ॥ ఋతోత్ ॥ ఆదేఋకారస్యఅత్వంస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ష్టః ॥ ష్టస్య ఠస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ష్కస్కోర్నామ్ని ॥ అనయోర్నామ్ని ఖస్స్యాత్ ॥ పొక్ఖరక్ఖో ॥ ఖంధో ॥ సూ ॥ స్తా ॥ సంయోగేపరే ఉతఠత్వంస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ క్షః । క్షస్యఖస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ త్యోచైత్యే ॥ త్యస్యచస్స్యాదచైత్యే ॥ సూ ॥ కేవలస్యరిః ॥ వ్యంజనేనాసంయుక్తస్య ఋతోరిస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ దృశ్యక్సక్విని ॥ అక్సక్విన్నంతే దృశిధాతౌ ఋతోరిస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ థ్యశ్చత్సప్సామనిశ్చలే ॥—॥ నిశ్చలవ్యతిరిక్తానాం థ్యాదీనాంఛస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ద్యయ్యర్యాంజః ॥—॥ ఏషాంజస్స్యాత్ సూ ॥ ధ్యహ్యోర్ఝః ॥ అనయోః ఝకారస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ర్తస్యా ధూర్తాదౌటః ॥ ర్తస్యటస్స్యాదధూర్తాదౌ ॥ ధూర్తాదిఃప్రదర్శయిష్యతె ॥ సూ ॥ స్తః ॥ థస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ట్మక్మోః ॥ ఏతయోః పస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ న్మః ॥ మస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఇన్మయటి ॥ మయట్ప్రత్యయే యకారస్యఇత్వంవాస్స్యాత్ । తమ్మమఇఓ । తమ్మమఓ ॥ సూ ॥ హ్లోల్హః ॥ హ్లస్యల్హస్స్యాత్ ॥ ప్రహ్లాదః-పల్హాఓ ॥ ఇత్యాది ॥ సూ ॥ శ్మష్మస్మహ్మమస్వరరశ్మామ్హః ॥ శ్మాదీనాం మ్హాదేశస్స్యాత్ స్వరరశ్మిశబ్దౌవర్జయిత్వా ॥ సూ ॥ శ్నష్ణస్నత్స్నహ్నహ్ణక్ష్ణాంణ్హః ॥ ఏషాంణ్హాదేశస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ వాసే ॥ సమాసేశేషాదేశయోర్ద్విత్వంవాస్స్యాత్ । ణఇగ్గామో । ణఇగామో । నదీగ్రామః । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ దిహమిథస్సు । సమాసేదీర్ఘహ్రస్వౌమిథోబహుళం స్తః ॥ సూ ॥ హ్యేహ్యోర్వా హ్యశబ్దేహకారయకారయోర్వ్యత్యయోవాస్స్యాత్ । సహ్యః । సయ్హో । సజ్ఝో । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ నిదుర్ణిరివా ॥ ఏతయోరంతస్యలోపోవాస్స్యాత్ । నిస్సహో । ణిసహో । నిస్సహః । దుస్సహో । దుసహో । దుస్సహః ॥ సూ ॥ దురోరలుకితు ॥ దురిత్యస్య రేఫలోపేసత్యాదేరుతఊద్వాస్స్యాత్ । దూసహోఇత్యాది ॥ సూ ॥ అంతరిచనాచి । అంతశబ్దే

నిర్ఝరో శ్చాచిన కేలోపానస్యాత్ । అంతరప్పా । ణిరంతరో । దురు త్తరో ॥ సూ ॥ హలిజఝణనానాం । ఏషాంహలిపరేబిందుస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ టోడః ॥ అసంయుక్తస్యానాదౌవర్తమానస్యాటవస్యటస్య డస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ నగ్యోర్నః । బింధౌర్గ్వగ్యోఃపరేతస్య వాంత్య స్యాత్ ॥ సూ ॥ స్వరస్యబింద్వమి । బింధావమి చపరేస్వరస్యహ్రస్వ స్స్యాత్ । మాంసలః । మంసలో ॥ సూ ॥ ఘఞివా । ఘఞినిమిత్తయో వృద్ధిరూప ఆకారః తస్యాదిభూతస్య హ్రస్వోవాస్యాత్ । పవహో । పవాహో । ప్రవాహః ॥ సూ ॥ సంయోగే ॥ సంయోగేపరేపూర్వ స్యహ్రస్వస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ త్వేదితః । సంయోగె పరెఆదేరికార స్యవా ఏకారస్యాత్ ॥ సూ ॥ ఘస్యభహౌవా ॥ అసంయుక్తస్యానా దౌ వర్తమానస్యాచః పరస్యఘస్యభ కారహకారౌ వ్యవస్థితవిభాషయా భవతః । రేఫశిఖయోర్భ ఏవ । ముక్తాఫలాదౌహఏవ ॥ సూ ॥ ఠః ॥ అసంయుక్తస్యానాదౌవర్తమానస్యాచః పరస్యఠస్యఢస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ లత్ డోనుడుగే।ఠఇతి సూత్రోక్తనిమిత్తాత్పరస్య డస్యలత్వంస్యాత్।అ నుడుగే । ఉడుగః ప్రదర్శయిష్యతె ॥ సూ ॥ నః ॥ పూర్వోక్తనిమి త్తాత్పరస్య నస్యణత్వంస్యాత్ ॥ సూ ॥ ఆదెస్తు ॥ ఆదేర్నస్యణత్వం వాభవతి । నరో । ణరో ॥ సూ ॥ బోవః । ఠఇతిసూత్రీయనిమిత్తాత్ప రస్యబస్యవస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఆదెజః । ఆదెర్యస్యజస్స్యాత్ । యమః । జమో । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ హస్యఘోబిందోః । బిందోఃపర స్యహస్యఘోవాస్యాత్ ॥ సూ ॥ త్వథ్వద్వధ్వాంచ్ఛజఝాః। త్వా దీనాం ప్రయోగానుసారేణ క్రమాచ్చాదయస్స్యుః ॥ సూ ॥ అవిద్యు తిస్త్రియామాత్ । అంత్యహల స్త్రియామాత్వం నిత్యంస్యాదవిద్యుతి ॥ సూ ॥ హ్వఃభో వాస్యాత్ । జిహ్వా॥ జీహా । జిహ్వా ॥ సూ॥ పుం సాజాతేష్ఠాబ్వా ॥ అజాతివాచినః పుల్లింగాత్ స్త్రియాంఙీబ్వాస్యా త్ ॥ నీలీ । నీలా । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ ప్రత్యయే ॥ ప్రత్యయనిమిత్త

కోజీభ్యాస్స్యాత్ | కురుచరీ | కురుఅరీ ॥ కురుఅరా | ఇత్యాది ॥సూ॥ హాలోక్ | ధాతోరంత్యస్యహాలఅగాగమస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ స్నమదామ శిరోనభోనరి | సాంతం నాంతంచ శబ్దరూపం పుల్లింగే ప్రయోక్తవ్యం దామణ | శిపస్ | నభస్ ఏతాన్యుజఃయిత్వా | కమ్మో | నమ్మో | ఇత్యాది ॥ సూ ॥ శరదామత్ | శరదాదీనామంత్యహాలఅత్వంభవతి | సరఓ | భిసఓ | ఇత్యాది ॥ సూ ॥ లుగవ్యయత్యదాద్యాత్తదచః ॥ అవ్యయాత్త్యదాదేశ్చపరస్య అవ్యయత్యదాద్యోరాదేరచః బహులంలుక్స్యాత్ ॥ జఇఅహం | జఇహం | యద్యహం ॥ అమ్హాఅణ్ణద్ధ | అమ్హాణ్ణద్ధ | వయమన్యత్ర | అమ్హఅమ్హ | అమ్హామ్హ | వయంవయం | ఇఅ ఇవ | ఇఅవ | ఇతీవ ॥ ఇత్యాది ॥సూ॥ అతోడోవిసర్గః॥ అకారాత్పరస్య విసర్గస్య డోభవతి | సర్వతః | సవ్వఓ | ఇత్యాది ॥సూ॥ ఐచ ఏజ్ ॥ ఐకారౌకారయోరేకారౌకారౌభవతః | కైలాసః | కెలాసో కౌశికః | కోసిఓ ॥

ఇతి ప్రాకృతసామాన్యప్రక్రియా.

శ్లో ॥ ప్రాకృతేనద్వివచనంసుప్తిజాంచోపపద్యతే | యస్మాద్వివచనస్థానే బహుత్వంసూత్రచోదితం ॥ హలంతతానాంత్యహలాం సూత్రైర్లోపాదిశాసనాత్ | లింగానాంవైపరీత్యంచ సంస్కృతాత్ప్రాకృతేభవేత్ ॥ ద్వితీయాదివిభక్తీనాంస్థానేవష్ఠీక్వచిద్భవేత్ | చతుర్థ్యాఅపిషష్ఠీస్యాన్నిత్యమేకబహుత్వయోః ॥ తాదర్థ్యేతు చతుర్థీస్యాదేకత్వేసావికల్పితా | వధాత్పరస్యజైస్థానే షష్ఠీ డాఇచవాభవేత్ ॥(ద్వితీయాయాస్తృతీయాయాస్థానేవానప్తమీభవేత్ | నప్తమీ చతృతీయాచ పంచమ్యాఃక్వచిద్భవేత్ | పీప్సార్థకాత్సుపస్సస్మిన్నచినుఃక్వచిద్భవేత్ ॥) ద్వితీయానప్తమీస్థానే క్వచిత్సూత్రచోదితా | నియమోనాత్మనేభాషా పరస్మైపదినోరిహ ॥ శబాదిప్రత్యయానాంతు ప్రయోగోత్రనసంమతః | ఏతత్సర్వంబహూగ్రంథాగ్ సూ

త్రా ణ్యాలోచ్యనిశ్చితం ||—|| ఇతి విభక్త్యర్థాః ||

అథాజంతపుల్లింగసాధారణశబ్దాః.

అకారాంతః పుల్లింగో రామశబ్దః ||

౧|౧| రామో * ౧|౩| రామా * ౧|౧| హేరామో| హేరామ * ౧|౩| హేరామా * ౨|౧| రామం * ౨|౩| రామే| రామా * ౩|౧| రామేణ | రామేణం * ౩|౩ | రామేహిం | రామేహి | రామేహిఁ * ౫|౧| రామాహింతో | రామత్తో | రామాఓ| రామాఉ| రామా| రామాహి * ౫|౩| రామాహింతో| రామేహింతో| రామాసుంతో| రామేసుంతో| రామాహి | రామేహి| రామత్తో| రామాఓ| రామాఉ * ౬|౧| రామస్స * ౬|౩| రామాణం| రామాణ * ౭|౧ |రామే | రామమ్మి * ౭|౩| రామేసుం| రామేసు * ఏవం - కృష్ణముకుందాదయః

అకారాంతః పుల్లింగస్సర్వశబ్దః

౧|౧| సవ్వో * ౧|౩| సవ్వే * ౧|౧| హేసవ్వ| హేసవ్వో * ౧|౩| హేసవ్వే * ౨|౧| సవ్వం * ౨|౩| సవ్వే | సవ్వా * ౩|౧| సవ్వేణం | సవ్వేణ * ౩|౩| సవ్వేహిం| సవ్వేహి | సవ్వేహిఁ * ౫|౧| సవ్వాహింతో| సవ్వత్తో| సవ్వాఓ| సవ్వాఉ| సవ్వాహి * ౫|౩| సవ్వాహింతో| సవ్వేహింతో| సవ్వాసుంతో| సవ్వేసుంతో| సవ్వాహి| సవ్వేహి| సవ్వత్తో| సవ్వాఓ| సవ్వాఉ * ౬|౧| సవ్వస్స * ౬|౩| సవ్వేసిం | సవ్వాణం| సవ్వాణ * ౭|౧| సవ్వత్థ| సవ్వస్సిం| సవ్వమ్మి| సవ్వహిం * ౭|౩| సవ్వేసుం| సవ్వేసు * ఏవం విశ్వాద్యదంతశబ్దాఉన్నేయాః * పూర్వశబ్దస్యతు యదాసర్వనామ సంజ్ఞా తదాసర్వవత్ - తదభావే రామవత్ - ఏవమన్యేషాంచ||

ఆకారాంతః పుల్లింగస్సోమపాశబ్దః

౧|౧| సోమపో * ౧|౩| సోమపా * ఇత్యాదిరామవత్ - ఏవమ మృతపాప్రభృతయః

ఇకారాంతఃపుల్లింగో హరిశబ్దః

౧।౧। హరీ * ౧।౩। హరఓ। హరఉ। హరిణో। హరీ * ౧।౧। దే హరీ। దెహరి * ౧।౩। దేహరఓ। దేహరఉ। దేహరిణో। దెహరీ * ౨।౧। హరిం * ౨।౩। హరిణో। హరీ * ౩।౧। హరిణా * ౩।౩। హరీహిం।హరీహి। హరీహిఁ * ౫।౧। హరిణో।హరిహింతో।హరిత్తో।హరీఓ। హరీఉ * ౫।౩।హరీసుంతో। హరీహింతో। హరిత్తో। హరీఓ। హరీఉ * ౬।౧। హరిస్స। హరిణో * ౬।౩।హరీణం।హరీణ * ౭।౧। హరిమ్మి * ౭।౩। హరీసుం। హరీసు * ఏవం కవ్యాదయః

ఇకారాంతద్విశబ్ద స్త్రీలింగేషుసమఏకవచనద్వివచనరహితశ్చ

౧।౩।దోణ్ణి। దువె। బేణ్ణి। దుణ్ణి। బిణ్ణి। దో। వే * ద్వితీయాప్యేవమేవ-౩।౩। దోహిం।దోహి।దోహిఁ।వేహిం।వెహి।వేహిఁ * ౫।౩।దోసుంతో। దోహింతో। దోత్తో। దోఓ। దోఉ। వేసుంతో। వేహింతో।వెత్తో। వేఓ। వేఉ * ౬।౩। దోణ్హ। దోణ్హం। వేణ్హ। వెణ్హం * ౭।౩ దోసుం। దోసు। వేసుం। వెసు * త్రిశబ్దోప్యేవమేవత్రిలింగేషుసమః

౧।౩। తిణ్ణి * ౨।౩। తిణ్ణి * ౩।౩। తీహిం। తిహి।తీహిఁ * ౫।౩।తీసుంతో। తీహింతో। తిత్తో। తీఓ। తీఉ * ౬।౩। తిణ్హం। తిణ్హ * ౭।౩। తీసుం। తీసు *

ఈకారాంతఃపుల్లింగో గామణీశబ్దః ॥—॥ సంబుద్ధౌ దేగామణి-శేషం హరివత్। ఏవమగ్రణీప్రభృతయః

ఊకారాంతఃపుల్లింగస్సంభుశబ్దః.

౧।౧। సంభూ * ౧।౩।సంభఓ। సంభఉ। సంభవో। సంభుణో సంభూ * ౧।౧। దేసంభు। దెసంభూ * ౧।౩। దేసంభఓ। దేసంభఉ। దేసంభవో। దెసంభుణో। దేసంభూ * ౨।౧। సంభుం * ౨।౩। సంభుణో। సంభూ * ౩।౧। సంభుణా * ౩।౩। సంభూహిం। సంభూహి। సంభూహిఁ * ౫।౧। సంభుణో। సంభూహింతో। సంభుత్తో।

సంభూఓ । సంభూఉ * ౫।౩। సంభూసుంతో। సంభూహింతో। సం
భుత్తో। సంభూఓ । సంభూఉ * ౬।౧। సంభుస్స। సంభుణో * ౬।౩।
సంభూణం। సంభూణ * ౭।౧। సంభుమ్మి * ౭।౩। సంభూసుం। సం
భూసు * ఏవం గుర్వాదయః

ఉకారాంతః పుల్లింగః క్రోష్టుశబ్దః.

౧।౧।కోట్ఠూ। కోట్ఠారో * ౧।౩। కోట్ఠఉ। కోట్ఠఓ। కోట్ఠవో। కో
ట్ఠుణో। కోట్ఠూ। కోట్ఠారా * ౧।౧। దేకోట్ఠు। దెకోట్ఠార। దెకోట్ఠా
రో * ౧।౩। దేకోట్ఠఉ। దెకోట్ఠఓ। దెకోట్ఠవో। దెకోట్ఠుణో। దేకో
ట్ఠూ। దెకోట్ఠారా * ౨।౧। కోట్ఠారం * ౨।౩। కోట్ఠుణో। కోట్ఠూ*
౩।౧॥ కోట్ఠుణా। కోట్ఠారెణ। కోట్ఠారేణం * ౩।౩ । కోట్ఠూహిం। కో
ట్ఠూహి । కోట్ఠూహిఁ *౫।౧। కోట్ఠుణో। కోట్ఠూహింతో।కోట్ఠుత్తో
కోట్ఠూఓ । కోట్ఠూఉ । కోట్ఠారాహింతో । కోట్ఠారత్తో। కోట్ఠారా
ఓ । కోట్ఠారాఉ । కోట్ఠారా । కోట్ఠారాహి * ౫।౩। కోట్ఠూసుంతో
కోట్ఠూహింతో । కోట్ఠుత్తో । కోట్ఠూఓ । కోట్ఠూఉ * ౬। ౧ । కోట్ఠు
స్స । కోట్ఠుణో । కోట్ఠారస్స * ౬।౩। కోట్ఠారాణం । కోట్ఠారాణ ।
కోట్ఠూణం । కోట్ఠూణ * ౭।౧। కోట్ఠుమ్మి । కోట్ఠారే । కోట్ఠారమ్మి *
౭।౩। కోట్ఠూసుం । కోట్ఠూసు *

ఊకారాంతః పుల్లింగః స్వయంభూశబ్దః ॥—॥ సంబుద్ధౌ దేస
అంభు - శేషం సంభువత్ - ఏవం ప్రతిభూప్రభృతయః

ఋకారాంతః పుల్లింగః పితృశబ్దః

౧।౧। పిఆ। పిఅరో * ౧।౩। పిఅవు । పిఅఓ । పిఅవో । పిఉణో। పి
ఊ। పిఅరా * ౧।౧। దెపిఅ । దేపిఅరం। దెపిఅరో। దెపిఅర*౧।౩।దే
పిఅఉ। దేపిఅఓ। దేపిఅవో। దెపిఉణో। దెపిఊ। దేపిఅరా*౨।౧।పిఅరం*
౨।౩। పిఉణో। పిఊ। పిఅరా। పిఅరె * ౩।౧। పిఉణా। పిఅరేణ। పిఅ
రేణం* ౩।౩ ।పిఊహిం। పిఊహి। పిఊహిఁ। పిఅరేహిం। పిఅరెహి।

అరేహిం * ౫|౧| పిఉణో| పిఊహింతో| పిఉత్తో| పిఊఓ|పిఊఉ| పిఅరాహింతో| పిఅరత్తో| పిఅరాఓ| పిఅరాఉ| పిఅరా | పిఅరాహి * ౫|౩| పిఊసుంతో| పిఊహింతో| పిఉత్తో| పిఊఓ| పిఊఉ|పిఅరాసుంతో| పిఅరేసుంతో| పిఅరాహింతో| పిఅరేహింతో| పిఅరేహి| పిఅరాహి| పిఅరత్తో| పిఅరాఓ| పిఅరాఉ * ౬|౧| పిఉస్స| పిఉణో| పిఅరస్స * ౬|౩| పిఅరాణం| పిఅరాణ * ౭|౧| పిఉమ్మి| పిఅరే| పిఅరమ్మి * ౭|౩| పిఊసుం| పిఊసు| పిఅరేసుం| పిఅరేసు * ఏవం భ్రాత్రాదయస్సంజ్ఞావాచినో ఋదంతాః.

ఋకారాంతఃపుల్లింగఃకర్తృశబ్దః.

౧|౧| కత్తా| కత్తారో * ౧|౩| కత్తారా | కత్తఉ కత్తఓ| కత్తుణో కత్తూ| కత్తవో * ౧|౧| దేకత్త|దేకత్తారో| దేకత్తార * ౧|౩ | దేకత్తారా| దేకత్తఉ | దేకత్తఓ | దేకత్తవో | దేకత్తుణో | దేకత్తూ * ౨|౧| కత్తారం *౨కత్తా|రెకత్తారా| కత్తుణో| కత్తూ* ౬|౧| కత్తుస్స| కత్తుణో| కత్తారస్స * ౬|౩| కత్తారాణం| కత్తారాణ * శేషం రామవచ్ఛమ్భువచ్చ ‖ ఏవం నేతృప్రభృతయః.

ఏకారాన్తఃపుల్లింగస్సేశబ్దః.

౧|౧| సేఓ * ౧|౩| సెఅ * ఇత్యాదిరామవత్

ఐకారాంతఃపుల్లింగో రైశబ్దః.

౧|౧| రెఓ * ౧|౩| రేఅ * ఇత్యాదిరామవత్.

ఓకారాంతఃపుల్లింగస్సుద్యోశబ్దః.

౧|౧| సుజ్జోఓ * ౧|౩| సుజ్జోఅ * ఇత్యాది రామవత్.

ఔకారాంతఃపుల్లింగో గ్లౌశబ్దః.

౧|౧| గిలోఓ * ౧|౩| గిలోఅ * ఇత్యాదిరామవత్.

* ఇత్యజంతపుల్లింగ సాధారణశబ్దాః . *

అథాజంతస్త్రీలిఙ్గసాధారణశబ్దాః.

ఆకారాంతస్త్రీలింగో రమాశబ్దః.

౧|౧| రమా * ౧|౩| రమాఓ| రమాఉ| రమా * ౧|౧| దేరమా | దేరమే| దేరమో * ౧|౩| దేరమాఉ| దేరమాఓ| దేరమా * ౨|౧ రమం| ౨|౩| రమాఓ| రమాఉ| రమా * ౩|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ * ౩|౩| రమాహిం| రమాహి| రమాహిఁ * ౫|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ| రమాహింతో| రమత్తో| రమాఓ| రమాఉ * ౫|౩| రమాసుంతో | రమాహింతో| రమత్తో| రమాఓ| రమాఉ * ౬|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ * ౬|౩| రమాణం| రమాణ * ౭|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ * ౭|౩| రమాసుం| రమాసు * ఏవం సీతా, ఖామాప్రభృతయః.

ఆకారాంతస్త్రీలింగో జరాశబ్దః

౧|౧| జరా * ౧|౩| జరాఓ| జరాఉ | జరా | జరఆఓ | జరఆఉ జరఆ * ౧|౧| దేజరా| దేజరె * ౧|౩| దేజరాఓ | దెజరాఉ | దేజరా| దేజరఆఓ| దెజరఆఉ| దెజరఆ * ౨|౧| జరం| జరఅం * ౨|౩| జరాఉ| జరాఓ| జరా| జరఆఓ| జరఆఉ| జరఆ * ౩|౧| జరాఅ| జరాఇ| జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జరఆఏ * ౩|౩| జరాహిం| జరాహి జరాహిఁ * ౫|౧| జరాఅ | జరాఇ | జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జరఆఏ| జరాహింతో| జరత్తో| జరాఓ| జరాఉ | జరఆహింతో| జరఅత్తో జరఆఓ| జరఆఉ * ౫|౩| జరాసుంతో| జరాహింతో | జరత్తో| జరాఓ| జరాఉ * ౬|౧| జరాఅ| జరాఇ| జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జరఆఏ * ౬|౩| జరాణం| జరాణ| జరఆణం|| జరఆణ * ౭|౧| జరాఅ| జరాఇ| జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జరఆఏ * ౭|౩| జరాసుం| జరాస

ఆకారాంతస్త్రీలింగస్సర్వాశబ్దః.

౬|౧| సవ్వాఅ| సవ్వాఇ| సవ్వాఏ * ౬|౩| సవ్వేసిం| సవ్వాణం సవ్వాణ * శేషం రమావత్.

ఇకారాంతస్త్రీలింగో రుఇశబ్దః.

౧।౧। రుఈ * ౧।౩। రుఈఓ, రుఈఉ। రుఈ * ౨।౧। దేరుఇ। దేరుఈ * ౧।౩। దెరుఈఓ, దేరుఈఉ। దెరుఈ * ౨।౧। రుఇం * ౨।౩। రుఈఓ। రుఈఉ। రుఈ * ౩।౧। రుఈఅ। రుఈఆ। రుఈఇ। రుఈఏ * ౩।౩। రుఈహిం। రుఈహి। రుఈహిఁ * ౫।౧। రుఈఅ। రుఈఆ। రుఈఇ। రుఈఏ। రుఈహింతో। రుఇత్తో। రుఈఓ। రుఈఉ * ౫।౩। రుఈసుంతో। రుఈహింతో। రుఇత్తో। రుఈఓ। రుఈఉ * ౬।౧। రుఈఅ। రుఈఆ। రుఈఇ। రుఈఏ * ౬।౩। రుఈణం। రుఈణ * ౭। రుఈఅ। రుఈఆ। రుఈఇ। రుఈఏ * ౭।౩। రుఈసుం। రుఈసు* ఏవం మతిః, ఘృణిః ఇత్యాదయః

ఈకారాంతస్త్రీలింగో గౌరీశబ్దః

౧।౧। గోరీ। గోరిఆ * ౧।౩। గోరీ। గోరిఆ। గోరిఓ। గోరీఉ * ౮। ౧। దేగోరి। దేగోరిఆ * ౧।౩। దేగోరి। దేగోరీఆ। దేగోరీఓ। దెగోరిఉ * శేషం రుచివత్. ఏవం తరుణీ, రమణీ, ఇత్యాదయః.

ఉకారాంతస్త్రీలింగ స్తనుశబ్దః.

౧।౧। తణూ * ౧।౩। తణూఓ। తణూఉ।తణూ * ఇత్యాది రుచివత్. ఏవం ధేన్వాదయః

ఊకారాంతస్త్రీలింగో వధూశబ్దః.

౧।౧। దెవహు * ౧।౩। దేవహూఓ। దెవహూఉ। దేవహూ * శేషం తనువత్. ఏవం జంబూః, తనూః ఇత్యాదయః.

ఋకారాంతస్త్రీలింగో మాతృశబ్దో జననీ వాచకః

౧।౧।మాఆ। మాఈ। మాఊ * ౧।౩। మాఆఓ। మాఆఉ। మాఆ। మాఈఓ। మాఈఉ। మాఈ। మాఊఓ। మాఊఉ। మాఊ ఇత్యాది రమాశబ్దవ దూహ్యం

దేవతా వాచకమాతృశబ్దస్తు.

౧|౧| మాఅరా| మాఊ| మాఊ * ౧|౩| మాఅరాఓ| మాఅరఉ| మాఅరా| మాఊఓ| మాఊఉ| మాఊ| మాఊఓ| మాఊఉ| మాఊ ఇత్యాది రమావదున్నేయమ్.

ఋకారాంతస్త్రీలింగస్స్వసృశబ్దః.

౧|౧| ససా * ౧|౩| ససాఓ| ససాఉ| ససా ఇత్యాది రమావత్ ఏవం ననందృ, దుహితృ యాతృశబ్దాః

ఓకారాంతస్త్రీలింగో ద్యోశబ్దః

౧|౧| జోఆ * ౧|౩| జోఆఓ| జోఆఉ| జోఆ ఇత్యాదిరమావత్.

ఐకారాంతస్త్రీలింగస్సురైశబ్దః

౧|౧| సురేఆ * ౧|౩| సురెఆఓ| సురెఆఉ| సురెఆ ఇత్యాది రమావత్.

ఇత్యజంతస్త్రీలింగసాధారణశబ్దాః

అథాజంతనపుంసకలింగ సాధారణశబ్దాః.

అకారాంతనపుంసకలింగఫలశబ్దః

౧|౧| ఫలం * ౧|౩| ఫలాణి|ఫలాఇం|ఫలాఇ * ౧|౧| దేఫల * ౧|౩| దేఫలాణి| దెఫలాఇం |దేఫలాఇ ప్రథమావద్ద్వితీయా. శేషం రామవత్ ఏవం వనాదయః

అకారాంతనపుంసకలింగస్సర్వశబ్దః

౧|౧| సవ్వం * ౧|౩| సవ్వాణి| సవ్వాఇం| సవ్వాఇ ద్వితీయాప్యేవమేవ శేషంపుంవత్

ఇకారాంతనపుంసకలింగో దధిశబ్దః

౧|౧| దహిం|దహి *౧|౩|దహీణి|దహీఇం|దహీఇ * ౧|౧|దేదహి * ౧|౩ |దెదహీణి| దేదహీఇం| దెదహీఇ ప్రథమావద్వితీయా శేషం హరివత్. ఏవం వారిప్రభృతయః. గ్రామణీశబ్దో దధిశబ్దవత్

ఊకారాంతనపుంసకలింగో మహుశబ్దః

౧।౧। మహుం। మహుఁ * ౧।౩। మహూణి। మహూఇం। మహూఇఁ * ౧।౧। హే మహు * ౧।౩। హే మహూణి। హే మహూఇం। హే మహూఇఁ ప్రథమావద్ద్వితీయా శేషం శమ్భువత్.

ఋకారాంతనపుంసకలింగః కర్తృశబ్దః

౧।౧। కత్తారం * ౧।౩। కత్తారాణి। కత్తారాఇం। కత్తారాఇఁ। కత్తూణి। కత్తూఇం। కత్తూఇఁ * ౧।౧। హే కత్తార * ౧।౩ హే కత్తారాణి హే కత్తారాఇం। హే కత్తారాఇఁ। హే కత్తూణి। హే కత్తూఇం। హే కత్తూఇఁ ప్రథమావద్ద్వితీయా శేషం పుంవత్

ఏకారాంతనపుంసకలింగో౽తిసేశబ్దః.

౧।౧ అఇసిం। అఇసిఁ * ౧।౩ అఇసీణి। అఇసీఇం। అఇసీఇఁ ఇత్యాది దధివత్

ఐకారాంతనపుంసకలింగో౽తిరైశబ్దః.

౧।౧ అఇరిం। అఇరిఁ * ౧।౩ అఇరీణి। అఇరీఇం। అఇరీఇఁ ఇత్యాదిదధివదేవ

ఓకారాంతనపుంసకలింగో౽తిద్యోశబ్దః

౧।౧ అఇజ్జుం। అఇజ్జుఁ * ౧।౩। అఇజ్జూణి। అఇజ్జూఇం। అఇజ్జూఇఁ ఇత్యాదిదధివదేవ

ఔకారాంతనపుంసకలింగో౽తినౌశబ్దః.

౧।౧। అఇణుం। అఇణుఁ * ౧।౩। అఇణూణి। అఇణూఇం। అఇణూఇఁ ఇత్యాదిదధివత్

॥ ఇత్యజంతనపుంసకలింగసాధారణశబ్దాః ॥

అథ హలంతపుల్లింగసాధారణశబ్దాః

హకారాంతః పుల్లింగో లిట్ఛబ్దః.

౧।౧। లిహో * ౧।౩। లిహా ఇత్యాదిరామవత్ ఏవం అనడుహప్ర భృతయః.

వకారాంతఃపుల్లింగో సుదివ్ శబ్దః

౧।౧।సుదీ। సుదీఓ * ౧।౩। సుదఓ। సుదఉ। సుదిణో। సుదీ। సుది
౧।౧। దేసుది। దెసుదీ। దెసుదిఓ। దెసుదిఅ * ౧।౩। దెసుదఓ। దేసుద
దెసుదిణో। దెసుదీ। దేసుదిఅ * ౨।౧। సుదిం। సుదిఅం * ౨।౩।సు
ణో। సుదీ। సుదిఓ। సుదిఅ * ౩।౧॥ సుదిణా। సుదిఏణం। సుదిఏణ*౩।
మదీహిం। సుదీహి। సుదీహిఁ। సుజ్జాహిం। సుజ్జాహి। సుజ్జాహిఁ
౫।౧। సుదిణో। సుదీహింతో। సుదిత్తో। సుదీఓ। సుదీఉ। సుదిఆహి
తో। సుదిఅత్తో। సుదిఆఓ। సుదిఆఉ। సుదిఆ। సుదిఆహి * ౫।౩। సు
సుంతో। సుదీహింతో। సుదిత్తో। సుదీఓ। సుదీఉ। సుదిఆసుంతో। సుది
సుంతో। సుదిఆహింతో। సుదిఏహింతో। సుదిఆహి। సుదిఏహి। సుది
త్తో॥ సుదిఆఓ। సుదిఆఉ। సుజ్జాసుంతో। సుజ్జాహింతో। సుజ్జుత్తో। సు
జ్జాఓ। సుజ్జాఉ * ౬।౧। సుదిస్స। సుదిణో। సుదిఅస్స * ౬।౩। సు
ణం। సుదీణ। సుదిఆణం। సుదిఆణ * ౭।౧। సుదిమ్మి। సుదిఅమ్మి। సు
ఏ * ౭।౩। సుదీసు ం।సుదీసు।సుదిఏసుం।సుదిఏసు।సుజ్జాసుం।సుజ్జా

రేఫాంతఃపుల్లింగస్సుగీర్ శబ్దః

౧।౧। సుగిరో * ౧।౩। సుగిరా ఇత్యాదిరామవత్ ఏవం సుపూ ప్రభృతయః

రేఫాంతఃపుల్లింగశ్చతుశ్శబ్దః - నిత్యంబహువచనాంతః

౧।౩। చఉరో। చత్తారో। చత్తారి * ఏవంద్వితీయా॥ చఉహిఁ
చఊహిఁ * ౩।౩। చఉహిం। చఊహిం। చఉహి। చఊహి * ౫।
చఊసుంతో। చఉసుంతో॥ చఊహింతో। చఉహింతో। చఉత్తో। చ
ఓ। చఊఓ। చఉఉ। చఊఉ * ౬।౩। చఉణ్హం। చఉణ్హ * ౭।౩।
ఊసుం। చఊసు। చఉసుం। చఉసు

మకారాంతఃపుల్లింగఃప్రశామ్‌శబ్దః.

౧।౧। పసామో * ౧।౩। పసామా ఇత్యాదిరామవత్ ఏవంప్రశామాదయః.

మకారాంతఃపుల్లింగఃకింశబ్దః

౧।౧। కో * ౧।౩। కే * ౨।౧। కం * ౨।౩। కే। కా * ౩।౧। కిణా కేణం। కేణ * ౩।౩। కేహిం। కెహి। కెహిఁ * ౫।౧। కమ్హా। కిస కిణో। కాహింతో। కత్తో। కాఓ। కాఉ। కా। కాహి * ౫।౩। కాహింతో। కేహింతో। కాసుంతో। కెసుంతో। కాహి। కేహి। కత్తో। కాఓ। కాఉ * ౬।౧। కాస। కస్స * ౬।౩। కాస। కేసి। కాణం। కాణ * ౭।౧। కత్థ। కస్సిం। కమ్మి। కహిం కాలవాచకత్వే॥ కఇఆ। కాహె॥ కాలా * ౭।౩॥ కేసుం॥ కెసు

మకారాంతఃపుల్లింగ ఇదమ్‌శబ్దః

౧।౧॥ అఅం। ఇమో * ౧।౩॥ ఇమే * ౨।౧॥ ణం। ఇణం। ఇమం * ౨।౩॥ ణే। ణా। ఇమే। ఇమా * ౩।౧॥ ణేణం। ణేణ। ఇమేణం। ఇమేణ। ణిణా। ఇమిణా * ౩।౩॥ ణేహిం। ణేహి। ణేహిఁ। ఇమెహిం। ఇమేహి। ఇమేహిఁ। ఏహి * ౫।౧॥ ఇమాహింతో। ఇమత్తో। ఇమాఓ। ఇమాఉ। ఇమా। ఇమాహి। ఆహి * ౫।౩॥ ఇమాహింతో। ఇమేహింతో ఇమాసుంతో। ఇమేసుంతో। ఇమాహి। ఇమేహి। ఆహి। ఏహి। ఇమత్తో। ఇమాఓ। ఇమాఉ * ౬।౧॥ అస్స। ఇమస్స। సే * ౬।౩। సిం। ఇమేసిం। ఇమాణం। ఇమాణ * ౭।౧॥ అస్సిం। ఇమస్సిం। ఇమమ్మి। ఇహ ౭।౩॥ ఏసుం। ఏసు। ఇమెసుం। ఇమేసు। ణేసుం। ణేసు *

నకారాంతఃపుల్లింగో రాజన్‌శబ్దః.

౧।౧॥ రాఆ। రాఓ। రాఆణో * ౧।౩॥ రాఆ। రాఆణా। రాఇణో రాఆణో। రాఆణాణో * ౧।౧॥ దేరాఆ। దేరాఓ। దేరాఅ। దేరాఅణో। దేరాఆణ * ౧।౩। దేరాఆ। దేరాఆణా। దేరాఇణో। దేరాఅ

ణో। దేరాఅణాణో * ౨।౧॥ రాఅం। రాఇణం। రాఅణం * ౨।౩॥
రాఅణాణో। రాఅణో। రాఇణో। రాఅణా। రాఅణే। రాఅ। రాఎ *
౩।౧॥ రాఇణా। రణ్ణా। రాఅణా। రాఅణ్ణా। రాఏణం। రాఏణ। రాఅణే
ణం। రాఅణేణ * ౩।౩॥ రాఇహిం। రాఇహి। రాఇహిఁ। రాఏహిం
రాఏహి। రాఏహిఁ। రాఅణేహిం। రాఅణేహి। రాఅణేహిఁ *
౫।౧॥ రాఅణాణో। రాఇణో। రణ్ణో। రాఅణో। రాఅహింతో। రా
అత్తో। రాఅఓ। రాఅఉ। రాఅ। రాఅహి। రాఅణాహింతో। రాఅణ
త్తో। రాఅణాఓ। రాఅణాఉ। రాఅణా। రాఅణాహి * ౫।౩॥ రాఅ
సుంతో। రాఏసుంతో। రాఅహింతో। రాఏహింతో। రాఅహి। రాఏ
హి। రాఅత్తో। రాఅఓ। రాఅఉ। రాఅణాసుంతో। రాఅణేసుంతో। రా
అణాహింతో। రాఅణేహింతో। రాఅణాహి। రాఅణేహి। రాఅణత్తో
రాఅణాఓ। రాఅణాఉ। రాఈసుంతో। రాఈహింతో। రాఇత్తో। రా
ఈఓ। రాఈఉ * ౬।౧॥ రాఇణో। రణ్ణో। రాఅణాణో। రాఅణో
రాఅస్స। రాఅణస్స * ౬।౩॥ రాఇణం। రాఈణం। రాఈణ। రాఅణా
ణం। రాఅణాణ। రాఅణం। రాఅణ * ౭।౧॥ రాఇమ్మి। రాఅమ్మి। రాఅ
ణే। రాఅణమ్మి। రాఏ * ౭।౩॥ రాఈసుం। రాఈసు। రాఏసుం। రా
ఏసు। రాఅణేసుం। రాఅణేసు *

నకారాంతః పుల్లింగః పూషన్ శబ్దః.

౧।౧॥ పూసో। పూసా। పూసాణో * ౧।౩॥ పూసా। పూసాణ। పూ
సాణో। పూసాణాణో * ౧।౧॥ దేపూసా। దెపూస। దేపూసో। దే
పూసాణ। దెపూసాణో * ౧।౩॥ దెపూసా। దెపూసాణ। దేపూస
ణో। దెపూసాణాణో * ౨।౧॥ పూసం। పూసాణం * ౨।౩॥ పూ
పూసా। పూసాణే। పూసాణా। పూసాణో * ౩।౧॥ పూసణా। పూస
ణేణ। పూసేణం। పూసేణ। పూసాణేణం। పూసాణేణ * ౩।౩॥ పూ
హిం। పూసేహి। పూసేహిఁ। పూసాణేహిం। పూసాణేహి। పూస

ణేహిం * ४।౧॥ పూసాణో। పూసాణాణో। పూసాహింతో। పూసత్తో। పూసాఓ। పూసాఉ। పూసా। పూసాహి। పూసాణాహింతో। పూసాణత్తో। పూసాణాఓ। పూసాణాఉ। పూసాణం। పూసాణాహి * ४।३॥ పూసాసుంతో। పూసేసుంతో। పూసాహింతో। పూసేహింతో। పూసేహి। పూసత్తో। పూసాఓ। పూసాఉ। పూసాణాసుంతో। పూసాణేసుంతో। పూసాణాహింతో। పూసాణేహింతో। పూసాణాహి। పూసాణేహి। పూసాణత్తో। పూసాణాఓ। పూసాణాఉ * ౬।౧॥ పూసాణో। పూసాణాణో। పూసస్స। పూసాణస్స * ౬।३॥ పూసాణం। పూసాణ। పూసాణాణం। పూసాణాణ * ౭।౧॥ పూసే। పూసమ్మి। పూసాణే। పూసాణమ్మి * ౭।३॥ పూసేసు। పూసేసు। పూసాణేసుం పూసాణేసు ఏవంమూర్ధా - యువా- శ్వా ఇత్యాదయః ।

నకారాంతః పుల్లింగ ఆత్మాశబ్దః

३।౧॥ అప్పణా అప్పాణణా। అప్పేణం। అప్పేణ। అప్పాణేణం। అప్పాణేణ। అప్పణిఆ। అప్పణఇఆ * ३।३॥ అప్పేహిం। అప్పేహి। అప్పేహిఁ। అప్పాణేహిం। అప్పాణేహి। అప్పాణేహిఁ ఏవమేవ రూపాంతరస్య అత్తా ఇత్యస్యాపి ఉభయస్యావిశేషం పూషశ్శబ్దవత్। ఇన్నంతానాం సర్వేషాం అంత్యహలోపస్యలోపేహరివద్రూపం. పథిశ్శబ్దస్తు పహో॥పహా ఇత్యాది రామవత్

భకారాంతః పుల్లింగస్సుకకుప్శబ్దః.

౧।౧॥ సుకకుహో * ౧।३॥ సుకకుహా ఇత్యాదిరామవత్

ధకారాంతః పుల్లింగస్తత్త్వభుచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ తత్తబుహో * ౧।३॥ తత్తబుహా ఇత్యాదిరామవత్ ఏవం మయుధ్ నమిధ్ ఇత్యాదయః

జకారాంతః పుల్లింగో భిషక్ఛబ్దః

౧।౧॥ భిసఓ * ౧।३॥ భిసఆ ఇత్యాదిరామవత్

దకారాంతఃపుల్లింగో వేదవిచ్ఛబ్దః

౧|౧|| వేఅవిదో * ౧|౩|| వేఅవిదా ఇత్యాదిరామవత్ ఏవం తత్త్వవిదాదయః.

దకారాంతఃపుల్లింగో యచ్ఛబ్దః

౧|౧|| జో * ౧|౩|| జే * ౨|౧|| జం * ౨|౩|| జే| జా * ౩|౧|| జేణం| జేణ| జేణం * ౩|౩|| జేహిం| జేహి| జేహిఁ * ౪|౧ || జమ్హా| జాహింతో | జత్తో | జాఓ | జాఉ | జా | జాహి * ౪ | ౩ || జాసుంతో| జేసుంతో| జాహింతో| జేహింతో| జాహి| జేహి| జత్తో| జాఓ| జాఉ * ౫|౧|| జాస| జస్స * ౫|౩|| జాస| జేసిం| జాణం| జాణ* ౬|౧|| జత్థ| జస్సిం| జమ్మి| జహిం| కాలవాచకత్వే|| జఇఆ| జాహే| జాలా * ౬|౩|| జేసుం| జేసు*

దకారాంతఃపుల్లింగస్తచ్ఛబ్దః.

౧|౧|| సో| స * ౧|౩|| తే * ౨|౩|| తం| ణం * ౨|౩|| తే| తా| ణే| ణా * ౩|౧|| తిణం| తేణ| తేణం| ణేణం| ణేణ| ణేణం * ౩|౩|| తేహిం| తేహి| తేహిఁ * ౪|౧|| తమ్హా| తో| తాహింతో| తత్తో| తాఓ| తాఉ| తా| తాహి * ౪|౩|| తాసుంతో| తేసుంతో| తాహింతో| తేహింతో| తాహి| తేహి| తత్తో| తాఓ| తాఉ * ౫|౧|| సే| తాస| తస్స * ౫|౩| సిం| తాస| తేసిం| తాణం| తాణ * ౬|౧|| తత్థ| తస్సిం| తమ్మి| తహిం| కాలవాచకత్వే|| తఇఆ| తాహే| తాలా * ౬|౩|| తేసుం| తేసు| ణేసుం| ణేసు*

దకారాంతఃపుల్లింగఏతచ్ఛబ్దః.

౧|౧|| ఏసో| ఏస| ఇణమో| ఇణం * ౧|౩| ఏఏ * ౨|౧ || ఏఅం* ౩|౩|| ఏఏ| ఏఆ * ౩|౧|| ఏఇణా| ఏఏణం | ఏఏణ * ౩|౩|| ఏఏహిం| ఏఏహి| ఏఏహిఁ * ౪|౧|| ఏత్తో| ఏత్తాహే| ఏఆహింతో | ఏఅత్తో| ఏఆఓ| ఏఆఉ| ఏఆ| ఏఆహి * ౪|౩|| ఏఆసుంతో| ఏఏసుంతో| ఏఆహిం

తో। ఏఏహింతో। ఏఅహి। ఏఏహి। ఏఅత్తో। ఏఆఓ। ఏఆఉ * ౬।౧।సే। ఏఅస్స * ౬।౩॥ సిం। ఏఏసి। ఏఅణం। ఏఅణ * ౭।౧॥ ఏత్థ। అఅమ్మి।ఇ అమ్మి। ఏఅమ్మి । ఏఏసిం * ౭।౩॥ ఏఏసుం । ఏఏసు

శరత్ప్రావృట్ఛబ్దయో రస్త్రీన్యాస్త్రి పుంస్యేవ ప్రయోగః

టకారాంతఃపుల్లింగశ్శరచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ సరఓ * ౧।౩। సరఆ ఇత్యాదిరామవత్.

థకారాంతఃపుల్లింగోగ్నిమథచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ అగ్గిమహో * ౧।౩॥ అగ్గిమహా ఇత్యాదిరామవత్.

చకారాంతఃపుల్లింగోజలముక్ఛబ్దః.

౧।౧॥ జలముఓ * ౧।౩॥ జలముఆ ఇత్యాదిరామవత్.

ఏవం సువాక్ప్రభృతయః

తకారాంతఃపుల్లింగోమరుచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ మరూ * ౧।౩॥ మరవో। మరఊ। మరఓ । మరుణో । మరూ * ఇత్యాదిశమ్భువత్.

పకారాంతఃపుల్లింగో గుపచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ గువో * ౧।౩॥ గువా ఇత్యాదిరామవత్.

శకారాంతఃపుల్లింగస్సదృక్ఛబ్దః.

౧।౧॥ సరిసో*౧।౩॥సరిసా ఇత్యాదిరామవత్.ఏవంతాదృగాదయః.

సకారాంతఃపుల్లింగో రత్నముట్ఛబ్దః.

౧।౧॥ రఅణముసో * ౧।౩॥ రఅణముసా* ఇత్యాదిరామవత్.

షకారాంతఃపుల్లింగః ప్రావృట్ఛబ్దః.

౧।౧॥ పాఉసో * ౧।౩॥ పాఉసా ఇత్యాదిరామవత్.

షకారాంతఃపుల్లింగష్షట్ఛబ్దోనిత్యబహువచనాంతః.

౧।౩॥ ఛా * ౨।౩॥ఛే। ఛా * ౧।౩। ఛేహిం। ఛేహి। ఛేహిఁ * ౫।౩। ఛాసుంతో। ఛేసుంతో। ఛాహింతో। ఛేహింతో। ఛాహి। ఛేహి।

ఖ్సొ। ఘాసే। ఘాసు * ౬।౩॥ ఘణ్హా॥ ఘణ్హా * ౭।౩॥ ఘేసుం। ఘేసు *

సకారాంతః పుల్లింగస్సువర్చశ్శబ్దః.

౧।౧॥ సువచ్చో * ౧।౩॥ సువచ్చా * ఇత్యాది రాఘవత్.

ఏవం సుమనా ఇత్యాదయః.

సకారాంతః పుల్లింగో౽దశ్శబ్దః.

౧।౧॥ అహ। అమూ * ౧।౩॥ అమనో। అమఓ। అమఉ। అముణో। అమూ * ౭।౧। అఅమ్మి। ఇఅమ్మి। అముమ్మి * ౭।౩॥ అమూసుం। అమూసు * శేషం శమ్భువత్

ఇతి హలంతపుల్లింగసాధారణశబ్దాః

అథ హలంతస్త్రీలింగసాధారణశబ్దాః.

హకారాంతస్త్రీలింగఉపానహచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ ఉవాణఆ * ౧।౩॥ ఉవాణఆఓ। ఉవాణఆఉ। ఉవాణఆ * ఇత్యాది రమావత్

వకారాంతస్త్రీలింగో దివ్ శబ్దః

౧।౧॥ దిఅ * ౧।౩॥ దిఅఓ। దిఅఉ। దిఅ * ఇత్యాది రమావత్।

రేఫాంతస్త్రీలింగో గిర్ శబ్దః.

౧।౧॥ గిరా * ౧।౩॥ గిరాఓ। గిరాఉ। గిరా * ఇత్యాది రమావత్.

ఏవం పూః, ధూః ఇత్యాదయః। చతుర్ శబ్దః పుంవత్

మకారాంతః స్త్రీలింగః కిమ్ శబ్దః

౧।౧॥ కా * ౧।౩॥ కీఓ। కీఉ। కీ। కీఆ। కాఓ। కాఉ। కా * ౨।౧॥ కం ౨।౩॥ కీఓ। కీఉ। కీ। కీఆ। కాఓ। కాఉ। కా * ౬।౧॥ కిసే। కిస్సా। కీఅ। కీఆ। కీఇ। కీఏ। కాఅ। కాఇ। కాఏ। కాస। కీస * ౬।౩॥ కేసిం। కాస। కాణ। కాణ * ౭।౧॥ కీఅ। కీఆ। కీఇ। కీఏ। కాఅ। కాఇ। కాఏ। కాహిం ౭।౩॥ కీసు। కీసుం। కాసుం। కాసు శేషం రమావద్గౌరీవచ్చ

మకారాంతస్త్రీలింగ ఇదమ్‌శబ్దః

౧|౧॥ ఇమీ| ఇమా| ఇమిఆ| ఇఅం| ఇమీఆ * ౧|౩॥ ఇమీఓ| ఇమీఉ ఇమీ| ఇమీఆ| ఇమాఓ| ఇమాఉ| ఇమా * ౨|౧॥ ఇమిం| ఇమం | ణం, ఇణం * ౨|౩॥ ఇమీఓ| ఇమీఉ| ఇమీ| ఇమీఆ| ఇమాఓ|ఇమాఉ| ఇమా| ణాఓ. ణాఉ| ణా * ౩|౧॥ ఇమీఅ| ఇమీఆ| ఇమీఇ| ఇమీఏ| ఇమాఆ| ఇమాఇ| ఇమాఏ| ణాఅ| ణాఇ| ణాఏ * ౩|౩॥ ఇమీహిం | ఇమీహి | ఇమీహిఁ| ఇమాహిం| ఇమాహి| ఇమాహిఁ| ణాహిం | ణాహి | ణాహిఁ| ఆహి * ౫|౧॥ ఇమీఅ| ఇమీఆ| ఇమీఇ| ఇమీఏ | ఇమాఅ| ఇమాఇ| ఇమాఏ|ఇమీహింతో| ఇమిత్తో|ఇమీఓ| ఇమీఉ | ఇమాహింతో |ఇమత్తో| ఇమాఓ| ఇమాఉ * ౫|౩॥ ఇమీసుంతో| ఇమీహింతో| ఇమిత్తో| ఇమీఓ| ఇమీఉ| ఇమాసుంతో| ఇమాహింతో| ఇమత్తో| ఇమాఓ| ఇమాఉ * ౬|౧॥ సె| ఇమీఅ| ఇమీఆ| ఇమీఇ| ఇమీఏ| ఇమాఅ| ఇమాఇ| ఇమాఏ * ౬|౩॥ సిం| ఇమేసిం| ఇమీణం| ఇమీణ| ఇమాణం| ఇమాణ * ౭|౧॥ ఇమీఅ| ఇమీఆ| ఇమీఇ| ఇమీఏ| ఇమాఅ| ఇమాఇ| ఇమాఏ| ఇఏ * ౭|౩॥ ఇమీసుం| ఇమీసు| ఇమాసుం| ఇమాసు| ఆసుం| ఆసు

నకారాంతస్త్రీలింగ సీమన్‌శబ్దః

౧|౧॥ సీమా * ౧|౩॥ సీమాఓ| సీమాఉ| సీమా ఇత్యాదిరమావత్

నకారాంతస్త్రీలింగ గరిమన్‌శబ్దః

౧|౧॥ గరిమా * ౧|౩॥ గరిమాఓ | గరిమాఉ| గరిమా ఇత్యాదిరమావత్. ఏవం ఇమనిజంతానాం సర్వేషామపి స్త్రీత్వే రూపం నేయం ॥

భకారాంతస్త్రీలింగ కకుభ్‌శబ్దః

౧|౧॥ కకుహా * ౧|౩॥ కకుహాఓ| కకుహాఉ| కకుహా ఇత్యాదిరమావత్

ధకారాంతస్త్రీలింగః క్షుధ్‌శబ్దః

౧|౧॥ ఛుహా * ౧|౩॥ ఛుహాఓ| ఛుహాఉ| ఛుహా ఇత్యాదిరమావత్

ధకారాంతస్త్రీలింగ సమిచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ సమిఆ * ౧।౩॥ సమిఆఓ। సమిఆఉ। సమిఆ ఇత్యాదిరమావత్

జకారాంతస్త్రీలింగస్సరిచ్ఛబ్దః ।

౧।౧॥ సఆ * ౧।౩॥ సఆఓ। సఆఉ। సఆ ఇత్యాదిరమావత్॥

దకారాంతస్త్రీలింగోదృషచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ దిసఆ * ౧।౩॥ దిసఆఓ। దిసఆఉ। దిసఆ ఇత్యాదిరమావత్॥

యత్తచ్ఛబ్దయోస్తు స్త్రీలింగకింశబ్దవద్రూపమ్

దకారాంత స్త్రీలింగ ఏతచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ఏస। ఇణమో। ఇణం। ఏణా। ఏఈ * ౧।౩॥ ఏఆఆ। ఎఆఉ। ఎఆ। ఏఈఓ। ఎఈఉ। ఎఈఆ। ఏఈ * ౬।౧॥ సే। ఏఆఅ। ఎఆఇ। ఏఆఏ। ఏఈఅ। ఎఈఆ। ఏఈఇ। ఏఈఏ * ౬।౩॥ సిం। ఎఏసిం। ఎఈణం। ఎఈణ। ఎఆణం। ఎఆణ శేషం రమావద్గౌరీవచ్చ

చకారాంత స్త్రీలింగో వాక్ఛబ్దః

౧।౧॥ వాఆ * ౧।౩॥ వాఆఓ। వాఆఉ। వాఆ ఇత్యాదిరమావత్

ఏవం రుక్ త్వక్ ఇత్యాదయః

తకారాంత స్త్రీలింగో యోషిచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ జోసిఆ * ౧।౩॥ జోసిఆఓ। జోసిఆఉ। జోసిఆ శేషం రమావత్. ఏవం సరిదాదయః

తకారాంత స్త్రీలింగోవిద్యుచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ విజ్జూ। విజ్జులా * ౧।౩॥ విజ్జూఓ। విజ్జూఉ। విజ్జూ। విజ్జులాఓ। విజ్జులాఉ। విజ్జులా ఇత్యాది తనువద్రమావచ్చ

పకారాంత స్త్రీలింగోఽప్ఛబ్దోనిత్యంబహువచనాంతః.

౧।౩॥ ఆఓ। ఆఉ। ఆఆ॥ ఇత్యాదిరమావత్.

శకారాంత స్త్రీలింగో దిక్ఛబ్దః.

౧।౧॥ దిసా * ౧।౩॥ దిసాఓ। దిసాఉ। దిసా॥ ఇత్యాదిరమావత్

శకారాంత స్త్రీలింగోదృక్ఛబ్దః

౧|౧॥ దిఆ * ౧|౩॥ దిఆఓ| దిఆఉ| దిఆ॥ ఇత్యాదిరమావత్.

షకారాంత స్త్రీలింగ త్విట్ఛబ్దః

౧|౧॥ ఛిఆ * ౧|౩॥ ఛిఆఓ| ఛిఆఉ| ఛిఆ॥ ఇత్యాదిరమావత్.

వట్ఛబ్దః పుల్లింగవత్॥ సకారాంత స్త్రీలింగ ఆశీశ్శబ్దః

౧|౧॥ ఆసీసా| ఆసిఆ * ౧|౩॥ ఆసీసాఓ| ఆసీసాఉ| ఆసీసా| ఆసిఆఓ| ఆసిఆఉ| ఆసిఆ॥ ఇత్యాది రూపద్వయేపి రమావత్.

అప్సరశ్శబ్దస్యాపి—అచ్ఛరసా, అచ్ఛరఆ ఇత్యాది రూపద్వయేపి రమావదూహ్యం నేయం.

సకారాంత స్త్రీలింగోఽదశ్శబ్దః

౧|౧॥ అహ| అమూ * ౧|౩॥ అమూఓ| అమూఉ| అమూ॥ శేషం తనువత్.

——✻ఇతి హలంత స్త్రీలింగ సాధారణశబ్దాః✻——

అథ హలంత నపుంసకలింగ స్త్వనడుచ్ఛబ్దః.

౧|౧॥ అణడుహం * ౧|౩॥ అణడుహాణి| అణడుహాఇం| అణడుహాఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషం ఫలవత్.

వకారాంత నపుంసకలింగస్సుదివ్ శబ్దః.

౧|౧॥ సుదిఅం * ౧|౩॥ సుదిఆణి| సుదిఆఇం| సుదిఆఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషం ఫలవత్.

రేఫాంత నపుంసకలింగస్సుగిర్ శబ్దః.

౧|౧॥ సుగిరం * ౧|౩॥ సుగిరాణి| సుగిరాఇం| సుగిరాఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషం ఫలవత్. ఏవం సుపురాదయః

చతుర్శబ్దః పుల్లింగవత్—మకారాంత నపుంసకలింగ ఇదమ్ శబ్దః

౧|౧॥ ఇదం| ఇణం| ఇమో * ౧|౩॥ ఇమాణి|ఇమాఇం| ఇమాఇఁ॥ ౨|౧॥ ఇదం| ఇణం| ఇణమో|ణం * ౨|౩॥ ఇమాణి| ఇమాఇం| ఇమాఇఁ| ణాణి| ణాఇం| ణాఇఁ॥ శేషం పుంవత్.

మకారాంతనపుంసకలింగః కింశబ్దః

౧|౧॥ కిం * ౧|౩॥ కాణి| కాఇం| కాఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

నకారాంతనపుంసకలింగో దామన్ శబ్దః

౧|౧॥ దామం * ౧|౩॥ దామాణి| దామాఇం| దామాఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషంఫలవత్.

జకారాంతనపుంసకలింగో ఉసృక్ఛబ్దం

౧|౧॥ అసిం| అసిఁ * ౧|౩॥ అసీణి | అసీఇం | అసీఇఁ ॥ ఇత్యాది దధివత్

దకారాంతనపుంసకలింగో యచ్ఛబ్దః

౧|౧॥ జం * ౧|౩॥ [illegible] యా[illegible] । శేషంపుంవత్

[illegible] కారాంతనపుంసకలింగ ఏతచ్ఛబ్దః

౧|౧॥ ఏ[illegible] ఏఅం * ౧|౩॥ ఏఆణి। ఏఆఇం। ఏఆఇఁ * ౨|౧॥ ఏఅం * ౨|౩॥ ఏఆణి। ఏఆఇం। ఏఆఇఁ॥ ఏఆఇఁ। శేషంపుంవత్

తకారాంతనపుంసకలింగశ్శకృచ్ఛబ్దః

౧|౧॥ సఇం| సఇఁ * ౧|౩॥ సఈణి| సఈఇం| సఈఇఁ॥ ఇత్యాది దధివత్.

శకారాంతనపుంసకలింగో యాదృక్ఛబ్దః

౧|౧॥ జారిసం * ౧। ౩॥ జారిసాణి । జారిసాఇం । జారిసాఇఁ॥ ఇత్యాది ఫలవత్. ఏవంతాదృగాదయః.

షట్ఛబ్దఃపుంవత్ - సకారాంతనపుంసకలింగశ్శిరశ్శబ్దః

౧|౧॥ సిరం * ౧|౩॥ సిరాణి। సిరాఇం। సిరాఇఁ॥ ఇత్యాదిఫలవత్- ఏవం వయస్, సదస్ ఇత్యాదయః -

సకారాంతనపుంసకలింగో ధనుశ్శబ్దః

౧|౧॥ ధణుహం| ధణు * ౧|౩॥ ధణుహాణి| ధణుహాఇం| ధణుహాఇఁ

ధణూణి। ధణూఇం। ధణూఇఁ॥ ఇత్యాదిఫలవన్మధువచ్చ.

సకారాంతనపుంసకలింగో ఉదశ్శబ్దః

౧।౧॥ అహ। అముం। అముఁ * ౧।౩॥ అమూణి। అమూఇం। అమూఇఁ * ౨।౧॥ అముం। అముఁ * ౨।౩॥ అమూణి।అమూఇం అమూఇఁ॥ శేషంపుంవత్.

—శ్రీ ఇతి హలంతనపుంసకలింగ సాధారణశబ్దాః శ్రీ—

అథ కేచన విశేషశబ్దాః ప్రదర్శ్యంతే.

పుల్లింగవిశేషాః.	
అణుగిసో—అమర్షః	కణవీరో—కరవీరః
అరిహో—అర్హః	కాహలో—కాతరః
ఏవం హార్హశబ్దేంత్యాల లకారస్య గత్వం	ఖిలఓ—కిలకః
మూలహ్యః	చిలాఓ—కిరాతః
అట్ఠారహో—అష్టాదశ	కిడీ—కిటిః
ఆరిఓ—ఆదృతః	కేరిసో—కీదృశః
అల్లిట్ఠో—ఆశ్లిష్టః	కొప్పరో—కూర్పరః
అమ్బో—ఆమ్రః	కేఢవో—కైటభః
ఇక్ఖూః—ఉచ్ఛ్వా	ఖల్లీఢో—ఖల్వాటః
ఏరిసో—ఈదృశః	గబ్భిణో—గర్భితః
ఉట్టో—ఉష్ట్రః	గహవఈ—గృహపతిః
ఏక్కారహో—ఏకాదశ	గఉఓ—గవయః
కవట్టిఓ—కదర్థితః	గడ్డో—గర్తః
కవడ్డో—కపర్దః	చిహురో—చికురః
కసిణో—కృత్స్నః	ఛాలో—ఛాగః
కిలిత్తో—క్లృప్తః	టగరో—తగరః (ఓషధివిశేషః)
ఖప్పరో—కర్పరః	టసరో—త్రసరః
కఉహో—కకుదః	తేరహో—త్రయోదశ
	తిత్తిరో—తిత్తిరిః

తొణీరో—తూణీరః
టూంబరో—తూంబరః
దడ్ఢో—దగ్ధః
దిణ్ణో—దత్తః
బారహో—ద్వాదశ
దరిఓ—దృప్తః
దట్ఠుజ్జాఓ—దృష్టద్యుమ్నః
దసారో—దశార్హః
దుఉణో—ద్విగుణః
ఏవంద్విశబ్దే ఇకారస్య ఉత్వమూహ్యం
దోవలో—దోహదః
ణమోక్కారో—నమస్కారః
ణిహసో—నికషః
ణిమంతో—నిమంత్రః
ఏవం నీత్యత్ర ఇకారస్య ఉత్వమూహ్యం॥
ణిప్పిహో—నిస్పృహః
పహో—పంథాః
పణ్ణరహో—పంచదశ
ఫలుసో—పరుషః
ఫణసో—పనసః
ఫలిహో—పరిఘః
పరామరిసో—పరామర్శః
పణ్ణాసో—పంచాశత్
పల్లంకో—పర్యంకః
పవట్టో—ప్రవృత్తః
పహుత్తో—ప్రభూతః
పలీవిఓ—ప్రదీపితః
పలకో—ప్లవః

ఫాలిహద్దో—పారిభద్రః
ఫాడిఓ—పాటితః
పుణ్ణామో—పున్నాగః
పోరో—పూతరః (అధమః)
భిప్ఫో—భీష్మః
బేడో—బేరః
వమ్మహో—మన్మథః
మడ్డిఓ—మర్దితః
మరహట్ఠో—మహారాష్ట్రః
మఅగలో—మదకలః
మూసఓ—మూషికః
రస్సీ—రశ్మిః
విసంఠులో—విసంస్థులః
విచ్ఛడ్డో—విచ్ఛర్దః
విఅడ్ఢో—విదగ్ధః
విహేడఓ—విభీతకః
వాఉలో—వాతూలః
సణిచ్ఛరో—శనైశ్చరః
సమరో—శబరః
సఅఢో—శకటః
ఛావో—శాబః
సామఓ—శ్యామాకః
ఛమ్ముహో—షణ్ముఖః
ఛప్పఓ—షట్పదః
సందట్ఠో—సందష్టః
సమ్మడ్డో—సమ్మర్దః
ఠద్ధో—స్తబ్ధః
తంబో—స్తమ్బః
సమత్తో—సమస్తః

సక్కఓ—సంస్కృతః
సక్కారో—సంస్కారః
సత్తరహో—సప్తదశ
ఛత్తివణ్ణో—సప్తవర్ణః
ఫలిహో—స్ఫటికః
థువఓ—స్తావకః
సురుగ్ఘం—స్రుఘ్నం—నగరం
సూసాసో—సోచ్ఛ్వాసః
సింధవో—సైంధవః
హణువంతో—హనుమాన్
హరిఅందో—హరిశ్చంద్రః
హలిఆలో—హరితాలః
హరిసో—హర్షః

అథ స్త్రీలింగవిశేషాః

అలసీ—అతసీ
అంతావేఈ—అంతర్వేదిః
ఇట్టా—ఇష్టా
కణేరూ—కరేణుః
కఉహా—కకుప్
కిచ్చీ—కృత్తిః
కిరిఆ—క్రియా
గళోఈ—గుడూచీ
చందిమా—చంద్రికా
ఛడ్డీ—ఛర్దిః
జీఆ—జ్యా
తీసా—త్రింశత్
తంబోలీ—తాంబూలీ
దాఢా—దంష్ట్రా
ణోమాలిఆ—నవమాలికా
ణోహలిఆ—నవఫలికా
ఫలిహా—పరిఖా
పణ్ణాసా—పంచాశత్
పిసాజీ—పిశాచీ
పారద్ధీ—పాపర్ధిః (మృగయా)
భిసిణీ—బిసినీ
భామిణీ—భామినీ
భిఉడీ—భృకుటిః
మట్టీ—మృత్తిః
మేరా—మెరా (సీమా)
ఉడ్ఢీ—వృద్ధిః
విఅడ్ఢీ—వితర్దిః
విహత్థీ—వితస్తిః
వీసా—వింశతిః
వాణారసీ—వారాణసీ
ఛమీ—శమీ
సలాహా—శ్లాఘా
సిరీ—శ్రీః
సఢా—సటా
సుహా—సుధా
సుణ్హా - సాస్నా
హిరీ - హ్రీః
ఛుహా - క్షుత్

అథ నపుంసకవిశేషాః

అంఠి - అస్థి
అలలఉరం - అచలపురం
ఆణాలం - ఆలానం
కండుఅణం - కండూయనం
గేందుఅం - కందుకం

ఘరం - గృహం
గారవం - గౌరవం
చచ్చరం - చత్వరం
తమ్బం - తామ్రం
తూరం - తూర్యం
పట్టణం - పత్తనం
పమ్హం - పక్ష్మ
పరోప్పరం - పరస్పరం
పవట్టం - ప్రవృత్తం
పేఊసం - పీయూషం
పోహలం - పూగఫలం
బమ్హచేరం - బ్రహ్మచర్యం
బోరం - బదరం
మరగఅం - మరకతం
మాహులుంగం - మాతులుంగం
మోల్లం - మూల్యం
రఅణం - రత్నం
రాఅఘరం - రాజగృహం
రుణ్ణం - రుదితం
వట్టం - వృత్తం
మంసు - శ్మశ్రు
సంకలం - శృంఖలం
సారంగం - శార్ఙ్గం
సోండీరం - శౌండీర్యం
మసాణం - శ్మశానం
సొందెరం - సౌందర్యం
సొఅమల్లం - సౌకుమార్యం
ఛీఅం - క్షుతం

అథానేక ప్రాకృతికశబ్దానాం ప్రక్రి మైకవచనమాత్రపవ రూపాణిప్ర దర్శ్యంతే. అన్యత్సర్వంతత్తద్గంత శబ్దానామివ జ్ఞేయం

అజంతపుల్లింగాః

అట్ఠో - అర్థః
అత్థో, అర్థః (ధనం)
అద్దంసణో, అదంసణో, అదర్శనః
అంగారో, ఇంగాలో - అంగారః
అప్పిఓ, ఓప్పిఓ - అర్పితః
అడో, అవడో - అవటః
అగణీ, అగ్గీ - అగ్నిః
అహివణ్ణూ, అహిమణ్ణూ, అహివజ్జూ, అహిమజ్జూ, అహివజూ, అహిమజూ - అభిమన్యుః
ఆఅరిసో, ఆఅసో - ఆదర్శః
ఆఆరిఓ, ఆఇరఓ, ఆఅరిఓ - ఆచార్యః
ఆమెలో, ఆవెలో - ఆపీడః
ఆవజ్జో, ఆఓజ్జో - ఆతోద్యః
ఆఓ, ఆఅఓ - ఆగతః
అత్తమాణో, అవత్తమాణో } ఆవర్తమానః
ఆఢత్తో, ఆరద్ధో - ఆరబ్ధః
అప్పజ్జో, అత్తజ్జో, అప్పణ్ణు, అత్తణ్ణు - ఆత్మజ్ఞః
ఉచ్ఛుఓ, ఊసుఓ - ఉత్సుకః
ఉత్థారో, ఉచ్ఛాహో - ఉత్సాహః
ఉంబరో - ఉఉంబరో - ఉదుంబరః
ఉవ్వీఢో - ఉవ్వూఢో - ఉద్వ్యూఢః

ఓహలో, ఉఊహలో- ఉలూఖలః
ఊక్కేరో, ఉక్కరో- ఉత్కరః
ఉక్ఖఓ, ఉక్ఖాఓ- ఉత్ఖాతః
రిక్ఖో, రిచ్ఛో- ఋక్షః
ఉఊ, రిఊ- ఋతుః
ఉజ్జూ, రిజ్జూ- ఋజుః
ఇసీ, రిసీ- ఋషిః
రిసహో, ఉసహో- ఋషభః
ఏక్కారో, ఏక్కల్లో, ఏఓ, ఏఅల్లో,
ఏగో, ఏగల్లో- ఏకః
కత్తా, కట్టా- కర్తా
కారో, కడూ- కటుః
కఇవహో, కఇవాహో- కతిపయః
కరణిజ్జో, కరణీఓ- కరణీయః
కవంధో, కయంధో- కబంధః
కణ్ణేరో, కణిఆరో, కణ్ణిఆరో- కర్ణికారః
కలఓ, కలాఓ- కలాదః
కలంబో, కఅంబో- కదంబః
కహావణో, కాహావణో- కార్షాపణః
కమ్హారో, కమ్భారో- కాశ్మీరః
కసిణో, కసణో, కణ్హో- కృష్ణః (వర్ణ
వాచీ)
కణ్హో- కృష్ణః
కేసుఓ, కింసుఓ- కింశుకః
ఖుజ్జో- కుబ్జః (పుష్పం)
కుజ్జో- కుబ్జః (పురుషవిశేషః)
కుమరో, కుమారో- కుమారః
కుప్పిసో, కుప్పాసో- కూర్పాసః
కిసరో, కేసరో- కేసరః
కుచ్ఛేఅఅం, కొచ్ఛేఅఅం, కఉచ్ఛే
అఅం- కౌక్షేయకం
ఖుడిఓ, ఖండిఓ- ఖండితః
ఖసిఓ, ఖఇఓ- ఖచితః
గద్దహో, గడ్డహో- గర్దభః
గరుఓ, గురుఓ- గురుకః
గులో, గుడో- గుడః
గఊ, గఈ, గాఈ- గౌః
చంద్రో, చందో- చంద్రః
ఏవం ద్రశబ్దే రేఫస్య వికల్పేన లోపః
చోద్దహో, చఉద్దహో- చతుర్దశః
చుడో, చండో- చండః
చొత్థో, చఉత్థో, చోట్ఠో, చఉట్ఠో
చతుర్థః
చొద్దారో, చఉద్దారో- చతుర్ద్వారః
చోవ్వారో చఉవ్వారో- చతుర్వారః
చోగ్గుణో, చఉగ్గుణో- చతుర్గుణః
చక్కాఓ, చక్కవాఓ- చక్రవాకః
చేత్తో, చఇత్తో- చైత్రః
చమరో, చామరో- చామరః
ఝడిలో, జడిలో- జటిలః
జుణ్ణో, జిణ్ణో- జీర్ణః
తవిఓ, తత్తో- తప్తః
తఇజ్జో, తఇఓ- తృతీయః
తమ్బమఓ తమ్బమఇఓ తామ్రమయః
తుచ్ఛో, ఛుచ్ఛో- తుచ్ఛః
తిక్ఖో, తిణ్హో- తీక్ష్ణః
తోణో, తూణో- తూణః
దక్కారో, దట్ఠో, డక్కారో, డట్ఠో- దష్టః

దాహిణో, దక్షిణో- దక్షిణః

దణువహో
దణుఅవహో } దనుజవధః

డంభో, దంభో- దంభః

దరో, డరో- దరః(భయం)

దబ్భో, డబ్భో- దర్భః

దసణో, డసణో- దశనః

దడ్ఢో, డడ్ఢో- దగ్ధః

దండో, డండో- దండః

దరిసో, దాసో- దర్శః

దవ్వీరఓ, దవ్వీఅరో- దర్వీకరః

దొహాఇఓ, దుహాఇఓ-ద్విధాకృతః

దిట్ఠో, దట్ఠో- దృష్టః

దాహో, డాహో-దాహః

దీహో, దీహరో, దిగ్ఘో, దిగ్ఘరో- దీర్ఘః

దూహవో, దుహవో- దుర్భగః

బీఓ, బిఇఓ, బిఈఓ, బిఇజ్జో-ద్వితీయః

దుస్సహో, దుసహో
దూసహో } దుస్సహః

దూహిఓ, దుహిఓ, దుక్ఖిఓ-దుఃఖితః

దిఅరో, దేఅరో- దేవరః

దెవ్వజ్జో, దేవ్వణ్ణా, దఇవజ్జో, దఇవణ్ణా- దైవజ్ఞః

డోహలో, దోహలో - దోహదః

దిఅహో, దివసో- దివసః

ధమ్మిల్లో, ధమ్మేల్లో- ధమ్మిల్లః

ధుణీ, ఝుణీ- ధ్వనిః

ణఇగ్గామో
ణఇగామో } నదీగ్రామః

ణత్తిఓ, ణత్తుఓ- నప్తృకః

ణాపిఓ, ణావిఓ, నావిఓ- నాపితః

ణిట్ఠులో, ణిట్ఠురో, నిట్ఠులో, నిట్ఠురో నిష్ఠురః

ణిసహో, ణిస్సహో, ణీసహో, నిస్సహో, నిస్సహో, నీసహో- నిస్సహః

ణివహో, నివహో- నివహః

ణిసిఅరో, నిసిఅరో, ణిసాఅరో, నిసాఅరో- నిశాచరః

ఓజ్ఝరో, ణిజ్ఝరో- నిర్ఝరః

ణిడ్డో, నీడో, నేడ్డో, నేడో - నీడః

ణివుత్తో, ణివత్తో- నివృత్తః

ణుమణ్ణో, ణసణ్ణో- నిషణ్ణః

ణిలంబో, ణిఅంబో-నితంబః

ణిసీఢో, ణిసీహో- నిశీథః

ణీవో, ణీమో- నీపః

పిక్కో, పక్కో, పక్వః

పల్లట్టో, పల్లత్థో- పర్యస్తః

పేరంతో, పజ్జంతో- పర్యంతః

పంసూ, పాంసూ- పాంసుః

పారావఓ, పారేవఓ- పారావతః

పముక్కో, పమ్ముక్కో- ప్రముక్తః

పడికూలో, పడిక్కూలో, పడిఊలో- ప్రతికూలః

పవహో, పవాహో - ప్రవాహః

పవట్ఠో, పఉట్ఠో- ప్రకోష్ఠః

పరిట్ఠిఓ, పడిట్ఠిఓ, పఇట్ఠిఓ-ప్రతిష్ఠితః

పాసుత్తో, పసుత్తో- ప్రసుప్తః

పచ్ఛాహో, పచ్చాసో, ప్రత్యూషః

పవానూ, పానానూ- ప్రివాసీ
పారో, పావారో- ప్రావారః
పిసాఓ, పిసల్లో- పిశాచః
పిహఢో, పిఢరో- పిఠరః (స్థాలీ)
పీవలో, పీఅలో, పీఓ- పీతః
పాహాణో, పాసాణో- పాషాణః
పురిమో, పువ్వో- పూర్వః
పువ్వణ్హో, పూవాణ్హో-పూర్వాహ్ణః
పారో, పాఆరో- ప్రాకారః
పాఇక్కో, పఅఈ- పదాతిః
బద్ధప్ఫలో, బద్ధఫలో- బద్ధఫలః
బుందారఓ, వందారఓ-బృందారకః
బిహప్ఫఈ, బుహప్ఫఈ, బహప్ఫఈ, భియప్ఫఈ, భుయప్ఫఈ, భయప్ఫఈ, బిహస్సఈ, బుహస్సఈ, బహస్సఈ, భియస్సఈ, భుయస్సఈ, భయస్సఈ, బిహప్పఈ, బుహప్పఈ, బహప్పఈ, భియప్పఈ, భుయప్పఈ, భయప్పఈ ౧౮ - బృహస్పతిః
బాహో- బాష్పః (అశ్రు)
బప్ఫో - బాష్పః (ఊష్మా)
బమ్హణో, బ్రామ్హణో - బ్రాహ్మణః
భరహో, భరఓ- భరతః
మోరో, మఊరో- మయూరః
మోహో, మఊహో-మయూఖః
మణహరో, మణోహరో } మనోహరః
మన్తూ, మణ్ణూ- మన్యుః
మజ్ఝణ్ణో, మజ్ఝణ్హో- మధ్యాహ్నః
మిచ్చూ, మచ్చూ- మృత్యుః
మిఅంగో, ముఅంగో-మృదంగః
మిఅంకో, మఅంకో-మృగాంకః
మంసలో, మాంసలో- మాంసలః
మంజారో, మజ్జారో. మార్జారః
ముసలో. మూసలో - ముసలః
ముక్కో, ముత్తో- ముక్తః
మురుక్ఖో, ముక్ఖో - మూర్ఖః
మెజ్జో, మేఓ- మేయః
జహుట్ఠిలో, జహిట్ఠిలో-యుధిష్ఠిరః
రగ్గో, రత్తో- రక్తః
లుక్కో, లుగ్గో- రుగ్ణః
రుదో, రుద్దో- రుద్రః
హలుఓ, లహుఓ- లఘుకః
ణంగూలో, లంగూలో- లాంగూలః
ణోహలో, లోహలో-లోహలః
వఢలో. వఢరో- వఠరః (ధృష్టః)
వణస్సఈ, వణప్ఫఈ- వనస్పతిః
వాసఓ, వరిసఓ- వర్షజః
వంకో, వక్కో-- వక్రః
విఞ్చుఓ, వింఛిఓ- వృశ్చికః
ఉసహో; వసహో- వృషభః
విట్ఠో, వుట్ఠో- వృష్టః
వచ్ఛో, రుక్ఖో- వృక్షః
వుడ్ఢో, వుద్ధో- వృద్ధః
విసఢో, విసమో- విషమః
విబ్భలో. విహ్భలో, విహలో - విహ్వలః

వాఉల్లో, వాఉలో- వ్యాకులః
వేఇసో, వెఅసో- వేతసః
విహీణో, విహూణో - విహీనః
వేసంపాఅణో, } వైశంపాయనః
వఇసంపాఅణో }
సక్కో, సత్తో- శక్తః
సణ్హో. లణ్హో. శ్లక్ష్ణః
సాలాహణో } శాతవాహనః
సాలవాహణో }
సఢిలో, సిఢిలో- శిథిలః
సీభరో, సీహరో. సీఅరో- శీకరః
సుక్కో, సుజ్జో- శుల్కః
సొక్ఖో; సోక్కో- శుష్కః
సహ్మో, సజ్ఝో- సహ్యః
సజణో, సజ్జణో- సజ్జనః
సంఘారో, సంహారో- సంహారః
ఖందో, కందో- స్కందః
సారిచ్ఛో, సరిచ్ఛో- సదృక్షః
సవ్వజ్జో, సవ్వణ్ణూ- సర్వజ్ఞః
ఖంభో, తంభో- స్తంభః
థంభో, థంభో- స్తంభః (సాత్త్వికభావః)
థవో, తవో- స్తవః
సరో, ఈసరో- స్వరః
సివిణో, సిమిణో- స్వప్నః
ఖాణూ, ఖణ్ణూ- స్థాణుః (శంకుః)
థాణూ-స్థాణుః (హరః)
సిణిద్ధో, సణిద్ధో, ణిద్ధో- స్నిగ్ధః
సూహవో, సుహఓ- సుభగః

సోమారో, సుఉమారో- సుకుమారః
సుణ్ణాణో, సుజ్జాణో - సుజ్ఞానః
సుణ్హో, సోణ్హో, సణ్హో-సూక్ష్మః
థుల్లో, థూలో, థోరో- స్థూలః
థూణో, థోణో- స్థూణః
సణేహో, ణేహో- స్నేహః
థూణో, థేణో- స్తైనః
ఖేడఓ } క్ష్వేడకశ్చ
స్ఫేటకః }
హీరో, హరో- హరః
దహో, ద్రహో- హ్రదః
హాలిఓ, హలిఓ- హాలికః
హూణో, హీణో- హీనః
ఛణో-క్షణః (ఉత్సవః)
ఖణో- క్షణః (కాలః)

అథాజంతస్త్రీలింగవిశేషాః.

అహిఆఈ, అహిజాఈ-అభిజాతిః
లావూ, అలావూ- అలాబూః
అజ్జూ- ఆర్యా (శ్వశ్రూః)
అజ్జా- ఆర్యా (పూజ్యా)
ఓలీ- ఆలిః (పఙ్క్తిః)
ఆలీ- ఆలిః (సఖీ)
ఉడ్ఢీ, ఇడ్ఢీ, ఉద్ధీ, ఇద్ధీ- బుద్ధిః
కరలీ-కదలీ (మృగవిశేషః)
కఅలీ-కదలీ (ద్రుమః)
కసా, కాసా- కృశా
కోహల్లీ, కొహణ్డీ- కూశ్మాండీ
గఊ, గఈ, గాఈ- గౌః
గిట్ఠీ, గింఠీ- గృష్టిః(ధేనుః)

చవిడా, చవేడా- చపెటా
చందిమా, చందిమా - చంద్రికా
ఛాహా, ఛాఈ, ఛాఆ- ఛాయా
జిబ్భా, జీహా- జిహ్వా
ధూఆ, దుహిఆ- దుహితా
దుగ్గాఈ, దుగ్గాదేఈ- దుర్గాదేవీ
ధత్తీ, ధారీ, ధాఈ- ధాత్రీ
దిహీ, ధిఈ- ధృతిః
ణీమీ, ణీవీ- నీవీ
పాసిద్ధి, పసిద్ధీ- ప్రసిద్ధిః
పాడిసిద్ధీ, పడిసిద్ధీ- ప్రతిసిద్ధిః
పాహుడీ, పహుడీ- ప్రభృతిః
పుహఈ, పుఢఈ- పృథివీ
పిచ్ఛీ-పృథ్వీ (భూమిః)
పహుఈ-పృథ్వీ (గుర్వీ)
బహిణీ, భఇణీ- భగినీ
భుమఆ, భమఆ- భ్రూః
మణంసిలా, మాణంసిలా-మనశ్శిలా
మణంసిణీ, మాణంసిణీ- మనస్వినీ
రత్తీ, రాఈ- రాత్రిః
రుప్పిణీ, రుత్థిణీ, రుమ్మిణీ-రుక్మిణీ
వేల్లీ, వల్లీ- వల్లీ
వసిహీ- వసఈ-వసతిః
విలఆ, వణిఆ- వనితా
విఅణా, వేఅణా- వేదనా
సద్ధా, సద్ధా- శ్రద్ధా
సిప్పీ, సుత్తీ, సొత్తీ- శుక్తిః
సమిద్ధీ, సామిద్ధీ- సమృద్ధిః
సుణ్హా- సాస్నా
సిరీ, ఇత్థీ- స్త్రీ
ఛిరా, సిరా- సిరా
సుణ్హా, సుసా- స్నుషా
థూణా, థోణా- స్థూణా
హరడఈ, హరలఈ- హరితకీ
హలద్దీ, హలద్దా, హలదీ, హలద్రా- హరిద్రా
ఛమా- క్షమా- క్ష్మాచ
ఖమా-సహనం

ఆథాజంతనపుంసకలింగాః

అడ్ఢం, అద్ధం- అర్ధం
అణ్ణణ్ణం, అణ్ణోణ్ణం- అన్యోన్యం
అరణ్ణం, రణ్ణం- అరణ్యం
అల్లం, ఉల్లం, ఓల్లం, అద్దం, ఉద్దం, ఓద్దం
అద్రం, ఉద్రం, ఓద్రం -ఆర్ద్రం
అచ్ఛఅరం, అచ్ఛరిఅం, అచ్ఛరిజ్జం
ఆశ్చర్యం
అంగుఅం, ఇంగుఅం- ఇంగుదం
ఓహలం, ఉఊహలం- ఉదూఖలం
ఉత్తరీఅం, ఉత్తరిజ్జం- ఉత్తరీయం
ఉద్ధం, ఉబ్భం- ఊర్ధ్వం
ఉణం, రిణం- ఋణం
ఓసఢం, ఓసహం- ఔషధం
కాలాసం, కాలాఅసం } కాలాయసం
కిసలం, కిసలఅం- కిసలయం
కోహల్లం, కోహలం- కొఉహల్లం-
కొఉహలం, కుఊహల్లం, కుఊహలం- కుతూహలం

చిన్ధం. చిణ్హం. ఇన్ధం. ఇణ్హం - చిహ్నం
చేఇఅం, చేఇఇఅం, చేఇత్తం, చే అం - చైత్యం (బౌద్ధాలయః)
జఢరం, జఢలం - జఠరం
జీఅం, జీవిఅం - జీవితం
తలవింటం, తాలవింటం, తలవెంటం తాలవెంటం - తాలవృంతం
తిమ్మం, తిగ్గం - తిగ్మం
తూహం, తిత్థం - తీర్థం
దుఅల్లం, దుఊలం - దుకూలం
దూహం, దుక్ఖం - దుఃఖం
దేఉలం, దేవఉలం - దేవకులం
దేరం, దారం, వారం, వెరం, దుఆరం, దుపరం, దువేరం, దువారం - ద్వారం
ధీరం, ధిజ్జం - ధైర్యం
ఓమల్లం } నిర్మాల్యం
ణిమ్మల్లం }
ణేఉరం, ణోఉరం, ణూఉరం - నూపురం
పత్తలం, పత్తం - పత్రం
పల్లాణం, పఆణం - పర్యాణం
పఉమం, పొమ్మం - పద్మం
పలిఅం, పలిలం - పలితం
పావీఢం, పాఅవీఢం - పాదపీఠం
పావడణం } పాదపతనం
పాఅవడణం }
పాణిఅం, పాణీఅం - పానీయం
పిట్ఠం, పట్ఠం - పృష్ఠం
పుఢుమం, పఢుమం, పుఢమం, పఢమం - ప్రథమం
పిండం, పేండం - పిండం
పీఅం, పీఅలం - పీతం
భాణం, భాఅణం - భాజనం
భోణం, భోఅణం - భోజనం
మసిణం } మసృణం
మసణం }
మహుఅం, మహూఅం - మధూకం
మఇలం, మలిణం - మలినం
మాసం, మంసం - మాంసం
మాఉక్కం, మఉక్కం, మాఉఅం మఉఅం - మృదుకం
మాఉక్కం, మఉక్కం, మాఉత్తణం, మఉత్తణం, మాఉత్తం, మఉత్తం, మాఇమా, మఇమా - మృత్వం
మీసం, మీసాలిఅం - మిశ్రం
రాఉలం, రాఅఉలం - రాజకులం
ణిడాలం, ణడాలం - లలాటం
లోణం, లవణం - లవణం
ణంగలం, లంగలం - లాంగలం
వఇరం, వజ్జం - వజ్రం
వింటం, వెంటం - వృంతం
విఆణం, విణ్ణాణం - విజ్ఞానం
వెరులిఅం, వేరుజ్జం - వైడూర్యం
వారణం, వాఅరణం - వ్యాకరణం
సింగం, సంగం - శృంగం
సామచ్ఛం, సామత్థం - సామర్థ్యమ్

సిందూరం, సేందూరం - సిందూరం
సరరుహం } సరోరుహం
సరోరుహం }
సిణ్ణం, సేణ్ణం, సఇణ్ణం - సైన్యమ్
ఠీణం, థీణం, థిణ్ణం - స్త్యానమ్
హిఅం, హిఅఅం - హృదయమ్

హలంతపుల్లింగాః

అరుహన్తో, అరిహన్తో, అరహన్తో, అరుహమాణో, అరిహమాణో, అరుహో, అరిహో, అరహో - అర్హన్
అప్పా, అత్తా, ఆదా - నకారాంతవత్.
అప్పో, అత్తో, అప్పాణో, అత్తాణో - ఆత్మా
తిరచ్ఛి, తిరో - తిర్యక్
భవన్తో, భవో - భవాన్
మహన్తో, మహో - మహాన్
ముంఢా, ముంధా - నకారాంతవత్
ముంఢాణో } మూర్ధా
ముంధాణో }
సక్ఖిణో, సక్ఖీ - సాక్షీ

హలంతస్త్రీలింగాః.

ఆసీసా, అసిఆ - ఆశీః
అచ్ఛరసా, అచ్ఛరఆ - అప్సరాః
పడివఆ, పాడివఆ - ప్రతిపత్
విజ్జులా, విజ్జూ - విద్యుత్

హలంతనపుంసకలింగాః

ఛఉమో, ఛమ్మో - ఛద్మ
జమ్మణో, జమ్మో - జన్మ
భప్పో, భస్సో - భస్మ

ఏషామకారాంతవద్రూపమ్

—*ఇతి శబ్దవిశేషాః*—

దకారాంతో యుష్మచ్ఛబ్దస్త్రీలింగేఽపిసమానః.

౧।౧॥ తువం। తుం। తుమం। తుహ। తం * ౧।౩॥ భె। తుజ్భే। తుమ్హె। ఉయ్హే। తుబ్భ। తుమ్హే। తుజ్ఝే। తుమ్హ।తుజ్ఝ * ౨।౧ ॥ తుమె। తు ం। తువం। తుం। తుమం। తుహ। తం * ౨।౩॥ వో। భె। తుజ్భె। తుమ్హె। తుజ్ఝె। ఉయ్హె। తుబ్భ। తుమ్హ। తుజ్ఝ। తుబ్భె * ౩।౧॥ భే। తే। దే। ం। తుమం। తుమఇ। తుమఏ॥ తుఇ। తుఏ। తుమాఇ। తుమె * ౩।౩॥ భే। తుబ్భేహి। తుమ్హేహి। తుజ్ఝేహి। ఉబ్భేహి। ఉమ్హేహి॥ ఉజ్ఝేహి। ఉయ్హేహి। తుయ్హేహి * ౫।౧॥ తుబ్భ। తుమ్హ। తుజ్ఝ। తుహిత్తో। తుయ్హ। తఉహింతో। తఇత్తో। తఈఓ। తఉఉ। తువాహింతో।తువత్తో। తువా

ఓ। తువాఉ। తువాహి। తువా। తుమాహింతో। తుమత్తో । తుమాఓ । తుమాఉ। తుమా।తుమాహి।తుహాహింతో। తుహత్తో।తుహాఓ।తుహాఉ। తుహా। తుహాహి। తుబ్భాహింతో। తుబ్భత్తో। తుబ్భాఓ। తుబ్భాఉ।తుబ్భా। తుబ్భాహి। తుమ్హాహింతో। తుమ్హత్తో। తుమ్హాఓ। తుమ్హాఉ। తుమ్హా। తుమ్హాహి। తుజ్ఝాహింతో। తుజ్ఝత్తో। తుజ్ఝాఓ। తుజ్ఝాఉ। తుజ్ఝా। తుజ్ఝాహి * ౫।౩॥ ఉమ్హేహింతో। ఉమ్హాహింతో । ఉమ్హేసుంతో । ఉమ్హాసుంతో। ఉమ్హేహి। ఉమ్హాహి। ఉమ్హత్తో। ఉమ్హాఓ। ఉమ్హాఉ। ఉయ్హాహింతో। ఉయ్హేహింతో। ఉయ్హాసుంతో। ఉయ్హేసుంతో । ఉయ్హాహి। ఉయ్హేహి। ఉయ్హత్తో। ఉయ్హాఓ। ఉయ్హాఉ। తుయ్హేహింతో । తుయ్హాహింతో। తుయ్హేసుంతో। తుయ్హాసుంతో। తుయ్హేహి। తుయ్హాహి । తుయ్హత్తో తుయ్హాఓ। తుయ్హాఉ। తుబ్భాహింతో। తుబ్భేహింతో। తుబ్భాసుంతో తుబ్భేసుంతో । తుబ్భాహి । తుబ్భేహి । తుబ్భత్తో । తుబ్భాఓ। తుబ్భాఉ। తుమ్హాహింతో । తుమ్హేహింతో । తుమ్హాసుంతో । తుమ్హేసుంతో।తుమ్హాహి। తుమ్హేహి। తుమ్హత్తో। తుమ్హాఓ। తుమ్హాఉ। తుజ్ఝాహింతో। తుజ్ఝేహింతో। తుజ్ఝాసుంతో। తుజ్ఝేసుంతో । తుజ్ఝాహి । తుజ్ఝేహి। తుజ్ఝత్తో। తుజ్ఝాఓ। తుజ్ఝాఉ * ౬।౧॥ తుబ్భ। తుజ్ఝ। ఉబ్భ। ఉమ్హ ఉజ్ఝ। ఉయ్హ। తుయ్హ। తఇ। తుహం। తుహ। తుమ్హ। తువ। తుమ। తుమే । తుమో। తుమాఇ। దే। తె। ఏ। తుఇ। తుఏ * ౬।౩॥ తుమ్హాణం । తుమ్హాణ। తుజ్ఝాణం। తుజ్ఝాణ। తుబ్భాణం। తుబ్భాణ। తుమాణం। తుహాణ। తువాణం। తువాణ। తుహాణం। తుహాణ। తుబ్భం। తుమ్హం।తుజ్ఝం। తుబ్భ। తుమ్హ। తుజ్ఝ। వో। భే। తు * ౭।౧॥ తుమఏ। తుఇ। తుఏ।తుమాఇ। తుమె। తుమమ్మి। తువత్థ। తువస్సిం । తువమ్మి। తుహత్థ । తుమస్సిం। తుమమ్మి। తుహత్థ। తుహస్సిం। తుహమ్మి। తుబ్భత్థ। తుబ్భస్సిం।తుబ్భమ్మి। తుమ్హత్థ। తుమ్హస్సిం। తుమ్హమ్మి। తుజ్ఝత్థ। తుజ్ఝస్సిం। తుజ్ఝమ్మి తువహిం। తుమహిం। తుహహిం। తుబ్భహిం। తుమ్హహిం। తుజ్ఝహిం

౭|౩|| తువేసుం| తువేసు| తుమేసుం| తుమేసు| తుహేసుం|తుహేసు తుబ్భేసుం| తుబ్భేసు| తుమ్హేసుం| తుమ్హేసు| తుజ్ఝేసుం| తుజ్ఝేసు|తూసుం| తూసు ||

దకారాంతః పుల్లింగో౽స్మచ్ఛబ్దో లింగత్రయే౽పి సమానః

౧|౧|| అమ్మి| హం| అహఅం| అహం|అహమ్మి| అమ్మి * ౧|౩||మో| భో| వఅం| అమ్హె| అమ్హో| అమ్హ * ౨|౧|| మం| ణే| ణం| మ్మి| మిమం| మమం| అమ్మి| అహం| మమ్హ| అమ్హ * ౨|౩|| అమ్హే| అమ్హో|అమ్హ|ణే| ౩|౧|| మి| మఇ| మిమాఇ| మఏ| మె| మమం| ణే| మఅఇ| మమఏ * ౩|౩|| ణే| అమ్హేహిం| అమ్హేహి| అమ్హేహి| అమ్హాహిం| అమ్హాహి| అమ్హాహి| అమ్హె| అమ్హ * ౫|౧|| మఈహింతో|మఇత్తో| మఈఓ| మఈఉ| మమాహింతో| మమత్తో| మమాఓ| మమాఉ| మమా| మమాహి| మహాహింతో| మహత్తో| మహాఓ| మహాఉ| మహా| మహాహి| మజ్ఝాహింతో| మజ్ఝత్తో| మజ్ఝాఓ| మజ్ఝాఉ| మజ్ఝా| మజ్ఝాహి * ౫|౩|| అమ్హాహింతో| అమ్హేహింతో| అమ్హాసుంతో| అమ్హేసుంతో| అమ్హాహి| అమ్హేహి|| అమ్హత్తో| అమ్హాఓ| అమ్హాఉ| మమాహింతో| మమేహింతో| మమాసుంతో| మమేసుంతో| మమాహి| మమేహి| మమత్తో| మమాఓ| మమాఉ * ౬|౧|| అమ్హం| మజ్ఝం| మజ్ఝ| మఇ|మహ| మహం| మే| అమ్హ| మమ * ౬|౩|| అమ్హె| అమ్హో| అమ్హాణం| అమ్హాణ| మమాణం| మమాణ| మహాణం| మహాణ| మజ్ఝాణం| మజ్ఝాణ| మజ్ఝ| అమ్హ| అమ్హం| ణే| ణో * ౭|౧|| మి| మఇ| మిమాఇ| మఏ| మే| అమ్హత్థ| అమ్హస్సిం| అమ్హమ్మి| అమ్హహిం| మమత్థ| మమస్సిం| మమమ్మి| మమహిం| మజ్ఝత్థ| మజ్ఝస్సిం| మజ్ఝమ్మి| మజ్ఝహిం| మహత్థ| మహస్సిం| మహమ్మి| మహహిం| అమ్హె, మమే, మజ్ఝే, మహే || చింత్యమేతత్. * ౭|౩|| అమ్హేసుం| అమ్హేసు| అమ్హాసుం| అమ్హాసు| అమ్హసుం| అమ్హసు| మమేసుం| మమేసు| మమాసుం| మమాసు| మమసుం

మసాను। మజ్ఝిసుం। మజ్ఝేసు। మజ్ఝాసుం। మజ్ఝాసు। మజ్ఝసుం। మజ్ఝసు। మహీసుం। మహీసు। మహేసుం। మహేసు। మహాసుం। మహాసు॥

ఇతి శబ్దరూపప్రకరణమ్.

అథావ్యయాన్యవ్యయుక్తాని కానిచిత్ప్రదర్శ్యంతే.

వలె, ణఇ, చేఅ; చిఅ, చ్చిఅ, వ్వ- ఏవార్థే
కిం, కిణో—కిమ్
మివ, పివ, వివ, విఅ, వ్వ, వ, ఇవ- ఇవార్థే
కిర, ఇర, హిర, కిల—కిలార్థే
అమ్మో, అబ్బో, హహా—ఆశ్చర్యే
ణవర, ణవరి } కేవలం
ణవరిఅ } అనంతరంచ
మణఅం, మణిఅం, మణం- మనాక్
చచ్ఛే. వప్పే, దే—హే
అణ, ణాఇం, ణ—నఞర్థే
హు, భంది, వణె, ఖు, వలే- నిశ్చయే
మణే—కించిత్
సణిఅం—శనైః
అలాహి, హుంచచ్ఛే—అలమ్
మాఇ—మార్థే
ఓ } అవ
అవ } అప
ఓ, ఉఅ—ఉత
ఉ, ఓ, ఉవ—ఉప
పాడిఏక్కం, పాడిక్కం, పచ్చేఅం—ప్రత్యేకమ్
అప్పణా, సఅం—స్వయమ్

పక్కసరిఅం, ఝత్తి—ఝడితి
పక్కసరిఅం, సంపఇ—సమ్ప్రతి
ఇహరా, ఇహరహా—ఇతరథా
మోరఉల్లా, ముహా—ముధా
అఇ, ఐ—అయి
పణ్హిం, ఏత్తాహే—ఇదానీమ్
బాహిం, బాహిరో—బహిః
అవరిం, ఉవరిం—ఉపరి
జం—యత్
తం—తత్
సమ్మం—సమ్యక్
వీసుం—విష్వక్
ఉచ్చఅ—ఉచ్చైః
నీచఅ—నీచైః
పిథం, పుథం, పిహం, పుహం- పృథక్
మూసా, మూసా, మోసా- మృషా.
పదాత్పరస్యాపేరకారలోపో వా భవతి। కింవి। కిమవి॥ 'పదాత్పరస్య ఇతేరికారలోపో నిత్యంభవతి॥ కింతి
సచాచః పరశ్చేదికారస్య తకారః
వాక్యాదౌ విద్యమానః ఇతిః ఇఅ ఇతి భవతి
సఇ, సఆ—సదా

కఇఆ, కాహే, కాలా, కఆ — కదా
తఇఆ, తాహే, తాలా, తఆ — తదా
జఇఆ, జాహే, జాలా, జఆ = యదా
జా, జావ — యావత్
తా, తావ — తావత్
కహిం, కత్థ, కహ — కుత్ర
దిట్ఠిఆ — దిష్ట్యా
పుణో, పుణాఇ, పుణ — పునః
ణఉణాఇ, ణఉణో, ణఉణా, ణఉణో
— నపునః
కఓ, కదో, కత్తో, కుఓ, కుదో - కుతః
ఇత్యాది

—*ఇత్యవ్యయ ప్రకరణమ్ *—

అథతద్ధితాంతాః కేచిత్ప్రదర్శ్యన్తే
సిరిమంతో — శ్రీమాన్
ధణమణో — ధనవాన్
భత్తివంతో — భక్తిమాన్
హణుమా — హనుమాన్
దఆలూ — దయావాన్
సద్ధాలూ — శ్రద్ధావాన్
గవ్విరో — గర్వవాన్
ఛాఇల్లో — ఛాయావాన్
దప్పుల్లో — దర్పవాన్
మాణఇంతో — మానవాన్
ఇత్యాద్యూహ్యమ్.
తేత్తిఅం, తిత్తిఅం, తిత్తిలం, తేద్దహం, తా, తావ — తావత్
ఏత్తిఅం, ఇత్తిఅం, ఇత్తిలం, ఏద్దహం —ఏతావత్
కేత్తిఅం, కిత్తిలం, కేద్దహం - కియత్
ఏత్తిఅం, ఇత్తిలం, ఏద్దహం - ఇయత్
జేత్తిఅం, జిత్తిఅం, జిత్తిలం, జేద్దహం, జా, జావ — యావత్
పహిఓ — (పథికః) పాన్థః
సవ్వంగిఓ — సర్వాంగీణః
అప్పణఅం — ఆత్మీయమ్
జహిం, జత్థ, జహ — యత్ర
ఏవం త్రలంతాః

అమ్హకేరో } అస్మదీయః
అమ్హాకేరో

పారిక్కం, పరిక్కం, పారక్కం, పరక్కం, పారకేరం; పరకేరం— పరకీయమ్. అయమేవవిశేషః
రాఇక్కం, రాఅక్కం, రాఅకేరం —రాజకీయం. సాదృశ్యేన తుమ్హాకేరంయుష్మదీయమిత్యాది
తుమ్హేచ్చఅం — యౌష్మాకమ్
అమ్హేచ్చఅం — ఆస్మాకమ్
చందవ్వ — చంద్రవత్. ఇత్యాది
పీణిమా, పీణత్తణం — పీనత్వం
ఇత్యాది
సవ్వదో, సవ్వత్తో, సవ్వఓ — సర్వతః. ఇత్యాది
ఏక్కసి, ఏక్కసిఅ, ఏక్కఇఅ, ఏక్కఆ — ఏకదా. ఇత్యాది
సఅహుత్తో — శతకృత్వః. ఇత్యాది
పురిల్లం — పురోభవమ్
అప్పల్లం — ఆత్మభవమ్ ఇత్యాది

లజ్జిరో—లజ్జాశీలః. ఇత్యాది

ఇతి తద్ధితాంతాః.

అథకృదంతవిశేషాః

హాసిఅం—హాసితమ్

పడిఅం—ప్రతిష్ఠితమ్

జాఅం—జాతం

లూఅం—లున్నం

భూఅం—భూతం. ఇత్యాది

కారిఅం, కారావిఅం—కారితమ్

హాసిఅం, హాసావిఅం—హాసితం

ఇత్యాది

హోమాణో, హోంతో—భవన్

హసమాణో, హసంతో, హసేమాణో, హసేంతో—హసన్ ఇత్యాది

విరాఅమాణో, విరాఅంతో, విరాఏమాణో, విరాఏంతో—విరాజమానః

హసఈ, హసేఈ, హసమాణీ, హసేమాణీ, హసంతీ, హసేంతీ, హసమాణా, హసేమాణా, హసంతా, హసేన్తా—హసంతీ

భజఈ, భజేఈ, భజమాణీ, భజేమాణీ, భజంతీ, భజేంతీ, భజమాణా, భజేమాణా, భజన్తా, భజేన్తా—భజమానా

దట్ఠుం, దట్ఠుఆణ, దట్ఠూణ, దట్ఠుఆణం, దట్ఠూణం—దృష్ట్వా

ఘేత్తుం, ఘేత్తుఆణ, ఘేత్తుఆణం, ఘేత్తూణ, ఘేత్తూణం-గృహీత్వా

వోత్తుం, వోత్తుఆణ, వోత్తుఆణం, వోత్తూణ, వోత్తూణం—ఉక్త్వా

మోత్తుం, మోత్తుఆణ, మోత్తుఆణం, మోత్తూణం, మోత్తూణ—ముక్త్వా

రోత్తుం, రోత్తుఆణ, రోత్తుఆణం, రోత్తూణ, రోత్తూణం—రుదిత్వా

సోత్తుం, సోత్తుఆణ, సోత్తుఆణం, సోత్తూణ, సోత్తూణం, సుణిఉం, సుణేఉం, సుణిఊణ, సుణిఊణం, సుణేఊణ, సుణేఊణం, సుణిఉఆణ, సుణిఉఆణం, సుణేఉఆణ, సుణేఉఆణం—శ్రుత్వా

భోత్తుం, భోత్తుఆణ, భోత్తుఆణం, భోత్తూణ, భోత్తూణం—భుక్త్వా

కాఉం, కాఉఆణం, కాఉఆణ, కాఊణం, కాఊణ—కృత్వా

హసేఅం, హసిఅం, హసేఅ, హసిఅ, హసిఊణ, హసేఊణం, హసేఊణ, హసిఊణం, హసిఉఆణ, హసిఉఆణం, హసేఉఆణ, హసేఉఆణం—హసిత్వా. ఇత్యాది

దట్ఠుం—ద్రష్టుమ్

ఘేత్తుం—గృహీతుమ్

వోత్తుం—వక్తుమ్

మోత్తుం—మోక్తుమ్

రోత్తుం—రోదితుమ్

సోత్తుం—శ్రోతుమ్

భోత్తుమ్—భోక్తుమ్

కాఉం—కర్తుం

హాసేఉం, హాసిఉం—హాసితుమ్ | భోత్తవ్వం—భోక్తవ్యమ్

దట్ఠవ్వం—ద్రష్టవ్యం	కాఅవ్వం—కర్తవ్యం
ఘేత్తవ్వం—గ్రహీతవ్యం	హాసేఅవ్వం } హసితవ్యం
వోత్తవ్వం—వక్తవ్యమ్	హాసిఅవ్వం } హసితవ్యం
మోత్తవ్వం—మోక్తవ్యం	ఇత్యాది
రోత్తవ్వం—రోదితవ్యమ్	కరిఏఅ, కరిఅజ్జో–కరిఏ ఇత్యాది
సోత్తవ్వం—శ్రోతవ్యమ్	ఇతి కృదంతవిశేషః

ఇతి ప్రాకృతభాషాయామ్ సుబంతవిభాగః.

అథ శౌరసేనీసామాన్యప్రక్రియా ॥ సూ ॥ దస్తస్య శౌరసేన్యా మఖావచోస్తోః. శౌరసేన్యాం భాషాయాం అచఃపరస్య అసంయుక్త స్యానాదౌ వర్తమానస్య తకారస్య దకారస్స్యాత్. పిదా—పితా ఇత్యాది. ॥సూ॥ అధః క్వచిత్. శౌరసేన్యాం సంయోగే అధోవర్తమానస్య తస్యదః క్వచిత్. ణిచ్ఛదో—నిశ్చితః ఇత్యాది

సూ॥ ర్యోయ్యః॥ ర్యస్యవా య్యోభవతి. అయ్యో, అజ్జో—ఆర్యః. ఇత్యాది

సూ॥ థోధః. థస్యధో వాస్యాత్. కధా, కహా—కథా ఇత్యాది

సూ ॥ ఇహహచోర్హస్య, ఇహశబ్దే హకారస్య ధధ్వసిద్ధాహచావితి విహితహకారస్యచ ధకారో వా స్యాత్,

సూ ॥ అంత్యాదిదేతి మోణః.| శౌరసేన్యామంత్యమకారాణ్ణాగమోభవతి. ఇదెతోః పరయోః. జుత్తంణిమం- యుక్తమిదమ్, ఏవ్వం ణేదం. ఏవమేతత్.

సూ॥ శేషంప్రాకృతవత్. ॥ స్పష్టమ్ ॥ ఇతి శౌరసేనీసామాన్య ప్రక్రియా.

అథ శౌరసేనీశబ్దాః

౫॥౧॥ రామాదు । రామాదో * ౫॥౩॥ రామాహింతో । రామే

హింతో। రామాసుంతో। రామెసుంతో। రాముత్తో। రామాదో। రామాదు। రామాహి। రామెహి॥ శేషంప్రాకృతవత్. ఏవమదన్తాః కృష్ణాదయః। పూర్వశబ్దస్య పురవ ఇత్యాదేశః, రూపాణితు ప్రాకృతవత్. అజంతనపుంసకలింగేషు పష్ఠ్యామ్యాంరామవత్ అన్యత్సర్వంప్రాకృతవదేవ· ఇత్యజంతవిశేషాః

అథ హలంతవిశేషాః. నకారాంతఃపుల్లింగఃకరిన్‌శబ్దః.

౧।౧॥ దేకరిఆ। దేకరీ। దేకరి * ౧।౩॥ దేకరిఓ। దేకరీఉ। దేకరిణో। దెకరీ * శేషం ప్రాకృతవత్. ఏవమిన్నన్తాః

అన్నంతేషు సర్వత్ర దరాఅం। దేసుకన్నుం। దేఅప్పం॥ ఇత్యేకైకం రూపమధికం. అన్యత్సర్వం ప్రాకృతవత్.

తకారాంతఃపుల్లింగో భవచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ భవం * ౧।౩॥ భవా ॥ శేషంప్రాకృతవత్. ఏవం కృపావాన్, మఘువాన్ ఇత్యాదయః.

ఇతి హలంతవిశేషాః. అథావ్యయాని.

దావ, తావ, దా, తా—తావత్. ఇహ, ఇధ—ఇహ. దాణిం—ఇదానీం. తా—తస్మాత్. రమిఅ, రమిదూణ—రన్త్వా. ఇత్యాది.

కదుఅ, కరిఅ, కరిదూణ—కృత్వా. గమిఅ, గమిదూణ, గదుఅ—గత్వా. ణం—నను। అమ్మహే—సంతోషే. హీహీ—వైదూషకహర్షే. హీమాణహే—ఆశ్చర్యే,కష్టేచ। ఏవ్వ—ఏవ. చేట్యాహ్వానే హంజే. ఇత్యవ్యయవిశేషాః. ఇతి శౌరసేన్యాంసుబంతభాగః

అథమాగధీసామాన్యప్రక్రియా

సూ॥ సోః శ్లౌ ॥ మాగధ్యాం సకారరేఫయోర్యథాసంఖ్యం శకారలకారౌ స్తః. ॥సూ॥ చ్ఛోఽనాదౌశ్చః ॥ అనాదౌ వర్తమానస్య లాక్షణికస్యాలాక్షణికస్య చ, చ్ఛస్య శ్చ భవతి. పిశ్చిలే। పిచ్ఛిలః। వత్సలః। వచ్ఛలో। వశ్చలె॥

సూ॥ క్షఃకః॥ అనాదౌవర్తమానస్య క్షస్యజిహ్వామూలీయా కా
స్తకారోభవతి. లకక శే- రాక్షసః

సూ॥ నస్నషోస్సంయోగే౽గ్రీష్మే॥ అనాదిమయోస్సంయోగే వర్త
మానయోస్నకారషకారయోస్సకారోభవతి. గ్రీష్మేనభవతి.

పశస్తే- ప్రశస్తః. శుస్కా- శుష్కః. గిమ్హో- గ్రీష్మః.

సూ॥ న్యణ్యజ్ఞఞ్జాంఞ్ఞః ॥ ఏషాంఞ్ఞకారస్స్యాత్ ॥ రిజ్వాదిష్వేవమ్॥
ధఞ్ఞే - ధన్యః. కఞ్ఞే - కన్యాః. సామఞ్ఞె - సామజ్ఞః. ధణఞ్జప - ధ
నంజయః. ఇత్యాద్యూహ్యం.

సూ॥ జయద్యాంయః ॥ ఏషాం యకారోభవతి ॥ శమాయే - స
మాజః. యయె - జయః. హియ్యే - హృద్యః.

సూ॥ట్టత్టో స్థం॥ఏతయోః స్థస్స్యాత్॥శుస్థు-సుష్ఠు.భస్థే-భట్టః ఇత్యాది

సూ॥స్థర్థో స్తమ్ ॥ స్థర్థయోస్తస్స్యాత్ ॥ స్తిదె - స్థితః. అస్తే-
అర్థః. ఇత్యాది ॥సూ॥ మాగధ్యాంశౌరసేనీవత్ ॥ స్పష్టమ్ ॥

సూ॥ శేషంప్రాకృతవత్ ॥ శౌరసేన్యాం మాగధ్యాంచానుక్తమి
త్యర్థః ॥ ఇతి మాగధీసామాన్యప్రక్రియా

అకారాంతఃపుల్లింగో లామశబ్దః.

౧।౧॥ లామే * ౧।౩॥ లామా * ౬।౧॥ లామహ । లామశ్శ *
౬।౩॥ లామాహఁ। లామాణం । లామాణ ॥ శేషం శౌరసేనీవత్.

ఏవమదంతాః, నపుంసకలింగానామపి షష్ఠ్యేవమేవ. శేషం ప్రా
కృతవత్.

అహం, వయం, ఏతయో స్థానే హగెఇత్యాదేశోభవతి. అన్య
త్సర్వం శౌరసేనీవత్ప్రాకృతవచ్చ. ఇతి మాగధ్యాంసుబంతభాగః.

అథపైశాచీసామాన్యప్రక్రియా.

సూ॥ ణోనః పైశాచ్యాం ॥ పైశాచ్యాంభాషాయాం ణకారన
కారయోర్నకారోభవతి.

సూ॥ న్యణ్యజ్ఞాంఞ్ఞః ॥ పైశాచ్యామేషాం ఞ కారస్స్యాత్. రిత్త్వాదిప్రత్యయమ్. కన్ఞా - కన్యకా. గఞ్ఞా - గణ్యాః. పఞ్ఞో - ప్రాజ్ఞః

సూ॥ తల్యదోః ॥ తకారదకారయోస్త కారో భవతి ॥ పతిపన్నో - ప్రతిపన్నః. మతో - మదః. ఇత్యాది

సూ॥ లోళః ॥ స్పష్టం ॥ కోమళో - కోమలః.

సూ॥ దృక్షే రీయ్యాదృశాదిషు ॥ యాదృశాదిషు, దృ ఇత్యస్య తి ఇతిస్యాత్. యాతిసో - యాదృశః. తాతిసో - తాదృశః. భవాతిసో - భవాదృశః, ఇత్యాది

సూ॥ ర్యస్నష్టాం రియసినసిటాః క్వచిత్ ॥ ర్య, స్న, ష్ట, ఏషాం స్థానే. రియ, సిన, సిట, ఇత్యాదేశా యథాసంఖ్యంభవంతి ॥ ఆరిటఆర్యః. సనాతో - స్నాతః. కసిటో - కష్టః.

సూ॥ టోస్తుతు ॥ టు, ఇత్యస్యతు, ఇతి వాస్యాత్ ॥ కతుకో, కటుకో - కటుకః. ఇత్యాది

సూ॥ సషోస్సః ॥ స్పష్టం ॥ సేసో - శేషః, ఇత్యాది

సూ ॥ ష్ట్వాః ట్వూనత్థూనౌ ॥ ష్ట్వ ఇత్యస్య ట్వూన త్థూనౌ ఇత్యాదేశౌభవతః ॥ కట్వూన, కత్థూన - కృష్ట్వా ఇత్యాది

సూ ॥ శేషం శౌరసేనీవత్ ॥ స్పష్టమ్ ॥ అత్ర మూలాదేశాః ప్రాయశోనభవంతి. ఇతి పైశాచీసామాన్యప్రక్రియా.

అకారాంతః పుల్లింగో రామశబ్దః

౫।౧॥ రామాతు। రామాతో * ౫।౩॥ రామాహింతో। రామేహింతో। రామాసుంతో। రామేసుంతో। రామాహి। రామేహి। రామత్తో రామాతో। రామాతు ॥ శేషం ప్రాకృతవత్

నపుంసకలింగానాం సమ్పూర్వమేవ : హృదయమిత్యస్యహితపమితిరూపే ప్రాకృతవచ్ఛౌరసేనీవచ్చ ॥ రాజన్ శబ్దస్య సిద్ధావస్థాపేక్షయా యుత్రయత్ర ఞకారోదృశ్యతె, తత్రతత్ర ఞకారస్య వికల్పేన, చిఞ్.

ఇత్యాదేశస్స్యాత్. రాచిఞ్ఞో, - రాజ్ఞః, పక్షే రణ్ణో- రాజ్ఞః ఇతి.

తదిదమోః పుంసితృతీయైకవచనే నేన।స్త్రియాం నాయే ఇతి భవతి అవ్యయేషుక్త్వా ప్రత్యయే విశేషః. గంతూన - గత్వా ఇత్యాది శేష మఖిలం శౌరసేనీవత్ప్రాకృతవచ్చ. ఇతి పైశాచ్యాం సుబంతభాగః.

అథ చూళికాపైశాచీ సామాన్యప్రక్రియా.

సూ॥ రోలస్తుచూళికాపైశాచ్యామ్ ॥ చూళికాపైశాచ్యాం రేఫస్య లకారో వాస్యాత్. రామో, లామో - రామః ఇత్యాది

సూ ॥ గజడదబఘఝఢధభాం కచటతపఖఛఠథఫాల్ ॥ గాదీనాం క్రమాత్కాదయస్స్యుః ॥ మక్కనో - మార్గణః. నకో - నగః. రాచా, లాచా - రాజా. టమలుకో, టమరుకో - డమరుకః. మతనో - మదనః. పాలకో - బాలకః. మేఖో - మేఘః. ఛలో, ఛరో - ఝరః. కాఠం - గాఢం. థాలా, థారా - ధారా. రంఫా, లంఫా - రంభా. క్వచిల్లాక్షణికస్యాపి పడిమా, పటిమా- ప్రతిమా ఇత్యాది.

సూ॥ అన్యేషామాదియుజిన ॥ గజడాది సూత్రోక్తమాదౌ వర్తమానానాం యుజిధాతౌచ నభవత్యన్యేషాంమ్మతేన ॥ జనో । నియోజితం ఇత్యాది

సూ॥ శేషం ప్రాగ్వత్ ॥ స్పష్టం ॥ ఇతిచూళికాపైశాచీప్రకరణం

అథాపభ్రంశభాషాసామాన్యప్రక్రియా.

సూ॥ తుమ్మోర్జ్వమ్ ॥ అసంయుక్తస్యానాదౌ వర్తమానస్యాచః పరస్య మస్యవావస్స్యాత్ । జిత్త్వాత్సానునాసిక ఉచ్చారః

సూ॥ అచోస్తవోఖౌ కఖతథపఫాగఘదధబభాన్ ॥ అసంయుక్తానామనాదౌ వర్తమానానా మచఃపరేషాం కాదీనాం యథాసంఖ్యం గాదయస్స్యుఃప్రాయః. లోగు - లోకః. మఘు - మఖః. సుదు - సుతః. ణాధు - నాథః. తాబు- తాపః. కభు-కఫః. ఇత్యాదిసంచారణీయం

సూ॥ హ్మో మ్భమ్ ॥ హ్మాస్య లాక్షణికస్య మ్భస్స్యాత్. బ్రాహ్మణః బహ్మణో। బమ్భణో * ఇత్యాది

సూ॥ రో లుక మధః ॥ అధోవర్తమానస్య రేఫస్య లుగ్వాస్యాత్. పిఉ, ప్రిఉ - ప్రియః॥ఇత్యాది

సూ॥ క్వచిదఘూతోపి ॥ రేఫస్యాదిత్యర్థః ॥ వ్రాసు - వ్యాసః.

సూ॥ ప్రాయోఽపభ్రంశే చోఽచ్॥ అపభ్రంశేఽచస్థానేఽన్యోఽచ్ క్వచిద్భవతి ॥ ప్రాయఇత్యస్యా భాషాంతమనువృత్తిః ॥

సూ ॥ అడడడుల్లాస్స్వార్థికకలుక్చ ॥ నామ్నః అ, డడ,డుల్లఇతి ప్రత్యయాభవంతి తత్సన్నియోగేన స్వార్థికకప్రత్యయలోపః ॥ డడ ఇత్యత్రాద్యోడకారఇత్ ॥ రామఉ। రామడు । రాముల్లు - రామః

సూ॥ క్తాంతస్యాత ఉంస్వమోః ॥ కాంతస్య తాంతస్యచ అకారాంతస్య ఉంస్యాత్స్వమోః పరయోః నపుంసకలింగే ॥ కుండఉం - కుండకం. కరఉం - కృతం, భగ్గఉం - భగ్నమ్.

సూ॥ తణేణ తేసిం తేసి తేహిం కేహింతాదర్థ్యే ॥ తాదర్థ్యేద్యోత్యే ప తెప్రత్యయాభవంతి ॥ రామతణేణ । రామతెసిం । రామతెసి । రామతేహిం। రామకేహిం—రామార్థం ఇత్యాది

సూ ॥ లింగమతంత్రం ॥ స్పష్టం ॥ ఇత్యపభ్రంశభాషా సామాన్యప్రక్రియా

అకారాంతఃపుల్లిఙ్గో రామశబ్దః

౧।౧॥ రాము। రామూ। రామ। రామో * ౧।౩॥ రామ। రామా*
౧।౧॥ దేరాము। దేరామూ। దెరామో। దేరామ। దెరామా * ౧।౩॥ దేరామహో। దెరామాహో * ౨।౧॥ రాము। రామూ । రామో । రామా । రామ * ౨।౩॥ రామ। రామా। రామి। రామే * ౩।౧॥ రామేణ। రామెం । రామే * ౩।౩ ॥ రామేహిం । రామహిం । రామాహిం ॥ రామె * ౫।౧॥ రామహే। రామాహే। రామహు। రా

మాహు * ౫|౩|| రామహుం| రామాహుం * ౬|౧|| రామసు| రామాసు| రామస్స| రామహో| రామాహో| రామ| రామా * ౬|౩|| రామహం| రామాహం | రామ| రామా * ౭|౧ || రామి| రామె * ౭|౩|| రామహిం| రామాహిం| రామసు| రామాసు| రామసుం | రామాసుం || ఏవమదంతాః

అత్ర మకారస్యతు మో_జ్స్వమిత్యనునాసిక వకారశ్చావక్తవ్యః. విన్ను- విషణ్ణః| విచ్ఛు- వత్సాః | వుత్త- ఉక్తః| జఇసు - యాదృశః | తఇసు- తాదృశః | కఇసు- కీదృశః | అఇసు - ఈదృశః | అణ్ణాఇసు, అవరాఇసు - అన్యాదృశః | అవరోవరు - పరస్పరః ఇత్యాది సర్వం రామవత్

సర్వశబ్దస్య వికల్పేన సాహ ఇత్యాదేశః

౫|౧|| సవ్వహం| సవ్వాహం| సాహహం| సాహాహం * ౫|౩|| సవ్వహుం| సవ్వాహుం| సాహహుం | సాహాహుం * శేషం ఆదేశద్వయేపి రామవత్ - ఏవం విశ్వాదయః

ఇకారాంతః పుల్లింగః కవిశబ్దః

౧|౧|| కఇ| కఈ * ౧|౩|| కఇ| కఈ| కఇహో| కఈహో *౧|౧|| దేకఇ| దేకఈ * ౧|౩|| దేకఇహో| దేకఈహో * ౨|౧| కఇ| కఈ|బహువచనమప్యేవమేవ || ౩|౧| కఇపం| కఈఏం| కఇణ| కఈణ| కఇం కఈం * ౩|౩|| కఇహిం | కఈహిం * ౫|౧|| కఇహే | కఈహే * ౫|౩|| కఇహుంతి| కఈహుం * ౬|౧|| కఇ| కఈ|కఇహుం| కఈహుం ౬|౩|| కఇహం| కఈహం| కఇహుం| కఈహుం | కఇ| కఈ * ౭|౧|| కఇహి| కఈహి| కఇహుం| కఈహుం || బహువచనమప్యేవం|| ఏవం గిరిః హరిః ఇత్యాదయః

ఉకారాంతః పుల్లింగః కారుశబ్దః

౧|౧|| కారు| కరూ * ౧|౩|| కరు| కరూ| కరిహో| కరూ

హో * ఇత్యాది సర్వం కవివత్ ఏవముకారాంతాః ॥ ఋకారాన్తా నాంతు ఋకారస్యాత్వోత్వయో రామవత్గురువచ్చరూపాణి కల్పనీ యాని ॥ ఇత్యజంతాః పుల్లింగాః

ఆకారాంతస్త్రీలింగో జాయాశబ్దః

౧।౧॥ జాఆ, జాఅ। జాఈ। జాఇ * ౧।౩॥ జాఆఉ। జాఆఓ। జాఈ ఉ। జాఈఓ। జాఅఉ। జాఅఓ। జాఇఉ। జాఇఓ * ౧।౨॥ దేజాఆ । దే జాఅ । దేజాఈ। దేజాఇ * దేజాఆఉ। దేజాఆఓ। దేజాఅఉ। దేజా అఓ। దేజాఆహో। దేజాఅహో। దేజాఈఉ । దేజాఈఓ। దేజాఇఉ। దేజాఇఓ। దేజాఈహో। దేజాఇహో * ౨।౧॥ జాఆ। జాఅ। జాఈ। జాఇ * ౨।౩॥ జాఆఉ। జాఆఓ। జాఅఉ। జాఅఓ। జాఈఉ। జాఈఓ జాఇఉ। జాఇఓ * జాఆ। జాఅ। జాఈ। జాఇ * ఇతి కేచిత్తచ్చిన్త్యం ౩।౧॥ జాఆణ। జాఅణ। జాఆం। జాఅం। జాఈణ। జాఇణ। జాఈం। జా ఇం। జాఈఏం। జాఇఏం * ౩।౩॥ జాఆహిం। జాఅహిం। జాఈహిం జాఇహిం * ౫।౧॥ జాఆహే। జాఅహే। జాఈహే। జాఇహే * ౫।౩ జాఆహుం। జాఅహుం। జాఈహుం। జాఇహుం * ౬।౧॥ జాఆహే జాఅహే। జాఈహే। జాఇహే * జాఆ। జాఅ। జాఈ। జాఇ * ఇతి కేచిత్ తచ్చింత్యం ॥ ౬।౩। జాఆహుం। జాఅహుం। జాఈహుం। జా ఇహుం * జాఆ। జాఅ। జాఈ। జాఇ * ఇమాన్యపిచింత్యాని ॥ ౭।౧॥ జాఆహిం। జాఅహిం। జాఈహిం। జాఇహిం * బహువచన మప్యేవమేవ ॥ ఏవమాకారాంతాః । సర్వశబ్దస్య సాహాదేశేఽపి జా యావత్ । పంచమ్యాం విశేషః । విశ్వాదీనామపి తథైవ ॥ రుచ్యాదీనాం తు జాయాశబ్దస్య ఇకారాంతత్వే ఈకారాంతత్వేచ యథాతద్వద్రూ పాణ్యూహ్యాని ॥ ఋకారాంతానామపి ఋకారస్యాత్వేఉత్వేచ జా యావదేవ ॥ ఇత్యజన్తాస్త్రీలింగాః

అథాజంతనపుంసకలింగాః

అకారాంతనపుంసకలింగః కుండశబ్దః,

౧|౧॥ కుండం| కుండాం| కుండం * ౧,౨, కు [illegible] | కుం [illegible]

కుండ| కుండా| కుండె * శేషం రామవత్ [illegible]

ఇకారాంతనపుంసకలింగో వారిశబ్దః

౧|౧॥ వారి| వారీ| వారిఉం * ౧ ౩॥ వారిఇం [illegible] శేషం

వివత్। ఏవమజంతనపుంసకలింగా [illegible]దీనాం [illegible]

విశేషః ॥ అథ హలంతవిశేషాః

మకారాంతః పుల్లింగః కిం శబ్దః

౧|౧॥ కు| కూ| క | కా | కో * ౧|౩॥ కే * ౫|౧॥ కిహా| కహా౦|

కాహాం * ౫|౩॥ కహుం| కాహుం * ౬|౧॥ [illegible]

హో| క| కా * ౬|౩॥ కహం| కాహం| [illegible] శేష [illegible]

వం కాఇం, కవణ, ఇత్యాదేశయోరపిరూపాణి ఇత్య శబ్దస్య [illegible]

శసిచ ఆఅ ఇత్యాదేశః అన్యత్ర ఇమాదేశశ్చ

౧|౧॥ ఇము| ఇమూ| ఇమ| ఇమా| ఇమో [illegible]

౦ * ౧|౩॥ ఆఏ| ఆఅ| ఆఆ * శేషం [illegible]

దకారా[illegible]

౧|౧॥ మ్రి౦| జు| జూ| జ| జా [illegible]

జూ|జ| జా|జో * ౩|౩॥ జే [illegible] శబ్దవత్

దకారా[illegible]

౧|౧॥ త్ర్రి౦| సు| సూ| స| సా| సో * [illegible] త్ర్రు

|ద|దా| దు|దూ|దో * ౨|౩॥ దే|ద|దా,ది * ఇ[illegible]

దకారాంతః పుల్లింగ ఏత [illegible]

౧|౧॥ ఏహో * ౧|౩॥ ఏఇ|ఏఈ ఏవమేవ ద్వితీయాయాః [illegible] శేషం స

ర్వవత్ ॥

జేహు — యాదృక్ ॥ తెహు — తాదృక్ ॥ కెహు — కీదృక్ ॥ ఏహు —

ఈదృక్॥ ఇత్యాది రామవత్

నకారాంతఃపుల్లింగోఽదశ్శబ్దః

౧।౧॥ అము। అమూ * ౧।౩॥ ఓఇ * ఏవమేవద్వితీయాపి శేషం కారువత్। ఇతి హలంతపుల్లింగాః

అథ హలన్తాస్త్రీలింగాః కింశబ్దస్య కాదేశేప్రథమా ద్వితీయయోరిదంతత్వే మీదన్తత్వం చన, అన్యత్రత్వంజాయవత్.

ఏవం యత్తచ్ఛబ్దయోరపి విశేషస్తుపంచమ్యేకవచనే

కాహే—కస్యాః॥ జాహే—యస్యాః॥ తాహే—తస్యాః॥ఇత్యేవ। ఏతచ్ఛబ్దస్తు ప్రథమాద్వితీయయోరేకత్వే ఏహా, బహుత్వేపుంవత్। అన్యత్రాంత్యహలోలోపే తస్య దత్వేచ జాయావత్. అదశ్శబ్దస్య అహ్మాదేశే ప్రథమాద్వితీయయోః పుంవత్; శేషంరుచివత్ ॥

ఇతి హలన్తాస్త్రీలింగాః

మకారాంతనపుంసకలింగఃకింశబ్దః

౧।౧॥ కిం। కాఇం। కవణు। కవణూ * ౧।౩॥ కఇం। కాఇం। క। కాకే। కవణఇం। కవణాఇం। కవణ। కవణా। కవణే పునస్తద్వత్ ॥ శేషం పుంవత్ ॥

మకారాంతనపుంసకలింగ ఇదంశబ్దః

౧।౧॥ ఇము। ఇమూ * ౧।౩॥ అఆఇం। అఅఇం। అఅ। అఆ। అఏ * ౨।౧॥ ఇము। ఇమూ * ౨।౩॥ అఆఇం। అఅఇం। అఅ। అఆ। అఏ * అన్యత్రఇమాదేశేఅఆదేశేచ సర్వవత్

దకారాంతనపుంసకలింగోయచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ద్రుం। ధు। జం * జఇం।జాఇం॥పునస్తద్వత్-శేషంపుంవత్

దకారాన్తనపుంసకలింగస్తచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ త్రుం। దు। తం* ౧।౩॥తఇం। తాఇం॥పునస్తద్వత్ శేషంపుంవత్

దకారాంతనపుంసకలింగ ఏతచ్ఛబ్దః

౧|౧॥ ఏహు * ౧|౩॥ ఏఇ। ఏఈ * ఏదం। ఏదఇం। ఏదాఇం *దిం త్యమేతత్। పునస్తద్వత్ । శేషంపుంవత్

సకారాంతనపుంసకలింగోఽదశ్శబ్దః

౧|౧॥ అము। అమూ * ౧|౩॥ ఓఇ। ఓఈ* అముఇం। అమూఇం। దింత్యం। పునస్తద్వత్, శేషం పుంవత్ ॥ ఇతిహలన్తానపుంసకలింగాః॥

దకారాన్తోయుష్మచ్ఛబ్దః లింగత్రయేఽపిసమానః

౧|౧॥ తుహుం * ౧|౩॥ తుమ్హే। తుమ్హఇ *. ౨|౧॥ పఇం। తఇం * ౨|౩॥ తుమ్హే। తుమ్హఇ *౩|౧॥ పఇం । తఇం * ౩|౩॥ తుమ్హేహిం * ౫|౧॥ తుజ్ఝ। తుధ్ర। తఉ। తుహ। తఓ *౫|౩॥తుమ్హహం* షష్ఠ్యప్యేవ మేవ ॥ ౭|౧॥ పఇం। తఇం * ౭|౩॥ తుమ్హాసు।

దకారాన్తోఽస్మచ్ఛబ్దః లిఙ్గత్రయేఽపిసరూపః

౧|౧॥ హఉం * ౧|౩॥ అమ్హఇం। అమ్హేఇం * ౨|౧॥ మఇం*౨|౩ అమ్హఇం। అమ్హేఇం * ౩|౧॥ మఇం*౩|౩॥ అమ్హేహిం * ౫|౧॥మహు। మజ్ఝ*౫|౩॥ అమ్హహం *షష్ఠ్యాశ్చైవం ॥ ౭|౧॥ మఇం* ౭|౩॥ అమ్హాసు

ఇత్యస్మచ్ఛబ్దః—అథావ్యయవిశేషాః

కిహ, కిధ, కిమ, కేమ - కథమ్ ॥ జిహ, జిధ, జిమ, జేమ-యథా తిహ, తిధ, తిమ, తెమ -తథా ॥ జాఉం, జామహి, జామ-యావత్ తాఉం: తామహి, తామ- తావత్ ॥ సవ్వత్తహో- సర్వత్ర। పవమ న్యత్రాద్యూహ్యమ్,

విశేషస్తు.

జఇ, జేత్తు - యత్ర ॥ తఇ, తెత్తు- తత్ర ॥ కేత్తు. కుత్ర॥ ఏత్తు అత్ర॥ కరఇ, కరఇఉ, కరప, కరఅవి, కరఏప్పి, కరపప్పిణు, కరపపి కరపపిణు - కృత్వా ॥ ఏవం సర్వత్రోహ్యమ్

కరఏవం, కరఅణ, కరఅణహం, కరఅణహిం, కరపప్పి, కరఏప్పిణు కరఏపి, కరపపిణు - కర్తుం. పవమేవ సర్వత్రకల్పనీయం

జణి, జణు, నం, నఇ, నావఇ, ణాఇ - ఇవ ॥ జి - ఏవ ॥ ఏమ- ఏవం ॥ కిర- కిల ॥ పగ్గిమ, పాిఇమ, పాిఉ, పాిఇవ - పాియః ॥ పుణు- పునః ॥ పిణు- వినా ॥ ధువు- ధువం ॥ పర- పరం॥ వాహ- నహి ॥ వచ్చలిఉ- ప్రత్యుత ॥ దివె- దివా ॥ సహుం- సహ ॥ మాం- మా ॥ కఉ, కహు, కిహు- కుతః ॥ అవాసేం, అవాస- అవశ్యం ॥ ఏగసి - ఏకశః॥ ఏవ్వహిం - ఇదానీం ॥ ఏమఇ-ఏవమేవ ॥ న ణు- సమం ॥ అహవఇ- అథవా॥ మణాఉం- మనాక్ ॥ ఏత్థహే- ఇతః ॥ పచ్చఇ- పశ్చాత్ ॥ తో - తతః,తదా॥ అను- అన్యథా ॥ ఇత్యవ్యయవిశేషాః ॥

అథ తద్ధితవిశేషాః

ఏత్తులు, ఏవడు - ఇయత్ ॥ కేత్తులు, కెవడు - కియత్ ॥ జేత్తులు జెవడు-యావత్ ॥ తేత్తులు, తేవడు- తావత్ ॥ పడుప్పణు - పటుత్వం,పటుతా ॥ ఏవం త్వతలంతాః ॥ జెఏవ్వఇ, జెపప్పఇ, జెఏవ్వా, జెఇపవ్వఇ, జెపవ్వఉ - జేతవ్యః ॥ ఏవంతవ్యాన్తాః ॥ హాణఉ-భపితా సుణఉ- శ్రోతా ॥ ఇత్యాది తృన్నంతాః ॥ తుమ్హారు- యుష్మదీయః॥ అమ్హారు- అస్మదీయః ॥ ఇతి తద్ధితవిశేషాః

—— ఇత్యపభ్రంశ సుబన్తవిభాగః ——

అథ ప్రాకృతతిజంతసామాన్యప్రక్రియా

సూ॥ లట స్తిప్తాఇజేచ్ ॥ లటః ప్రథమపురుషైక వచనయోస్తిప్తయోః ప్రత్యేకం, ఇచ్, ఏచ్, ఇతిభవతః ॥ అత్ర లడ్గ్రహణం లకార మాత్రోపలక్షకం। తేన లస్యేత్యర్థః ॥ హోఇ। భవతి ॥సూ॥త్వనతః॥ అకారాంత వర్జితాదజంతాద్ధాతోరగాగమోవాభవతి ॥ హోఅఇ। భవ । సూ॥ అనాఏవ్వైచెస్ప ॥ ప్రథమ పురుషస్యైకత్వే విహితోయఏచ్ ॥ మధ్యమపురుషస్యైక త్వే వక్ష్యమాణో యస్సే తావకారాంతా దేవభవతో నాన్యస్మాత్ । హోఅఏ । అతఏవేతికిం ॥ హోఇ ॥

సూ॥ లఙ్లృటోశ్చ జజ్జా రౌ ॥ లఙ్లృటోశ్చ కారాద్విధ్యాదిషు చ స ర్వత్ర విహితస్య ప్రత్యయస్య స్థానే జజ్జారౌ వా భవతః । రిత్త్వాదిదీ ర్ఘత్వం ॥ హోజ్జ । హోజ్జా । సర్వలకారేషు జజ్జారావితి కేచిత్ ॥

సూ॥ మధ్యే చాజన్తాత్ ॥ అజంతాద్ధాతోః ప్రకృతిప్రత్యయయోర్మ ధ్యే చ జజ్జారౌ వా భవతః లఙ్లృటోర్విధ్యాదిషు చ॥ హోజ్జఇ। హోజ్జా ఇ । ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ ఝిఝా న్తి న్తే ఇరే ॥ లటః ప్రథమపురుషస్య బహుత్వే విహితయోః ఝిఝయోః ప్రత్యేకం న్తి, న్తే. ఇరే ఇతి త్రయ ఆదేశా భవంతి ॥ హోంతి । హోంతె । హోఇరె । భవంతి ॥

సూ॥ సిథాస్సే సి॥ లటో మధ్యమపురుషైకవచనయోః సిప్, థాస్ ఇత్యేతయోః ప్రత్యేకం సే, సి, ఇత్యేతౌ భవతః । హోఅసి। హోఅసే। ఇ ఇత్యాది॥ ॥ సూ ॥ థధ్వమిత్థాహచౌ ॥ లటో మధ్యమపురుషబహు వచనయోః థ , ధ్వం ఇత్యేతయోః ప్రత్యేకం ఇత్థా, హచ్ ఇత్యా దేశౌ భవతః । హోఇత్థా । హోహ । ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మిర్మిబిటో॥ ఉత్తమపురుషైకవచనయోః మిప్, ఇట్, ఇత్యేతయోః ప్రత్యేకం మి ఇత్యాదేశో భవతి ॥ హోమి ॥ ॥సూ॥ తు వా॥ అదన్తాద్ధాతోరుత్తమ పురుషైకవచనాదేశే మౌ పరే ఆత్వం తు భవతి । హోఆమి । హోఅమి ॥సూ॥ వాలఙ్లోట్ఛత్రృషు ॥ ఏషు పరేషు అత ఏత్వం వా స్యాత్ । హోఏ మి । హోఏఇ ॥ ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మోమముమస్మహిఙ్ ॥ ఉత్తమ పురుషబహువచనయోః మస్, మహిఙ్ ఇత్యేతయోః మో, మ, ము ఇ తి త్రయ ఆదేశాః ప్రత్యేకం భవంతి ॥ హోమో । హోమ । హోము, ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మోమముష్విచ్చ ॥ అకారాన్తాద్ధాతోః మో। మ, ము ఇత్యేతేషు పరేషు అత ఇత్వమాత్వంచ వా స్యాత్ ॥హోఇమో హోఆమో । పక్షే । హోఅమో॥ ఇత్యాది ॥ ॥సూ ॥ జ్జాజ్జే ॥ జ్జా।జ్జ ఇత్యేతయోః పరయోః అత ఏత్వం వా స్యాత్ । హవెజ్జా । హవేజ్జ । అ ఇత్యేవ । హోజ్జా ॥ ॥ సూ ॥ భూతార్థస్య సిహీఅహీ ॥ భూ

తార్థేవిహితాయో లుఙాదిప్రత్యయః తస్యస్థానే ప్రత్యేకంసి, హీ
అ, హీ, ఇతి త్రయఆదేశాభవంతి ॥ స్వరాంతాదేవాయంవిధిః। హో
సి। హోహీఅ। హోహీ। తి ప్తయో రేవస్యాదయః ॥ ॥సూ॥ హ
లకుఅ ॥ హలన్తాత్పరయోర్భూతార్థకయోస్తిప్తయోః ఈఅ ఇత్యా
దేశో భవతి ॥ హవీఅ। సర్వత్రబభూవ। అభవత్। అభూద్వా ॥
సూ॥ భవిష్యతిహిరాదిః ॥ భవిష్యదర్థే విహితప్రత్యయేపరే తస్యై
వహిరిత్యాదిః ప్రయోక్తవ్యః। హోహిఇ। ఇత్యాది। భవిష్యతి। భవి
తా వా। ॥సూ॥ హేర్స్సామిమోముమె వా ॥ భవిష్యదర్థేవిహితే
షుమి। మో। ము। మ। ఇత్యేతేషు పరేషుహేః। స్సాఇతి వాప్రయో
క్తవ్యః। పక్షేహిరపి। హోహామి। హోస్సామి। ఇత్యాది। పక్షే।
హోహిమి। ॥సూ॥ స్సం ॥ ధాతోఃపరతః భవిష్యతి కాలేమేస్థానే
స్సంవాభవతి। హోహిస్సం। పక్షే హోహిమి। సూ॥ హిస్సాహి
త్థామువోముస్య ॥ భవిష్యతికాలేము, మో, మ, ఏషాంస్థానే హిస్సా।
హిత్థాఇతివాప్రయోక్తవ్యః। హోహిస్సా।హోహిత్థా। పక్షేహోహి
ము ఇత్యాది। ॥సూ॥ పచ్ఛక్త్వాతుంతవ్యభవిష్యతి ॥ క్త్వాతుంతవ్యే
షు భవిష్యత్కాలవిహితేచ ప్రత్యయేపరతః అతఎత్వమిత్వంచ భవతి
హవేహిమి। హవిహిమి। ఇత్యాది। ॥సూ॥ ఏకస్మిన్ ప్రథమాదే
ర్విధ్యాదిషు దుసుము ॥ లిఙ్లోటోః ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషై
కవచనానాం స్థానేక్రమాత్ దు, సు, ము ఇతిభవంతి। హోదు। హో
సు। హోము ఇత్యాది। ॥సూ॥ బహుష్వన్తుహమో ॥ లిఙ్లోటోఃప్రథ
మమధ్యమోత్తమ పురుషబహువచనానాం స్థానేన్తు, హ, మో ఇతి
క్రమాద్భవంతి ॥ హోంతు। హోహ। హోమో। ఇత్యాది ॥సూ॥
సోస్తుహి ॥ విధ్యాదిషు సోర్మధ్యమపురుషైకవచనస్య స్థానేహి ఇ
త్యాదేశో వాభవతి। హోహి। హోసు। ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ త్విజ్జా
ల్లిఙః ॥ లిఙో జర్జాభ్యాంపరః ఇకారో వాప్రయోక్తవ్యః। హోజ్జఇ।

హోజ్జా ఇ । ఇత్యాది ॥సూ॥ లుగిజ్జహిజ్జస్విజ్జేతః ॥ అదంతాద్ధాతోర్ణ
జో మధ్యమ పురుషైకవచనస్య స్థానే లుక్ ॥ ఇజ్జహి । ఇజ్జసు । ఇజ్జేఇ
తి చత్వార ఆదేశా వా భవంతి । హవ । హవిజ్జహి । హవిజ్జసు । హవిజ్జే
ప్రత్యే । హవిసు ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మాణన్త్రాల్పల్పృజః ॥ ల్పృజః మాణ
న్త ఇత్యాదేశౌ సర్వత్ర భవతః । లిత్వాన్నిత్యం । చకారాజ్జజ్జారౌ చ ।
హోమాణ । హోంత । హోజ్జ । హోజ్జా ఇత్యాది ॥సూ॥ యోరెజ్ ॥
ధాతోరివర్ణోవర్ణయోరేదోతౌ యథాసంఖ్యం భవతః । జేఇ । జ
యతి । హోఊణ । శ్రుత్వా ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ ఉవర్ణస్యావః ॥ ధా
తోరంత్యస్య ఉవర్ణస్య అవ ఇత్యాదేశో భవతి । బవఇ । బ్రూతే ॥
॥సూ॥ రుషాదేరచో దీః ॥ రుషాదిష్వాదేరచో దీర్ఘో భవతి । రుష -
రూసఇ ॥ శుష - సూసఇ ॥ తుష - తూసఇ ॥ పుష - పూసఇ ॥ శి
ష- సీసఇ ॥ ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ ణోహశ్చ చిజిపూశ్రుధూస్తుహులూ
భ్యః ॥ ఏభ్యః పరో ణ ఇత్యాగమస్స్యాత్ । తత్సన్నియోగేన దీర్ఘస్య
హ్రస్వః ॥ జిణఇ జయతీత్యాది ॥సూ॥ అరఋః ॥ ధాతోః ఋవర్ణస్య
అర ఇత్యాదేశో భవతి । మరఇ । మ్రియతె ఇత్యాది ॥సూ॥ ఛగమి
ష్యమాసాం ॥ గమ్. ఇష్, యమ్, అస్. ఏషామంత్యస్య ఛకారో భ
వతి । రిత్వాద్ద్విత్వం । గచ్ఛఇ । గచ్ఛతి ఇత్యాది ॥సూ॥ ఛిదిభిదోన్ధః ॥
అనయోరంత్యస్య న్ధ ఇత్యాదేశస్స్యాత్ ॥ ఛిన్ధఇ । ఛేత్తి । భిన్ధఇ । భే
త్తి ఇత్యాది ॥సూ॥ రుధో న్ధమ్భౌ ॥ అంత్యస్యేత్యనువర్తతే । రున్ధఇ ।
రుమ్భఇ । రుంధతే ॥సూ॥ అభూతభవిష్యతి చ కృఞః ॥ భూతాద్భవి
ష్యదర్థే చ ప్రత్యయే పరే కృఞోఽన్త్యస్య ఆత్వం స్యాత్ । కాసి ఇత్యా
ది । చకార । కాహిఇ । కరిష్యతీత్యాది ॥సూ॥ నమోద్విజరుదాం వః ॥
ఏషామంత్యస్య వస్స్యాత్ । ణవఇ- నమతి ॥ ఉవ్విజఇ- ఉద్విజతే ॥ రు
వఇ- రోదితి ॥సూ॥ చన్నృతిమదివ్రజాం ॥ అంత్యస్యేతి వర్తతే । ణ
చ్చఇ- నృత్యతి ఇత్యాది ॥సూ॥ యుధబుధగృధక్రుధసిధముహాం జ్ఝః ॥

ఏషాంరుధశ్చాంత్యస్య ద్విరుక్తఝకారస్స్యాత్ । జుజ్ఝఇయుధ్యతీత్యాది ॥సూ॥ జస్స్విదాం ॥ స్విదాదీనామంత్యస్య జభవతి । స్విద్। సిజ్జఇ । సంపద్ । సంపజ్జఇ । ఖిద్ । ఖిజ్జఇ ఇత్యాది ॥ సూ ॥ ఢఃక్వథివర్ధాం ॥ అంత్యస్యఢస్స్యాత్ ॥ వృధేర్వర్ధతేశ్చావిశేషేణగ్రహణం కఢ్ఢఇ । క్వథతే । వఢ్ఢఇ । వర్ధతే ॥సూ॥ వేష్టేః ॥ అంత్యస్యఢస్స్యాత్ ॥ వేఢఇ । వేష్టతె ॥సూ॥ ఖాదధావిలుక్ ॥ అనయోరంత్యస్య లుగ్భవతి । ఖాఇ- ఖాదతి । ధాఇ-ధావతి ॥ ఇత్యాది ॥సూ॥ రస్సృజి ॥సృజధాతోరంత్యరత్వంభవతి ॥ సరఇ। సృజతి ॥సూ॥ డస్సదపతో ॥ అనయోరంత్యస్య డత్వంభవతి ॥ సడఇ । సీదతి । పడఇ-పతతి ॥సూ॥శకగే ॥ శకాదిష్వంత్యస్య ద్విత్వంభవతి । శక్నోతి । సక్కఇ । అట్టఇ - అటతి ఇత్యాది ॥సూ॥అరివృషాం ॥ వృషాదీనాంఋకారస్య అరిరిత్యాదేశస్స్యాత్ । వరిసఇ । వర్షతీత్యాది ॥సూ॥ స్వపి ॥ ఆదేరతఉదోతౌవాభవతః । సువఇ । సోవఇ । ఏవం కర్తరి సర్వేషాంధాతూనాం తదాదేశేషుచ రూపాణి కల్పనీయాని ॥ భావకర్మణోస్తు ॥ సూ ॥ ఈఅఇజ్జౌయకః ॥ యకః ఈఅ । ఇజ్జఇత్యాదేశౌ భవతః । హోఈఅఇ । హోఇజ్జఇ । భూయతే । అణుహోఈఅఇ । అణుహోఇజ్జఇ । అనుభూయతె ఇత్యాది ॥ అగాగమాదయ ఆదేశాః పూర్వవత్కల్పనీయాః ॥సూ॥ భావకర్మణితు యస్లుక్ ॥ భావేకర్మణిచచిజ్యాదిభ్యో ధాతుభ్యః పరోవకారాగమోరిత్స్యాత్ । తత్సన్నియోగేనయకోలుక్ చివ్వఇ । జివ్వఇ । ఇత్యాది ॥సూ॥ మచేః ॥ భావేకర్మణిచచినోతేమకారాగమోరిత్యాస్యాద్వా ॥ తత్సన్నియోగేన యస్లుక్చ ॥ చిమ్మఇ ॥ చీయతె ॥సూ॥ అంత్యస్య హనఖనోః॥ మకారోరిద్వాస్యాత్తత్సన్నియోగేన యస్లుక్చ । హమ్మఇ । హన్యతే । ఖమ్మఇ।ఖన్యతే ॥సూ॥ దుహలిహవహరుహాంభరతఉచ్చ ॥ ఏషామంత్యస్య భకారోరిద్వాస్యాత్తత్సన్నియోగేన యస్లుక్చ । వహేరత ఉకారశ్చ దుబ్భఇ । లిబ్భఇ । వుబ్భఇ।రు

బ్భఇ ॥సూ॥ దహేర్ఝః ॥ అంత్యస్యేత్యనువర్తతే ॥ ఝకారాదిర్వా స్యాత్ । తత్సన్నియోగేన యగ్లుక్చ। డజ్ఝఇ।డహిజ్జఇ।దహ్యతే॥సూ॥ బన్ధోన్ధః ॥ ఝకారోవాస్యాద్యగ్లుక్చ । బజ్ఝఇ । బంధిజ్జఇ । బధ్యతే ॥ సూ॥ రుధఉపసమనోః ॥ ఏభ్యః పరస్యరుధేరంత్యస్యభావకర్మణోర్ఝ ర్వాస్యాద్యగ్లుక్చ ॥ ఉవరుజ్ఝఇ। ఇత్యాది ॥సూ॥ ద్వేగమిగే ॥ గమా ది ష్వంత్యస్య ద్విత్వం యగ్లుక్చ । గమ్మఇ । హస్సఇ । ఇత్యాది ॥సూ॥ ఈరహృకృతృజ్రాం ॥ ఏషామంత్యస్య ఈరఇత్యాదేశస్స్యాద్వా ॥ తత్సన్నియోగేన యగ్లుక్చ । హీరఇ । కీరఇ । తీరఇ । జీరఇ । ఇత్యా దిభావకర్మణో రూపాణి కల్పనీయాని॥

అథ ణిచిరూపనిర్ణయః ప్రదర్శ్యతే.

సూ॥ ణిజదేదావావే ॥ ణిచః । అత్ । ఏత్ । ఆవ । ఆవే । ఇతిచ త్వార ఆదేశా భవంతి । ఇజాదయః ॥ పూర్వవత్ । హాసఇ। హాసేఇ। హాసావఇ। హాసావేఇ। భావయతి ॥సూ॥ తుష్యాదేరవిర్వా ॥ తుష్యా దేర్ణిచః అవిర్వాస్యాత్ ॥సూ॥ అదేలుక్యాద్యోరతః ॥ ణిజాదేశేషు అదేల్లుక్యుపత ఆదేరత ఆద్భవతి । హావఇ। హావేఇ । భావయతి ఇత్యా ది। కేచిదావే, ఆవ, ఇత్యేతయోరపి ఆత్వమాహుః । హావావఇ । హా వావేఇ। ఇత్యాది । ఏవంణిచిసర్వేషాం ధాతూనాం తదాదేశానాం చ కర్తరిరూపాణి సర్వలకారేషు కల్పనీయాని । ణిచిభావకర్మణితు సూ ॥లుగావిల్భావకర్మక్తే ॥ భావకర్మప్రత్యయే క్తప్రత్యయేచ ప రేణిచోలుక్, ఆవి, ఇత్యాదేశౌ భవతః । లిత్వాన్నిత్యం । హాసీఅఇ హాసావీఅఇ।భావ్యతే । ఇత్యాదిరూపాణికల్పనీయాని ॥సూ॥ లుక్క్యా జోర్యస్య ॥ క్యచః క్యషశ్చసంబంధినో యకారస్య క్వచిల్లుగ్భవతి। గు రూఅఇ । గురూఅఇ । గురూయతే ఇత్యాద్యూహ్యాని ॥*॥ ఇతి ప్రాకృ తభాషాయాం తిఙంతసామాన్య ప్రక్రియా॥ * * * *

అథ శౌరసేన్యాం తిఙంతప్రక్రియా.

సూ॥ భువోభః ॥ భవతేగాదెశస్యహస్యభో వాస్యాత్ ॥ సూ॥ఇ జెచోర్దణట్॥ లట స్తిప్తాదెశయోరిజెచోర్ద కారాగమోభవతి। టిత్వా దాద్యావయవః । భోద భువది।భువదే। భవతిఇత్యాది ॥సూ॥ భవిష్య తిస్సి॥ భవిష్యదర్థే విహితస్య పేస్థానేస్సిభవతి । భోస్సిది । భవిష్య తీత్యాది-సర్వలకారేషు రూపాణికల్పనీయాని । అగాగమాదయశ్చ, పూర్వవత్ ॥ ఇతి శౌరసేనీతిజంతప్రక్రియా.

అథమాగధీ తిజంత ప్రక్రియా.

సూ॥ స్కః ప్రేక్షాచక్షతేః ॥ అనయోఃక్షస్యస్కస్స్యాత్ ॥ పె స్కది । పెక్షతె । ఆఅస్కది । ఆచక్షతే । ఇత్యాది సర్వలకారేషు రూపాణి ॥సూ॥ జోవ్రజేః ॥ వ్రజెజకారస్య ఞకారోరిక్భవతి । వ ఞ్ఞది । వఞ్ఞదె । వ్రజతి । ఇత్యాది ॥సూ॥చిట్ఠస్తిష్ఠస్య ॥ స్థాధాతోరాదే శస్య తిష్ఠస్య చిట్ఠఇతిభవతి । చిట్ఠది। చిట్ఠదె । తిష్ఠతి । శేషంప్రాకృత వచ్ఛౌరసేనీవచ్చరూపాణ్యూహ్యాని ॥ ఇతి మాగధీతిజంతప్రక్రియా ॥

అథపైశాచీతిజంతప్రక్రియా.

సూ॥తిడెజెచః ॥ ఇజేచో స్తిడాగమస్స్యాత్ । భోతి। భవతి । భవ త ఇత్యాది ॥సూ॥ ఏయ్యఏవభవిష్యతి ॥ భవిష్యదర్థే విహితయోరి జెచోస్థానె ఏయ్యాదెశఏవభవతి । నత్వాతిదేశికస్సిః । భోఏయ్య । భ విష్యతి ॥సూ॥ ఇయ్యోయకః ॥స్పష్టం । భోఇయ్యతి । భూయతె ॥సూ॥ క్రిఞోడీరః ॥ కృఞోయకస్థానే డీరఇతి భవతి । కీరతి । కీరతె । క్రియ తే । ఇత్యాది । సర్వలకారేషు ప్రాకృతవచ్ఛౌరసేనీవచ్చరూపాణ్యూ హ్యాని ॥ ఇతి పైశాచీతిజంత ప్రక్రియా. చూలికాపైశాచ్యాంసర్వం పైశాచీవత్ । సర్వత్రోపదిష్టెనాతిదిష్టస్యబాధః

అథాపభ్రంశతిజంత ప్రక్రియా

సూ॥ ఇజెచోర్దణట్ ॥హోది । హువది । హువదే । భవతి ॥సూ॥ లటోహింవాఝుఝ్యోః ॥ అపభ్రంశే లటోఝుఝ్యోర్హింవాస్యాత్

హోహిం। హువహీం। ఇత్యాది। భవంతి। పక్షే। హోంతి ఇత్యాది॥ హిథాస్సిపోః। అపభ్రంశే థాస్సిపోర్హిః స్యాద్వా। హోహి। హువహి ఇత్యాది। భవసి। పక్షే హోసీత్యాది॥ సూ॥ హుథధ్వమోః॥ అపభ్రంశే థధ్వమోర్హుః స్యాద్వా। హోహు। హువహు। ఇత్యాదిభ వథ। పక్షే హోఇద్ధా ఇత్యాది॥ సూ॥ ఉమిబిటోః॥ మిబిటోర్వా ఉకారో భవతి। హోఉ। హువఉ। ఇత్యాది। భవామి। పక్షే హోమీత్యాది॥ సూ॥ హుంమస్మహిజోః॥ మస్మహిజోర్హుంవా భవతి। హోహు ఇత్యాది। భవామః। పక్షే హోమోఇత్యాది॥ సూ॥ సస్యహోల్పృటి॥ ల్పృటివిహితస్యస్యహోవపభ్రంశేసోవాస్యాత్। హోసది। భవిష్యతి। హోసహిం భవిష్యంతి ఇత్యాది॥సూ॥ఇదుదేత్స్వహ్యోః॥ లోట్హ్యాః పురుషైకవచనస్య స్థానే విహితయోః స్వహ్యోః॥ ఇ, ఉ, ఏ, ఇతి త్రియఆదేశా భవంతి। హోఇ। హోఉ। హోఏ। భవ। అన్యత్రహిమాదయః। ప్రాకృతరూపతాచ॥ శేషం ప్రాకృతవత్॥సూ॥ లింగమతంత్రం॥ అపభ్రంశే లింగమవివక్షితం ప్రాయః॥ సూ॥ శేషం శౌరసేనీవత్॥స్పష్టం॥ ఇత్యపభ్రంశతిజంతసామాన్యప్రక్రియా॥

సూ॥ తద్వ్యత్యయశ్చ॥ ప్రాకృతాది లక్షణానాం పరస్పరం వ్యత్యయశ్చ క్వచిద్భవతి॥ ఇతి ప్రాకృతాదిభాషాసు తిజన్తసామాన్యప్రక్రియా॥—॥ ధాత్వాదేశాదయోవిస్తరభియానలిఖితాః.

అథగణాః ప్రదర్శ్యంతే.

సూ॥ స్వరేభ్యోవక్రాదౌ॥ వక్రాదిషు యథాదర్శనం స్వరేభ్యః పరోబిందుర్భవతి। వక్రః- వంకో। వక్రకుట్మలబుధ్నాస్థిపుచ్ఛకర్కోటవృశ్చికాః॥ గుచ్ఛదర్శనమూర్ధానఃపర్శుశ్రుత్యశ్రగృష్టయః॥స్పర్శనశ్మశ్రుమార్జారాః ప్రథమాద్బిందుశాలినః॥ ఛందఃపూరణేదేవనాగే, మనస్విన్యాంప్రతిశ్రుతి। మనశ్శిలాయాంపార్శ్వేఽస్మిన్ వయస్యేపి మనస్విని। ద్వితీయతస్తృతీయాత్తుస్యాదుపర్యతిముక్తయోః॥

సూ॥ లుప్తాంసాదౌ ॥ మాంసాదిషు బిందోర్లుగ్వాస్యాత్ । మాసం॥ మంసం । మాంసాదిస్తుత దానీం కథ మేవం కింకరోమినూనమిదానీం ॥ కాంస్యాంమాంసలసం ముఖపాంసులపాంసవ ఇతీరితో౽హిగణో౽యం ॥ సూ ॥ అక్ష్యర్థకులాద్యావా ॥ అక్షిపర్యాయాః కులాదయశ్చ పుల్లింగేవాప్రయో క్తవ్యాః । విద్యుచ్ఛందోభాజనమాహాత్మ్యం దుఃఖవచనకులం । ఇత్యాదిః ॥ సూ ॥ క్లీబేగుణగాః॥ గుణాదయః క్లీబె వాప్రయో క్తవ్యాః । గుణదేవమండలాగ్రాః ఖడ్గో బిందుశ్చ కరరుహోవృక్షః ఇత్యాదిః ॥ సూ ॥ స్త్రియామిమాంజలిగాః॥ఇమాంతా అంజల్యాదయశ్చ స్త్రియాంవావర్తంతే । కుక్షిబలీనిధిర శ్మిప్రశ్నాక్షిగ్రంధిచౌర్యవిధిపృష్ఠం । అంజల్యాదిః పృష్ఠస్య కృతేత్వస్యైవ సంగ్రహణమ్ ॥ సూ॥ తునమృధ్యాదౌ ॥ సమృధ్యాది ష్వాదేరవర్ణస్యవా దీర్ఘస్యాత్ । సామిద్ధీ । సమిద్ధీ । సమృద్ధిః । ప్రతిసిద్ధిసదృక్షమనస్వినః ప్రసుప్తప్రవాసిచతురంతాః । అభిచాత్యస్పర్శప్రవచన ప్రసిద్ధిప్రరోహపరకీయాః । ప్రతిపత్ప్రకృత ప్రకటాస్పహాప్రతి స్పర్ధానాసమృద్ధ్యాదిః ॥ సూ ॥ స్వప్నాదావిత్ ॥ స్వప్నాదిష్వాదేరవర్ణస్య ఇత్వం విద్భవతి । కివిణో ॥ కృపణః ॥ వేతసకృపణ మృదంగో త్తమదత్తేషద్వ్యలీకమరిచాశ్చ । వ్యజనమితి స్వప్నాదిర్వేతసదత్తౌవికల్పేతౌ ॥ వేతసఇతితోరితి వేతసే వికల్పాగ్భవేదిత్వం । దత్తేణత్వే నత్యేవాంగారే లత్వేపవ బాహులకం ॥ సూ॥ జ్ఞోణోభిజ్ఞాదౌ ॥ అభిజ్ఞాదిషు జ్ఞకారాదేశస్య ణస్యసంబంధినో౽వర్ణస్య ఉత్వం భవతి । అభిజ్ఞః । అహిణ్ణూ ।ఆగమసర్వాత్మేంగితదైవాభిమనః కృతాజ్ఞాంతాః ॥ సూ॥ శయ్యాదౌ ॥ శయ్యాదిష్వాదేరవర్ణస్య ఏత్వంభవతి । శయ్యా । సేజ్జా । శయ్యాదిగణ ఆమ్నాతశ్శయ్యోత్ర్కగాహ్యా కందుకాః ॥ సూ॥ ఇత్తుసదాదౌ ॥సదాదిష్వాదేరాకారస్య ఇత్వంవాస్యాత్ । సఇ । సఆ । సదా । నిశాకరశ్చ కూర్పాసస్సదాది గణఇష్యతే ॥ సూ ॥ సవాఖ్యయోర్థాకాదౌ ॥

వ్యాఖ్యాతం॥ ప్రాకృతకుమారచామరసంస్థాపితతాలవృంతనారాచాః।
ప్రస్థాపితః కలాదః స్థాపితఖాదిరకవాలికబలాకాః ।. బ్రాహ్మణపూ
ర్వాహ్ణావపృక్తాతాదిః ప్రకీర్తితాతసంజ్ఞః ॥ సూ ॥ గభీరగఇల్ ॥ గభీ
రాదిష్వాదేరీకారస్య ఇత్త్వంభవతి । గహిరో। గభీరః । ప్రసీదస్త్రీ
శానీత ప్రదీపిత శిరీషకాః । గృహీతజీవదవసీదద్ద్వితీయ తృతీయకాః।
ప్రీళితంచ గభీరాదిరానీతేదిరపి(స్త్రి)యాం ॥ సూ ॥ వాపానీయాగే ॥
పానీయాదిష్వాదేరీతఇద్వాస్యాత్ । పాణిఅం । పాణీఅం । పానీయం।
జీవత్యళీకపానీయోపనీతే వల్మీకకాః ॥ పానీయాదావేవకేచిద్భిర్
షం కథయంతిహి ॥సూ॥ ముకులాదౌ ॥ ఆదేరుతఅత్వం భవతి నిత్యం।
మఉలం । ముకులం। ముకులంముకురంముకుటంయుధిష్ఠిరస్సౌకుమార్యం
చ । అగురుగుళూచీగుర్వ్యావిమ్రితఅత్వంతు బాహులకం ॥సూ ॥ ఇ
ల్కృపగే ॥ కృపాదిష్వాదేఋతఇత్వం నిత్యంస్యాత్ । కృపః। కివో॥ కృ
పనృపకృపణర్షికృశాః కృశానుశృంగారవృద్ధకవిగృధ్రాః । భృంగార
నృగసృగాలా వృశ్చికదృష్టిస్పృహాహృదయ తృప్తాః । ధృష్టోత్కృష్ట
సమృద్ధివ్యాహృత భృంగర్షి కృతికృషికాః । కృసరకృపాణవితృష్ణాః
పృథ్వీభృగుకృచ్ఛ్రధృతికృపాక్వృత్యాః । ఘుసృణసకృత్సృష్టానిచబృ
సీఘృణా బృంహితానిగృష్టిశ్చ । భృశహృతభృతక పితృఘ్నావృతిశ్చ
నృత్తిశ్చగృధ్నశ్చ । తృషితంవృత్తం సృష్టిమృష్టస్యాద్రసవదర్షక
స్సైవ ॥సూ॥ ఋతుగే ॥ ఋత్వాదిష్వాదేఋతఉత్వం భవతి నిత్యం ।
ఋతుః । ఉఊ.। ఋతుబృందావన ఋషభభ్రాతృక బృంద ప్రవృష్ట ఋ
జువృద్ధాః । పృథివీమృణాళనివృతాః ప్రావృడ్వృత్తాంతసంవృతస్పృ
ష్టాః । నిర్వృతినిర్వృతపితృకాస్సంభృతవివృత ప్రవృత్తినిర్వృత్తాః।వృ
ద్ధినివృత్తిప్రభృతినివృత్తజామాతృకా పరావృత్తః । నిభృతప్రా
భృతపరభృతభృతిభృతఋణమాతృకాపరామృష్టాః ॥సూ॥ శౌండగే॥
శౌండాదిష్వాదేరేచోనిత్యముత్వంభవతి । శౌండః । సుండో।శౌద్ధోదని
మౌంజాయనదౌవారికశౌండసౌందర్యం । సౌవర్ణికపౌలోమీసౌగం

ధ్యానీతిశౌండాదిః ॥సూ॥ అఇతువైరాదౌ ॥ వైరాదిష్వాదేరైతఅఇ
ఇత్యాదేశో వాస్యాత్ । వఇరం । వేరం । వైరం । వైరంవైశంపాయ
నవైశికవైశ్రవణచైత్రకైలాసాః । వైతాళికకైరవవైదేవానీత్యేతత్తువైరా
ది ॥సూ॥ దైత్యాదౌ ॥ దైత్యాదిష్వాదేరేచఅఇస్యాన్నిత్యం । దైత్యాః
దఇచ్చా॥దైత్యాదైన్యందైవతకైతవవైదర్భవైదేహాః॥ఐశ్వర్యంవైజననా
భైరవవైశారికాచవైదేశః। వైశ్వానరవైశాఖాస్వైరంవైశాలచైత్యేచ।
ఇత్యాది ॥ సూ ॥ ఏత్స్యాజ్ఝలాత్రయోదశగేచః ॥ త్రయోదశాదిష్వాదే
రచ స్యాజ్ఝలాపరేణ సహైత్వంభవతి । థేరో । స్థవిరః । అయసా
రోవిచకిలత్త్రయస్త్రింశ త్త్రయోదశ । స్థవిరశ్చత్రయోవింశ తిస్త్ర
యోదశగోగణః ॥సూ॥ వైకాదౌగః ॥ ఏకాదౌకవర్ణస్యవాగస్స్యా
త్ । ఏకః । ఏగో ॥ఏఓఇత్యాది ॥ ఏకాకపూర్ణసుగాలోకా కారోద్యో
తకరాముకాః । శ్రావకోథోత్కరకర ఏకాదిగణఇష్యతే ॥సూ॥ టోర్బ
డిశాదౌలః ॥ బడిశాదౌటవర్ణస్యలత్వంవాస్యాత్ । బలిసం। బడిసం।
బడిశం । బడిశగుడనడవపేటాపీడావాడీ(వాటీ)చవేణుశ్చ । దాడిమ
ఇహపాటయతిర్ణిజన్తపవప్రగృహ్యతేనాన్యః ॥సూ॥ లశ్లోఽనుడగే ॥
అసంయుక్తస్యాదౌ వర్తమానస్య అచః పరస్యడస్యలత్వంలిద్భవతి
ఉడ్వాదీన్వర్జయిత్వా । గరుడః । గలులో । ఉడుగాడఃబిడనాడీపీడిత
నీడాఇహోడ్వాదిః ॥సూ॥ ప్రతిగేఽప్రతీపగే ॥ ప్రత్యాదిషుతవర్ణ
స్యడోభవతి ॥ అప్రతీపగే । ప్రతిపన్నః। పడివణ్ణో। ప్రతీపం। పఈవం।
ప్రతిపన్నఃప్రతిభాసః ప్రతిహారఃప్రతినివృత్తకందరికే ।। ప్రతిపత్ప్రతి
మాప్రభృతిస్సహ ప్రతిస్పర్ధినాప్రతికరోతిః। ప్రతిశ్రున్మృతకంచైవభిం
దివాలోహరీతకీ । పతాకాప్రాభృతవిభీతకావ్యాపృతఇత్యమీ। ప్రత్యా
దయస్తువిజ్ఞేయాః ప్రతీపాదిరథోచ్యతే । ప్రతీపంచప్రతిష్ఠానంప్రతిజ్ఞా
నంచ సంప్రతి । ప్రతిష్ఠాచప్రతిసమయం ప్రతిజ్ఞాచకీర్తితః ॥సూ॥ ర
ల్సప్తత్యాదౌ॥ సప్తత్యాదౌతవర్ణస్యరత్వం లిద్భవతి । సత్తరీ । సప్త
తిః । సప్తత్యాదిసప్తతిసపద శైకాదశత్రయోదశచ । ద్వాదశేపంచ

దశాష్టాదశగద్గదఇత్యయంహిగణః ॥సూ॥ హరిద్రాదౌ॥ రస్యలిత్వంస్యా
త్ । హరిద్రా। హలద్దీ। హరిద్రాంగారచరణసుకుమారయుధిష్ఠిరాః।
సత్కారముఖరౌరుగ్ణః కరుణావరుణస్తథా ॥ పరిఖాసంవత్సరమత్సర
పురశుకిరాతశిథిరదారిద్ర్యం । కాతరసర్షిఘుహరిద్రాపద్వారాగరుడపారి
భద్రంచ । దరిద్రాతిశ్చాత్రపాదార్థపచ్చణోగణే । పర్యాలేఒథకి
రాతస్తు చత్వసంశయోగపవహి ॥సూ॥ క్ష్వేడకౌఖల్ ॥ క్ష్వేడకాదిషు
సంయుక్తస్యఖస్యాత్ । లిత్వాన్నిత్యం । క్ష్వేడకః । ఖేడఓ । క్ష్వేడక
స్ఫోటకస్తద్వత్స్ఫోటకశ్చేదృగూహ్యతాం ॥ సూ॥ స్పృహాదౌ ॥ స్పృ
హాదిషుసంయుక్తస్యఛోభవతి । స్పృహా । ఛిహా । ఇక్షుక్షీరక్షారక్షు
రక్షుతక్షుణ్ణమక్షికావృక్షాః । కక్ష్యాకుక్షీదక్షతౌత్రిసదృక్షోక్షులిక్షా
శ్చ । లక్ష్మాక్షిస్థగితంక్షతంకౌక్షేయకస్తథా । సాదృశ్యంచక్షు
ధాలక్ష్మీ స్పృహాదిగణఇష్యతే ॥సూ॥ ర్తస్యాధూర్తాదౌటః ॥ వ్యాఖ్యా
తమ్ ॥ ధూర్తః కీర్తిర్తమావర్తికవార్తికవర్తికాః కీర్తిః॥కా
ర్తికవార్తామూర్తావార్తాయాంవేతి వాచ్యమిత్యాహుః। సమావిదిర్ని
వర్తయుతోవర్తనంవర్తకస్తథా । వార్తాకంచోత్కర్తితశ్చ ధూర్తా
దిగణఈరితః ॥సూ॥ ప్రముక్తగే ॥ ప్రముక్తాదిషుసమాసేయథాదర్శ
నం వ్యంజనస్య ద్విత్వంవాస్యాత్ ॥ పమ్ముక్కో। పముక్కో। ప్రముక్తః
త్రైలోక్యంబద్ధఫలప్రముక్తసపిపాసశిఖరఖండపరవశాః ।ప్రతికూలసప
రిహాసాదర్శనముత్పలపలాశకసపరితాపా । ప్రఫుల్లమేషుద్వితీయపదా
దేర్ద్విత్వమిష్యతే ॥సూ॥ దైవగేవా ॥ దైవాదిష్వనాదేర్యథాదర్శనం
వ్యంజనస్య ద్విత్వంవాస్యాత్। దేవ్వం। దైవం। దైవవ్యాకులమూకవ్యా
హృతనిహితైకకుతూహలనడేషు । తూష్ణీకనీడసేవాస్థాణునఖస్త్యాన
హూతేషు । దైవెమృదుకేంత్యస్యహ్యథాస్మదీయెతుకస్త్యేవ।స్థూలె ల
స్త్యైవ సమవేత్యత్రతుచస్యహిద్విత్వం ॥సూ॥ తైలాదౌ ॥ తైలాదిషుయ
థాదర్శనమంత్యస్యానంత్యస్య వావ్యంజనస్యద్విత్వం భవతినిత్యం ॥
తేల్లం। తైలం ॥ తైలప్రీడావిచకిలప్రభూతేషుఋజౌ ద్విత్వా । మండూ

శేషోఽతసి షేఽమ్నిస్యాదంత్యాస్యైవ యావనే। వస్యైవో లూఖలే ఖస్యైవే
ష్ట్రా తైలాదికే గణే ॥సూ॥ స్యాద్భవ్యచైత్యచౌర్యసమేయాత్ ॥ ఏషు చౌ
ర్యాదిషు చ యాత్పూర్వ ఇత్వం భవతి॥ స్యాద్వాదః। సిఆవాఓ। భవ్యః। భవిఓ
చైత్యం। చెఇఅం। చౌర్యం। చోరిఅం। గాంభీర్యధైర్యభార్యాసౌందర్యబ్రహ్మ
చర్యవీర్యాణి। చర్యాచార్యశ్శౌర్యం వర్యస్థైర్యే చ సూర్యపర్యంకౌ॥ చౌ
ర్యసమా విజ్ఞేయాః పర్యంకే వా భవేదిత్వం ॥సూ॥ లాదక్లిబేషు॥ సంయు
క్తస్య లాత్పూర్వ ఇత్వం స్యాత్। క్లిబాదీన్వర్జయిత్వా॥ క్లిష్టం। కిలిట్ఠం। క్లి
బః క్లమోపి క్లబశ్చ శుక్లపక్షోత్ప్లవప్లవాః। కించ ప్లావయతిశ్చైతాదృ
శాః క్లిబాదయస్స్మృతాః ॥సూ॥ తన్వ్యాభే॥ తన్వీప్రభృతిషు సంయుక్త
స్యాంత్యహలః ప్రాగుత్వం భవతి। తన్వీ। తణుఈ। తన్వీ లఘ్వీ గుర్వీ బహ్వీ
మృద్వీ చ పట్వీ చ। తన్వ్యాభా విజ్ఞేయాః పృథ్వ్యాం వైకల్పికం చోత్వం॥
సూ॥ వింశతిషు త్యాల్లోపత్ ॥ వింశత్యాదిషు తిత్యతయా వేన సహబిందో
ర్లోపస్స్యాత్ ॥ శిత్వాత్పూర్వస్య దీర్ఘః॥ వింశతిః। వీసా। త్రయో
వింశత్తథా త్రింశద్ద్వాత్రింశద్వింశతే స్త్రియాం। సింహే వైకల్పికో లో
పో గణో దంష్ట్రాపి చ గృహ్యతే ॥సూ॥ శకగే॥ వ్యాఖ్యాతమ్॥ శకిమ్మృఙ్గిగ్ల
గిసిచీఅటతిలుఙ్టతి స్తృటిః ॥ కుపిజిఙ్మి స్తపి శ్చేతి శకాదిగణఈరితః ॥
సూ॥ అరివృషా॥ వ్యాఖ్యాతం॥ వృషిమృఙ్షి సృషిహృషిఇత్యాదిస్స్యాద
యంగణః ॥సూ॥ రుషగే చోదిః॥ వ్యాఖ్యాతం॥ రుషిశ్శుషిదుఙ్షితుషీపుషి
శ్శిషిరితీదృశః॥ అస్మిఙ్శాస్త్రే సర్వే ప్యాకృతిగణాః॥ ఇతి ప్రాకృతశబ్దప్రదీపి
కాయాం గణప్రకరణమ్॥ కల్యాన్వవాయవారాశిసుధాంశోస్సప్పారఘారి
ణః। తనయః కానకాన్వల్లీ మావసన్యాభివర్ధతే ॥౧॥ తం శిష్యం నరసింహం
ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికామేనాం। మోదాదకారయన్నాం తాతాచార్యోఽబు
ధప్రీత్యై॥౨॥ ఇత్థం ప్రాకృతశబ్దానాం షణ్ణాం ప్రాదర్శి నాత్మతః। పదవ్యే
తాం బుధవరాః ప్రేక్ష్యతుష్యంతు సాదరం ॥౩॥ ప్రాకృతసంస్కృతసరణి
ద్వయనిష్ణాతం నితాంతశాంతియుతం। శ్రీసజ్జయగురుతనయం తిరుమల
తాతాచార్యగురుమహం వందే॥౪॥ * *శ్రీ ఇతి ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికా. శ్రీ*

శ్రీః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

శ్రీమదరిశాణఫాలవెంకటాచార్యకవివర్యవిరచిత

సవ్యాఖ్యానరాఘవయాదవీయ ప్రారమ్భః.

శ్లో॥ వందేహం దేవం తం శ్రీతం రంతారం కాలం భాసా యః
రామో రామాధీరాప్యాగో లీలామారాయోధ్యే వాసే

వ్యాఖ్యానమ్॥ కించిత్సంచింతయేఽపి కిలికించితవంచితం। అంచితం జ్యోతిరస్మద్వైరంజనాద్రావుదంచితం ॥౧॥ భద్రోల్లాసం భాస్కరాపత్యవాహిన్యంతర్దీవ్యన్న్యస్తవైర్యుగ్రబాణః । నాథోఽహల్యానందహేతుః ప్రదత్తాం రాజీవాక్షో రాఘవో యాదవో వా ॥ ౨ ॥ అనులోమ్యేన పాఠే రామకథాప్రతిపాదకైః ప్రాతిలోమ్యేన పాఠే కృష్ణకథాప్రతిపాదకైశ్చ శ్లోకైః పరిష్కృతం రాఘవయాదవీయాఖ్యమతిదుష్కరం ప్రబంధం ప్రక్రమమాణః ప్రారిప్సితప్రబంధ ప్రత్యూహప్రశమనార్థమానులోమ్య ప్రాతిలోమ్య పాఠాభ్యాం ప్రబంధవిషయ [illegible]రామకృష్ణవందన ప్రతిపాదకం మంగళశ్లోకమారచయతి ॥

వందేహమితి ॥ వందే । అహం । దేవం । తం । శ్రీతం।రంతారం। కాలం । భాసా । యః । రామః । రామాధీః । అప్యాగః । లీలాం। అర।అయోధ్యే । వాసే। ఇతి పదవిభాగః ॥—॥ రామాధీః - రామాయాం స్త్రియాం సీతాయాం ధీర్బుద్ధిర్యస్య తథోక్తస్సన్ అప్యాగః ఆప్తుం యోగ్యాః అగాః సహ్యమలయాదిపర్వతాః యస్య తథోక్తః. సీతాయాం మనః ప్రణిధాయ సహ్యాదిగిరీన్ప్రాప్తవానితి భావః ॥ ఏవం విధో యో రామః అయోధ్యే, అయోధ్యాఖ్యే. వాసే గేహే లీలాం క్రీడాం అర ప్రాప్తవాన్ ఋగతావిత్యస్మాల్లిట్ ॥ రామో రావణవధం కృత్వా. పునరయోధ్యాయాం స్వగేహమేత్య, సీతయా సాకం చిక్రీడేత్యర్థః

భా సా కాంత్యా- కాలంనీలం రంతారంజగత్సృష్ట్యాదిభిః క్రీడంతమి
తి యావత్ ॥ శ్రితం- శ్రియాసంపదా, ఇతంప్రాప్తం ॥ని॥ శోభాసం
పత్తిపద్మాసులక్ష్మీశ్రీరపికథ్యతఇతి నైఘంటుకాః ॥ తం దేవమహం వందె
ప్రణమామీత్యర్థః ॥*॥అయమేవశ్లోక ప్రాతిలోమ్యేనపఠ్యతె॥

సేవాధ్యేయోరామాలాలీగోప్యారాధీమారామోరాః
యస్సాభాలంకారంతారంతంశ్రీతంవందేహందేవం॥౧

వ్యా ॥ సేవాధ్యేయః ।రామాలాలీ। గోప్యారాధీ। మారామో
రాః। యః। సాభాలంకారం। తారం। తం। శ్రితం। వందె।అహం।దేవం
ఇతిపదవిభాగః॥—॥మారామోరాః॥ మాయాలక్ష్మ్యాః-ఆరామభూతం
భోగ్యస్థానభూతంఉరః వక్షోయస్య తథోక్తః. ॥సూ॥ఉరఃప్రభృతిభ్యః
కబితికప్ప్రత్యయస్తు. సమాసాంతాదనిత్యః । అతఏవ - సమస్తలోక
విజయశ్రీపూర్యమాణోరసమితి మురారిప్రయోగః ॥ సేవాధ్యేయః॥
సేవాభిస్తపోయజ్ఞాదిభిః ధ్యేయఃధ్యాతుంయోగ్యః। తపోయజ్ఞాదిభిః
పక్వ కషాయస్యైవ భగవద్ధ్యానసిద్ధేః ॥ శ్రూయతెహి తమేవం వే
దానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతి యజ్ఞేనదానేన తపసానాశ
నేతి ॥ అత్రచ అసినాజిఘాంసతీత్యాదా వసేర్వనఇవ వివి
షంతీత్యనేన వేదనఏవ యజ్ఞాదేరుపాయత్వం ప్రతిపాద్యతె రా
మాలాలీ ॥ రామారుక్మిణ్యాదికా అష్టామహిషీలాలయతీతి త
థోక్తః యః కృష్ణః గోప్యారాధీ, గోపీః - రాధాప్రభృతీఃగోపాం
నాః, ఆరాధయతి సమ్మానయతీతి గోప్యారాధీ అభూదితిశేషః ॥ అ
న కృష్ణస్య దక్షిణనాయకత్వ ముక్తంభవతి । సాభాలంకారం- సాభ
స్సదీప్తికాః, అలంకారాః కౌస్తుభాదవిభూషణాని, యస్యసతథోక్తః
తం శ్రితం పూర్వవదర్థః ॥ తం - దెవంవాసుదేవం అహం తార
యథాభవతి తథా, ఉచ్చైస్స్వరెణేతియావత్ ॥ వందెస్తౌమి । వది
భివాదనస్తుత్యో రిత్యస్మాల్లడుత్తమైకవచనమ్ ॥ ౧ ॥

అవతారికా ॥ అథానులోమ్యప్రాతిలోమ్యాభ్యాం అయోధ్యాద్వారకాపురీవర్ణనపరంశ్లోకమారచయతి ॥

సాకేతాఖ్యా జ్యాయామాసీద్యావిప్రాదీప్తార్యాధారా ।
పూరాజీతాదేవాద్యావిశ్వాసాఽగ్ర్యాసావాశారావా॥

వ్యా ॥ సాకేతాఖ్యా । జ్యాయాం । ఆసీత్ । యా । విప్రాదీప్తా । ఆర్యాధారా। పూః। అజీతా। అదేవాద్యావిశ్వాసా । అగ్ర్యా।సావాశారావా ఇతిపదవిభాగః॥—॥అజస్యాపత్యంపుమానాజిః । దశరథః॥సూ॥ అతఇఞ్, ఇతిఅపత్యార్థే ఇఞ్। తేనఇతాప్రాప్తా-ఆజీతా,అదేవాద్యావిశ్వాసా. దేవాద్యాః- గంధర్వదానవాదయః; తేష్వవిశ్వాసః. దేవాద్యావిశ్వాసః. తద్రహితా. అదేవాద్యావిశ్వాసా దేవాదయఇమామువరిమ్యురిత్యవిశ్వాసస్తస్యాః. కదాపి నాస్తీత్యర్థః ॥ దేవాదీనామపి దుస్సాధేతి భావః॥ అగ్ర్యాఅగ్రభవా, అయోధ్యామథురామాయేత్యేవం సప్తపురీమధ్యే అయోధ్యేతిప్రథమ గణితేతి యావత్॥ శ్రేష్ఠేతివార్థః। సావాశారావా । సవంయజ్ఞమశ్నంతీతి. వాసవాశాః ॥ క్రతుభుజః, తత్సంబంధీ- సావాశః ఆరావః కోలాహలః యస్యాంసాతథోక్తా, తస్యాం సంతతం క్రతూనామనుష్ఠీయమానతయా హవిర్జిఘృక్షయా సమాగతదేవతా కోలాహలశాలినీసేత్యర్థః ॥ని॥యజ్ఞస్సవోధ్వరోయాగ ఇత్యమరః ॥ ఆర్యాఃవైశ్యాః. ఆధారాః-అపేక్షితవస్తు, ప్రదానేన ఆశ్రయభూతాయస్యాంసా, తథోక్తా॥ స్యాదర్యస్స్వామివైశ్యయోరిత్యనుశాసనం । ఏవంవిధా సాకేతాఖ్యా, సాకేత ఇతినామా పూః పురీ, అయోధ్యానగరీ ॥ ని ॥ స్యాత్సాకేతమయోధ్యాయామిత్యమరః ॥ జ్యాయాం భూమౌ ॥ని॥ క్షోణీజ్యాకాశ్యపీక్షితిరిత్యమరః ॥ ఆసీత్, అభూత్ ॥ అవభువీత్యస్మాల్లఙ్ ॥ యాపూః విప్రాదీప్తా- విప్రైః బ్రాహ్మణైరాదీప్తా, ఆసమంతాత్ప్రకాశితా। సా పూరాసీదిత్యన్వయః ॥*॥ అయమేవశ్లోకఃప్రాతిలోమ్యేనపఠ్యతే॥

వారాశావాసాగ్ర్యాసాశ్వావిద్యావాదేతాజీరాపూః॥
రాధాऽऽర్యాప్తాదీప్రావిద్యాసీమాయాజ్యాఖ్యాతాకేసా

వ్యా ॥ వారాశౌ । ఆస । అగ్ర్యా । సాశ్వా । విద్యావాదేతాజీరా । పూః ॥ రాధార్యాప్తాదీప్రా । విద్యాసీమా । యా । జ్యాఖ్యాతా । కే । సా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ — అగ్ర్యా ఉత్తమా పురీ ద్వారవతీచేతి సప్తపురీషు ద్వారకాయా అంత్యత్వాత్ ॥ సాశ్వా-అశ్వసహితా అశ్వశబ్దో గజాదీనాముప్యుపలక్షకః ॥ విద్యావాదేతాజీరా ॥ విద్యావాదేషు-తర్కాదివిద్యాప్రసంగేషు ఇతాజయః- ప్రాప్తయుద్ధాః పండితాస్తేషామిరా భూమిః స్థానమితి యావత్ ॥ ని ॥ ఇరా భూమిసురావారి భారతీమునిగద్యత ఇతి హలాయుధః । రాధార్యాప్తా, రాధాయాః అర్యః స్వామీ, రాధాభర్తా శ్రీకృష్ణస్తమాప్తా దీప్రా. ప్రకాశమానా విద్యాసీమా విద్యానాం దహరవిద్యాదిబ్రహ్మవిద్యానాం. సీమా సిద్ధక్షేత్రభూతా సర్వదా భగవత్సన్నిధానాదితి భావః ॥ ఏవంవిధా యా పూః. ద్వారకా పురి జ్యాఖ్యాతా భూమా ప్రసిద్ధా-సా । వారాశౌ జలరాశౌ, కే, జలే. ఆస. బభూవ ॥ ఆసేతి తిఙంతప్రతిరూపకమవ్యయమిత్యాహుః ॥ తేన అస్తేర్భూరిత్యార్ధధాతుకే అస్తేర్భూవిధానాదాసేత్యసాధ్వితిశంకా నిరస్తా ॥ లావణ్యఉత్పాద్య ఇవాస యత్న ఇత్యాది మహాకవిప్రయోగా దృష్టవ్యాః ॥ అత్ర రాధార్యాప్తా. అగ్ర్యా పూస్సముద్రే బభూవేత్యుక్త్యా ద్వారకేతి లభ్యతే ॥ అతఏవ పర్యాయోక్తమలంకారః ॥ వారాశౌ బభూవేత్యేతావన్మాత్రోక్తౌ గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్రేవ సముద్రతీరే బభూవేతి లక్షణయా ప్రతీతిస్స్యాత్ ॥ సామాఖ్యాదిత్యేతదర్థం జలే బభూవేత్యుక్తిః ॥౪॥*॥ అథ ॥ అనయోరేవ పుర్యోరానులోమ్యప్రాతిలోమ్యాభ్యాం వర్ణయికారం శ్లోకమారచయతి ॥

కామభాస్థలసారశ్రీసౌధా సౌఘనవాపికా ।
సారసారవపీనాసరాగాకారసుభూరిభూః ॥ ౫॥

వ్యా ॥ కామభాస్థలసారశ్రీసౌధా । అసౌ । ఘనవాపికా । సార
సారవపీనా । సరాగాకారసుభూరిభూః ॥ఇతిపదవిభాగః ॥ కామభాః
మన్మథతేజః. తస్యాః స్థలభూతాః స్థానభూతాః- మన్మథోద్దీపకా ఇతి
యావత్ ॥ సారశ్రియః వరేణ్యసంపదః సౌధా యస్యాం సా తథోక్తా ఘ
నవాపికా నిబిడదీర్ఘికా సారసానాం పక్షివిశేషాణాం ఆరవైశ్శబ్దైః
పీనా అధికా అసౌ సాకేతాఖ్యాపురీ సరాగాకారసుభూరిభూః సరా
గస్సరక్తిమా- ఆకారః యేషాం తాని సరాగాకారాణి రక్తవర్ణాని
సుభూరీణి శోభనసువర్ణాని, తేషాం భూః స్థానభూతా॥ని॥భూరి ప్ర
జ్యుసువర్ణయోః । భూః పృథివ్యాం స్థానమాత్ర ఇతిచ విశ్వః ॥ సరా
గాకారసుభూరిభూమయో యస్యాం సా తథోక్తేతి వార్థః ॥
అయమేవశ్లోకః ప్రాతిలోమ్యేన పఠ్యతే॥

భూరిభూసురకాగారాసనాపీవరసారసా ।
కాపి వానఘసౌధా సా శ్రీరసాలస్థభామకా ॥౩॥ సౌ

వ్యా ॥ భూరిభూసురకాగారాసనా । పీవరసారసా । కా । అపి ।
వా । అనఘసౌధా । అసౌ । శ్రీరసాలస్థభామకా ॥ ఇతి పదవిభాగః
భూరిభూసురకాణి బహుబ్రాహ్మణకాని అగారాసనాని గృహవేది
కా యస్యాం సా. తథోక్తా గృహవేదికావతీ బహుబ్రాహ్మణేత్యర్థః
పీవరసారసా ॥ పీవరాణి స్థూలాని సారసాని పద్మాని యస్యాం సా తథో
క్తా ॥ని॥ సారసః పక్షిభేదే స్యాత్ సారసం సరసీరుహే ఇతి విశ్వః అ
నఘసౌధా, నిర్దోషప్రాసాదా యద్వా అనఘశబ్దో నిర్మలవాచీ ॥
ని॥ అనఘో నిర్మలాపాపరమ్యేషు చ నిరామయ ఇతి రత్నమాలా ॥ వా
శబ్దస్సముచ్చయే. అనఘసౌధా చేత్యర్థః ॥ ని ॥ వాస్యాద్వికల్పోపమ
యో రేవార్థే చ సముచ్చయ ఇత్యభిధానాత్ ॥ కాప్యనిర్వచనీయా,
అసౌ. ద్వారకాపురీ శ్రీరసాలస్థభామకా ॥ శ్రీమత్సు రసాలేషు స
హకారేషు తిష్ఠతీతి శ్రీరసాలస్థః భామపవభామకస్సూర్యః యస్యాం

పా. రసాలాగ్రస్థసూర్యేత్యనేన రసాలానామాన్నత్యముక్తంభవతి ॥ అతఏవ సంబంధాతిశయోక్తిరలంకారః ॥ ని ॥ ధామఃకోశ్రిరవాదీప్తా వితివిశ్వః ॥ ౩ ॥ * * * * * * * * * *

అవ ॥ ఏవం పురద్వయం వర్ణయిత్వా రామకృష్ణావానులోమ్య ప్రాతిలోమ్యాభ్యాం వర్ణయితారశ్లోకమారచయతి॥

రామధామసమానేనమాగోరోధనమాసతాం।
నామహామక్షరరసంతారాభాస్తువేదయా ॥

వ్యా॥ రామధామ॥ సమానేనం । అగోరోధనం । అస ।తాం ।
నామహాం । అక్షరరసం । తారాభాః। తు । న । వెద । యా । ఇతి పదవిభాగః ॥ రామధామేతి, యాపురీ తారాభాః నక్షత్ర కాంతిః వ వెదనజానాతి॥ తారాశబ్దోసూర్యాదెరుపలక్షణార్థః ॥ సూర్యచంద్ర నక్షత్రాది రశ్మీనుపవనసౌధాదీనాం నిబిడతయా॰ నజానాతీత్యర్థః ॥ తా మయోధ్యాపురీం కీదృశీంనామహాం, అమహాః అనుత్సవః నవిద్య తే యస్యాం సా నామహాతాం నామహాంనైకధేత్యాదావివ ప్రతిషే ధార్థకనకారస్య సమాసః అతోనలోపః సర్వదామహోత్సవశాలినీ మిత్యర్థః ॥ అక్షరరసంనిత్యానందం ఆగోరోధనం పాపనివారకం॥ని॥ ఆగఃపాపపరాధయోరితి విశ్వః ॥ సమానేనం సమానస్సదృశః, ఇన స్సూర్యోయస్య తత్సూర్యసదృశమిత్యర్థః ॥ని॥ ఇనస్సూర్యేప్రభౌ ఇత్యమరః । రామధామరామాఖ్యంతేజః । తాం పురీమాస అధ్యా జగామేత్యర్థః । అసగతి దీప్త్యాదానేష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ ౪ ॥ ప్రా తిలోమ్యేనపాఠస్తు ॥

యాదవేనస్తుభారాతా సంరరక్షమహామనాః ।
తాంసమానధరోగోమానవేమాసమధామరాః

వ్యా ॥ యాదవేనః । తు । భారాతా । సంరరక్ష । మహామనాః ।
తాం । నః । మానధరః । గోమాన్ । అనేమానసమధామరాః ॥ ఇతిప

దవిభాగః ॥ నేమః అవధిర్నవిద్యతే యయోస్తే అనేమే అసమేనిరుప మేధామరాయా. తేజస్సంపదాయస్యసః అనేమానమధామతాః, నిరవధిక తేజస్సంపద్యుక్త ఇత్యర్థః ॥ని॥ నేమఃకాలావధౌ గర్తేఽప్రాకారే కైతవేపి చేతివిశ్వః ॥ గోమాన్ గాస్స్వామీత్యుక్తేః గోపాలక ఇతి యావత్ । మానధరోమానీ। మహామనాః - ఉదారచేతాః, భారాతా। భాసాందీప్తీనాం రాతా దాతా - రాదాన ఇత్యస్మాత్తృచిరూపం। సః ప్రసిద్ధః యాదవేనః యాదవానాం ఇనఃప్రభుః। శ్రీకృష్ణః ॥ని॥ ఇనస్సూర్యేప్రభావిత్యమరః । సతుతాంపురీం సంరరక్ష పాలయామాస. రక్షపాలన ఇత్యస్మాల్లిట్ ॥ ౮ ॥ * * * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన విశ్వామిత్రస్యాగమనం రామకృతం యజ్ఞసంరక్షణంచ ప్రతిపాదయంతం ప్రాతిలోమ్యేననారదస్య శ్రీకృష్ణప్రాప్తిప్రతిపాదకం శ్లోకం గృహ్ణాతి ॥

యన్ గాధేయో యోగీ రాగీ వైతానే సౌమ్యే సౌఖ్యే సౌ ।
తంఖ్యాతంశీతంస్ఫీతంభీమానామాశ్రీహౌతా త్రాతం ॥

వ్యా॥ యన్ । గాధేయః । యోగీ । రాగీ । వైతానే । సౌమ్యే । సౌఖ్యే । అసౌ । తం । ఖ్యాతం । శీతం । స్ఫీతం । భీమాన్ । అను । అశ్రీహౌతా । త్రాతం ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ సౌమ్యేసుందరే వైతానే వితానోయజ్ఞః తత్సంబంధిని సౌఖ్యేసుఖే రాగీచ్ఛావాన్ అతిసుందర యజ్ఞజన్యసుఖేచ్ఛావానిత్యర్థః ॥ అతఏవఅశ్రీహౌతా. శ్రీర్వేదఃసాహిశ్రీరమృతాసమితామితి శ్రుతేః । తద్విరోధినః అశ్రియః అవైదికాస్తేషాం హౌతా హ్వాజయితాభీమాన్ భీయుక్తః, రాక్షసాఆగత్యాస్మ యజ్ఞవిఘ్నంకరిష్యంతీతి భీమానిత్యర్థః ॥ ఏవంవిధో గాధేయో విశ్వామిత్రో యోగీమునిః స్ఫీతం అభివృద్ధంశీతం అనుగ్రంఖ్యాతం కీర్తిమంతం తంరామచంద్రం యన్ ప్రాప్నువన్ సన్ ఇణ్ గతావిత్యస్మాచ్ఛతరిరూపం ॥ అసౌగాధిపుత్రః త్రాతం భావేక్తః త్రాణం ప్ర

కృతత్వాత్ యజ్ఞస్యసంరక్షణం ఆమప్రాప్తవానిత్యర్థః ॥ అనఃగతా దిష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ యజ్ఞంచికీర్షుః విశ్వామిత్రః శ్రీరామంప్రాప్యస్వ యజ్ఞరక్షణం లబ్ధవానితిభావః ॥ ప్రాతిలోమ్యేనత్వేవమయంపాఠ్యః

తంత్రాతాహాశ్రీమానామాభీతంస్ఫీతం శీతంఖ్యాతమ్ ।
సౌఖ్యేసౌమ్యేసౌనేతావైగిరాగీయోయోధేగాయన్ ॥

న్వా ॥ తం । త్రాతా । హా । శ్రీమాన్ । ఆమ । అభీతం । స్ఫీతం శీతం । ఖ్యాతం । సౌఖ్యే । సౌమ్యే । అసౌ । నేతా । వై । గిరాగీ । యః । యోధే । గాయన్ ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ సౌమ్యేజాతావేకవచనం । సౌమ్యేషు విప్రేషు ॥వి॥ సౌమ్యఃపుమాన్బుధేవిప్రేతిప్రియస్యాత్సోమదైవతే ॥ రమ్యేనుగేచేతి రత్నమాలా । తేషునుద్యేనేతానాయకః । బ్రాహ్మణేషూత్తమఇత్యర్థః యోధే ॥వి॥ భటాయోధాశ్చ యోద్ధారఇత్యమరః ॥ తస్మిన్నభీతం భావేక్తః త్రాతారక్షితా యోధనిష్ఠస్య భయాభావస్య ధైర్యాతిశయోత్పాదనేన సంరక్షకఇత్యర్థః ॥ శ్రీమాన్ శోభావాన్ బ్రహ్మవర్చస్వీతియావత్ । యోమునిఃగిరాగీ గిరాంవాచాంరాగాః గాంధారాదిస్వరాః అస్యసంతీతి గిరాగీ ॥వి॥ రాగోనురాగేమాత్సర్యే లాక్షాదౌలోహితాదిషు । గాంధారాదౌ రంజనేచేతి రత్నమాలా । అసౌనారదోగాయన్ గానంకుర్వన్ సన్ శీతం దయాశీతలం. ఖ్యాతం ప్రసిద్ధం సౌఖ్యేస్ఫీతంజగతస్సుఖార్థమభివృద్ధం సౌఖ్యఇతి నిమిత్తే సప్తమీ । తంకృష్ణం ఆమప్రాప్తవాన్హేతి సత్యభామాకోప మూలమిదం నారదాగమనమితి ఖేదం స్మారయతి ॥ వైశబ్దః పాదపూరణార్థః ॥వి॥ వైస్యాత్సంబోధనేపాద పూరణేనునయేపిచేతి విశ్వః ॥ యద్వాసౌమ్యేనేతావై నేతృత్వేనప్రసిద్ధఇత్యర్థః ॥వి॥వైసంబుద్ధావనునయే తథారంభప్రసిద్ధయోః ఇతిరత్నమాలా ॥అత్రయోధానాం సాహసజనకత్వ గానకర్తృత్వాది విశేషణైర్నారదదఇతి వ్యజ్యతే ॥ అతఏవ పర్యాయోక్తమలంకారః ॥ ౫ ॥ * * * *

అవ॥ అథానులోమ్యేన సీతాయాః రామప్రాప్తిప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేనచ రుక్మిణ్యాః కృష్ణప్రాప్తిప్రతిపాదకం పద్యం నిబధ్నాతి॥

మారమం సుకుమారాభం రసాజాప నృతాశ్రితం ।
కావిరామదలాపాగోసమావామతరానతే ॥ * ॥

వ్యా ॥ మారమం । సుకుమారాభం । రసాజా । ఆప । నృతాశ్రితం । కావిరామదలాపా । గోసమా । అవామతరా । నతే ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ కస్యసుఖస్య అవిరామః అవిచ్ఛేదః- తం దదాతీతి కావిరామదః । తాదృశో లాపో యస్యాస్సా, కావిరామదలాపా ॥ అవిచ్ఛిన్నసుఖప్రదసూక్తికేత్యర్థః ॥క॥ కంశిరోంబుసుఖం క్లీబ ఇతి రత్నమాలా॥ కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతి చ శ్రుతిః ॥ గోసమా। భూమయా భూమేస్సమానా। అతఏవ నతే ప్రణతజనవిషయే అవామతరా సుతరాం అకుటిలా రసాజా, భూమిజా సీతా ॥ని॥ రసా విశ్వంభరా స్థిరేత్యమరః ॥ సుకుమారాభం. కోమలప్రభం నృతాం నరభావం ఆశ్రితం ప్రాప్తం. మారమం లక్ష్మీకాంతం ॥ని॥ మశ్శివే మా రమాయాం స్యాదితి విశ్వః ॥క॥ రమణకాంతే గమా లక్ష్మ్యాం ఇతి రత్నమాలా, ఆప ప్రాప్తవతీ ॥ అనేన వైదేహీరఘువీరయోర్వివాహమహోత్సవః ప్రదర్శితః ॥ ౫ ॥ ప్రాతిలోమ్యేనచైవమస్యపాఠః ॥

తేనరాతమవామాన గోపాలాదమరావికా ।
తంశ్రితానృపజాసారభంరామాకుసుమంరమా॥

వ్యా ॥ తేన । రాతం । అవామా । ఆన । గోపాలాత్ । అమరావికా । తం । శ్రితా । నృపజా । సారభం । రామా । కుసుమం । రమా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ రమా లక్ష్మీరేవ నృపజా, సతీ రాజ్ఞో జాతా సతీ తం శ్రీకృష్ణం శ్రితా ప్రాప్తా అమరావికా అమరాణాం దేవానాం అవికా రక్షికా, అవరక్షణ ఇత్యస్మాత్కర్తరిణ్వుల్ ॥ స్త్రియాం ప్రత్యయస్థాదిత్యాదినా అతఇత్ అవామా కౌటిల్యరహితా రామా వధూః రుక్మి

ణీతియావత్ ॥ రాఘవత్వేఽభవత్సీతా రుక్మిణీకృష్ణజన్మనీతి హి స్మర్యతే ॥ తేన నారదేన రాతం రాదానఇత్యస్మాత్కర్తరి క్తః ॥ సారభం సారా ముఖ్యా భా కాంతిర్యస్య తత్సారభం ॥ని॥ భాచ్ఛవిద్యుతిదీప్తయ ఇత్యమరః ॥ కుసుమం- పారిజాతపుష్పం, గోపాలాచ్ఛ్రీకృష్ణాత్ ఆప ఆదదే అసగతిదీప్త్యాదానేష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ నారదేనదత్తంపారిజాత కుసుమం రుక్మిణీ శ్రీకృష్ణాత్ గృహీతవతీత్యర్థః ॥ ౬ ॥ * * * *

అవ॥ అథానులోమ్యేన రామో జామదగ్న్యం జిత్వా తస్మిన్నాగతే సతి దయాం కృతవానిత్యేకమర్థం ప్రదర్శయంతం, ప్రాతిలోమ్యేన చ భామేషు కుసుమేషు ధృతాదరా రుక్మిణీ ధృతేన పారిజాతకుసుమేన శోభాతిశయం ప్రాప్యేన వెనజాతేతి ప్రత్యాయయంతం శ్లోకమారచయతి ॥

రామనామా సదా ఖేదభావే దయావానతాపీనతేజారి
పావానతే । కాదిమోదాసహా తా స్వభాసా రసామేసు
గో రేణుకాగాత్రజే భూరుమే

వ్యా ॥ రామనామా । సదా । ఖేదభావే । దయావాన్ । అతాపీ । ఇనతేజాః । రిపౌ । ఆనతే । కాదిమోదాసహా తా । స్వభాసా । రసామే । సుగః । రేణుకాగాత్రజే । భూరుమే ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ కాదిమోదాసహా తా కం జలం అదంతీతి కాదినః అబ్భక్షకా మునయః, తేషాం మోదం హర్షం అస్యంతి నిరస్యంతీతి కాదిమోదాసాః ॥ మునిహర్షనిరాసకాః ॥ రాక్షసాస్తేషాం హంతా వర్జయితా నిరాసకర్తేతి యావత్ ॥ ఖేదో భావేయస్య సః, ఖేదభావస్తస్మిన్ ఖిన్నమానసే, సదా దయావాన్. కృపాశాలీ ఇనతేజాః సూర్యప్రకాశః తథాపి సుగః సుఖప్రాప్యః రామనామా భగవాన్, భూరుమే భువా ఉరుః మా లక్ష్మీర్యస్య సః భూరుమః, పృథివీసంపన్న విపులశ్రీక ఇత్యర్థః ॥ తస్మిన్ర సామే, రసాం మాతి గచ్ఛతీతి రసామః, తస్మిన్భువం త్యక్త్వా పితాం పునః ప్రాప్తవతీత్యర్థః. రిపౌ శత్రౌ భూతే రేణుకాగాత్రజే । రేణుకాపు

తే ॥ జామదగ్న్యే రామే అనతే పరిణతే సతి స్వభాసా, స్వతేజసా అతాపి అతాపనో బభూవేత్యర్థః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన త్వేవం పాఠః ॥

మేరుభూజైత్రగాకాణురెగోసుమె సారసాభాస్వతా
హాఃసదామోదితా । తేనవాపారిజాతేనపీతానవాయా
దవేభాదఖేదాసమానామరా

వ్యా ॥ మేరుభూజైత్రగా । కాణురే । గోసుమే । సా । అరసా । భాస్వతా । హాః । సదామోదితా । తేన । వా । పారిజాతేన । పీతా నవా । యాదవే । అభాత్ । అఖేదా । సమానామరా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ మేరుభూజైత్రగా మేరుప్రదేశేజేతా అగ్నా రైవతకాఖ్యః పర్వతో యస్యాస్సా తథోక్తా సుమేరుసమే రైవతకే హి నారదేనాగత్య రుక్మిణ్యాసహస్థితాయ శ్రీకృష్ణాయ పారిజాతకుసుమం దత్తమితి పురాణే ప్రసిద్ధిః కాణురేకస్య సుఖస్యాణుః కాణుః, సుఖలేశస్తం రాతి దదాతీతి కాణురం, సుఖలేశప్రదం తస్మిన్ ॥ని॥ లవలేశకణాణవ ఇత్యమరః ॥ రాతేః ॥సూ॥ ఆతోనుపసర్గే క ఇతి కః ॥ గోసుమే- భూమిజన్యే పుష్పే అరసా రసో రాగః తద్రహితా సరసదివ్యకుసుమసంతోషవతీత్యర్థః । సమానామరా, పారిజాతకుసుమలాభాదమరసదృశీత్యర్థః ॥ అఖేదా దుఃఖరహితా అతఏవ సదామోదితా, సంతతసంతోషవతీ భాస్వతా తేజస్వినా తేన పారిజాతేన శ్రీకృష్ణదత్తేన పారిజాతకుసుమేన పీతా, గౌరవర్ణా సా రుక్మిణీ నవేవ సూతనేవ శోభాతిశయేన నవం దేహం ప్రాప్తేవ యాదవే శ్రీకృష్ణే అభాత్ ప్రచకాశే అత్ర వా శబ్ద ఇవార్థకః. ఇవవద్వాయథాశబ్దా ఇతి దండీ ॥ హాః-ఇత్యాశ్చర్యే, పారిజాతకుసుమేన శోభాతిశయం ప్రాప్య రుక్మిణీ కృష్ణసమీపే గృహీతమానుషదేహాపి దివ్యశరీరం ప్రాప్తేవ బభావితి భావః ॥౨॥ * * * *

అన్వ॥ అథ రామస్సాకేతం ప్రాప్తః స్వగేహే పునః సీతయా సాకమరమతేత్యేవ మానులోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం । ప్రాతిలోమ్యేన తు కృష్ణద

త్తపారిజాతకుసుమభూషితా రుక్మిణీసహకృష్ణేన స్వగేహం ప్రాపే
త్యేవం ప్రత్యాయయంతం శ్లోకమాహ॥

సారసాసమధాతాక్షిభూమ్నా ధామసు సీతయా ।
సాధ్వసావిహ రేమే క్షేమ్యరమాసురసారహా ॥ ౮ ॥

వ్యా ॥ సారసాసమధాతా । అక్షిభూమ్నా । ధామసు । సీతయా ।
సాధ్వ । అసౌ । ఇహ । రేమే । క్షేమీ । అరం । అసురసారహా ॥ ఇతిపదవిభా
గః ॥ అరం శీఘ్రం అసురం అసురసంబంధినం సారం బలం హంతీతి అ
సురసారహా । క్షేమీ- కుశలవాన్, అక్షిభూమ్నా నేత్రమహిమ్నా,
సారసాసమధాతా అసమశబ్దో భావప్రధానః ॥ అసమత్వమసాధు
... ॥ సమాస్త్రీష్వసారే సాధు సర్వతుల్యేషుతు త్రిషు ॥ ఇతిరత్న
... ॥ సారసేషు పద్మేషు అసమత్వస్య అసాధుత్వస్య ధాతా పోష
కః ॥ పద్మాసాధుత్వావహ నేత్రప్రభావ ఇత్యర్థః । అసౌ శ్రీరామః
ఇహ అయోధ్యాయాం ధామసు గృహేషు సీతయా జానక్యాసహసా
ధు సమ్యక్. రేమే రమతే స్మ ॥ ప్రాతిలోమ్యేన పాఠస్త్వేవం ॥

హారసారసుమారమ్యక్షేమేరేహ విసాధ్వసా ।
యాతసీసుమధామ్నా భూక్షితా ధామసపారసా ॥

వ్యా ॥ హారసారసుమా ॥ రమ్యక్షేమేరా । ఇహ । విసాధ్వసా ।
యా । అతసీసుమధామ్నా । భూక్షితా । ధామ । ససార । సా । ఇ
తి పదవిభాగః ॥ హారసారసుమా హార ఇవ ముక్తావళిరివ సారం శ్రే
ష్ఠం సుమం పారిజాతకుసుమం యస్యాస్సా హారసారసుమా రమ్యస్య
మనోజ్ఞస్య క్షేమస్య కల్యాణస్య ఇరా భూః స్థానమితియావత్ ॥ని॥ ఇ
రాభూవాక్సురాప్సుస్యాదిత్యమరః ॥ యా రుక్మిణి ఇహ జగతి విసాధ్వ
సా భయరహితా సపత్నీభ్యస్సత్యభామాదిభ్యోప్యబిభ్యతీతి భావః ॥ సా
రుక్మిణీ అతసీసుమధామ్నా అతసీపుష్పదీప్తినా భూక్షితా పృథివీక్షితా
రాజ్ఞా కృష్ణేన సహ ధామ గృహం ససార అగమత్ ॥ సృగతావిత్యస్మా

ల్లిట్ ॥౧॥ ధామజస్త్వప్రభాస్థాన ప్రిభావసుఖసద్దస్వితిరత్నమాలా ॥౮।

అవ ॥ అథకుపితయా కైకేయ్యా స్వపుత్రాయ భరతాయదశరథా ద్భూమిర్గృహీతేత్యస్యార్థస్య అనులోమ్యేన ప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేనచ పారిజాతార్పణరూపేణాపరాధేన సత్యభామాకోప మవాపేత్యస్యార్థస్య ప్రదర్శకం పద్యంనిబధ్నాతి ॥

సాగసా భరతాయేభమాభాతా మన్యుమత్తయా ।
సాత్ర మధ్యమయా తాపే పోతాయాధిగతా రసా ॥

వ్యా ॥ సాగసా । భరతాయ । ఇభమాభాతా । మన్యుమత్తయా । సా । అత్ర । మధ్యమయా । తాపే । పోతాయ । అధిగతా । రసా ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥ అత్ర అయోధ్యాయాం ఇభమాభాతా, ఇభమా-గజలక్ష్మీః తయా, భాతా-శోభితా, సా ప్రసిద్ధా రసా పృథివీ మన్యుమత్తయా కోపవత్త్వేన తాపే స్వపుత్రరాజ్యాలాభ ప్రయుక్తే సంతాపే సతి సాగసా స ఆగసా రామస్య రాజ్యవిఘ్నకరణ రూపేణ పాపేనయుక్తా ॥౧॥ ఆగః పాపాపరాధయోరితి విశ్వః మధ్యమయా దశరథస్య మధ్యమభార్యయా భరతజనన్యా-పోతాయ స్వపుత్రాయ భరతాయ రసా భూమిః అధిగతా ప్రాప్తా, దశరథాదితి శేషః ॥ ప్రాతిలోమ్యే న త్వేవం పాఠః ॥

సారతాగధియా తాపాపేతా యా మధ్యమత్రసా ।
యాత్తమన్యుమతా భామా భయేతా రభసాగసా ॥

వ్యా ॥ సారతాగధియా । తాపాపేతా । యా । మధ్యమత్రసా । యా । ఆత్తమన్యుమతా । భామా । భయేతా । రభసాగసా ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥ యా మధ్యమత్రసా । మధ్యరూపత్రసరేణుః యస్యాస్సా తథోక్తా, యా సత్యభామా సారతాగధియా, సారతాం శ్రేష్ఠతాంగచ్ఛతీతి సారతాగా తాదృశ్యాధియా శ్రేష్ఠత్వం ప్రాప్తయా బుద్ధ్యా ఉపలక్షితా సా భామా సత్యభామా రభసాగసా అనాలోచ్యత్వరయైవకృ

తేనాగసా, రుక్మిణీపారిజాతార్పణరూపేణాపరాధేన ఆత్తమన్యుమతా గృహీతకోపాత్మకమతాభయమేతాభయం ప్రాప్తాసతీతాపోపేతా సంతాపేన యుక్తా అభూదిత్యర్థః॥౯॥* * * * * * * * *

అవ॥ అథ కైకేయీ రామపట్టాభిషేకం విఘటయ్య తస్మై కాననప్రదా బభూవేత్యస్యార్థస్య ఆనులోమ్యేన ప్రత్యాయకం ప్రాతిలోమ్యేన చ సత్యభామాకోపాతిశయప్రకారప్రతిపాదకం శ్లోకం నిబధ్నాతి॥

తానవాదపకోమాభా రామే కాననదాససా ।
యాలతావృద్ధసేవాకా కైకేయీ మహదాహహ॥

వ్యా॥ తానవాత్ । అపకా । ఉమాభా । రామే । కాననదా । ఆస । సా । యా । లతా । అవృద్ధసేవాకా । కైకేయీ । మహదా । హహ । ఇతి పదవిభాగః॥ ఉమాభా హరిద్రాభా ॥ని॥ ఉమా స్యాదతసీగౌరీ హరిద్రాకీర్తికాంతిష్వితి రత్నమాలా ॥ అపకా । అపగతసుఖా॥ తానవాత్ కార్శ్యాత్ లతావల్లీ సపత్నీకౌసల్యాపుత్రాభిషేకజనితదుఃఖేన వల్లీవదతికృశేత్యర్థః. యా కైకేయీ అవృద్ధసేవాకా వృద్ధస్య దశరథస్య సేవాశుశ్రూషా నవిద్యతే యస్యాస్సా అవృద్ధసేవాకా యద్వా హితోపదేష్టృమహత్సేవారహితేత్యర్థః. సా కైకేయీ మహదా మహమభిషేకోత్సవం ద్యతి ఖండయతీతి తథోక్తా ॥ని॥ మహ ఉద్ధవ ఉత్సవ ఇత్యమరః॥ రామే కాననదా వనప్రదా ఆసబభూవ॥ ఆసేత్యేతత్తిఙంతప్రతిరూపకం బభూవేత్యేతదర్థకమవ్యయమిత్యాహుః. తేనాస్తేర్భూరితి భూరాదేశో న శంకనీయః॥ అతఏవ లావణ్య ఉత్పాద్య ఇవాసయత్నః ఇత్యాది కాళిదాసాదిప్రయోగః॥ హహేతి ఖేదే॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్త్వేవం॥

హహదాహమయీకేకైకావాసేద్ధవృతాలయా ।
సాసదాననకామే రాభామాకోపదవానతా ॥

వ్యా॥ హహ । దాహమయీ । కేకైకావాసేద్ధవృతాలయా ।

పా । సదానసకా । ఆమేరా । భామా । కోపదవానతా ॥ ఇతిపదవి
భాగః ॥ దాహమయీ - దాహప్రచురా ॥ అత్యంతసన్తాపయుక్తే
త్యర్థః ॥ కైకేకావాసేద్ధవృతాలయా । కేకానాం మయూరస్వరా
ణాం ఏకావాసోముఖ్యస్థానం ఇద్ధో భాస్వరః వృతః కవాటాదిపిహిత
ఇత్యర్థః ఆలయోగృహం యస్యాస్సా తథోక్తా మయూరాదిధ్వనిమ
నోహరం భాస్వరమపి మందిరం సఖీప్రభృతీనామాగమన నివృత్తయే
కుపితయా సత్యభామయా కవాటాదిభిః పిహితమితిభావః । సదాన
నకా ఆననమేవ ఆననకం స్వార్థేకప్రత్యయః సత్పుందరం ఆననకం
ముఖం యస్యాస్సాతథోక్తా సాభామా సత్యభామా కోపదవానతా
కోపఏవదవోదావాగ్నిః తేన ఆనతానమ్రాసతీ ఆమేరా ఆమస్యరో
గస్య ఇరాభూః స్థానభూతాబభూవేతి యావత్ ॥ని॥ ఆమోరోగ రో
గభేద ఇతి రత్నమాలా । అత్రరోగవాచిశబ్దేన తత్కార్యభూతః ఖే
దోలక్ష్యతే । హాహేతిఖేదే ॥ ౧౦॥ * * * * * *

అవ ॥ అథ పితృభక్త్యారామో వనంప్రాప్తవానిత్యానులోమ్యేనవ
ర్ణయంతం ప్రాతిలోమ్యేనచ శ్రీకృష్ణః కృతాపరాధనిబంధనయా
భీత్యాకంపితసత్యభామా సాంత్వనార్థం తత్సదనం ప్రాపేత్యేవం
ప్రత్యాయయంతం శ్లోకమారచయతి ॥ * * * * *

వరమానదసత్యాసహ్రీతపిత్రాదరాదహో ।
భాస్వరస్థిరధీరోప హారోరావన గామ్యసౌ ॥

వ్యా ॥ వర్ధమానదసత్యాసహ్రీతపిత్రాదరాత్ । అహో । భాస్వ
రః । స్థిరధీరః । అపహారోరాః । వనగామీ । అసౌ ॥ ఇతి పదవిభాగః
భాస్వరః- ప్రకాశమానః స్థిరధీరః- నిశ్చలధైర్యః మహాశూరఇత్యా
దౌ మహత్త్వం శౌర్య ఇవస్థిరత్వం శౌర్యేఽన్వేతీతిధ్యేయం ॥ అసౌ
శ్రీరామచంద్రః వరమానదసత్యా సహ్రీతపిత్రాదరాత్, వరాణాం
శ్రేష్ఠానాం మానదేపూజాప్రదే సత్యాసస్పృశ్య నిరసనం అస్యతేః భా

వేణుష్ । తతః హ్రీతే లజ్జితే పితరిదశరథే ఆదరాద్భక్తితః అపహా రోరాః అపహారం అపగతముక్తాహారం ఉరోవక్షోయస్య సతథోక్తః ఇదమాభరణాంతరాణామపి పరిదర్శనార్థం వ్యపగత సర్వాభరణ స్సన్నిత్యర్థః ॥ వనగామీ కాననగతో బభూవేత్యర్థః॥ అహోఆశ్చర్యం। ప్రతిలోమ్యేనత్వర్థం పాఠః ॥ * * * * * * *

సౌమ్యాగానవరారోహా పరోధీరస్థిరస్వభాః ।
హాదరాదత్రాపితహ్రీసత్యాసదనమారవ ॥

వ్యా ॥ సౌమ్యాగానవరారోహాపరః । ధీరః । స్థిరస్వభాః । హా। దరాత్ । అత్ర । ఆపితహ్రీసత్యాసదనం । ఆర । వ ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ అత్ర ద్వారకాయాం। సౌమ్యాగానవరారోహాపరః- సుందరగాన యుక్తకాంతాతత్పరః । స్థిరస్వభాః శాశ్వతనిజతేజాః । ధీరోధైర్య వాన్కృష్ణః ఆపితహ్రీసత్యాసదనం । సపత్నీ పారిజాతార్పణాత్. స్వేనైవప్రాపితహ్రీకాయాః సత్యభామాయాస్సదనం గృహందరా ద్భయాదివ ఆరప్రాప బుగతావిత్యస్మాల్లిట్ ॥హాఇతివిశేష్యసంబుద్ధిః ॥సి॥ భోహాహైవంవిధాజ్ఞేయా సంబుధ్యాహ్వానయోరపీతివిశ్వః । య ద్వాహః దరాదితి పదచ్ఛేదః । హాః హరిరితివిశేష్యవాచకంపదం ॥ని॥ హాశ్శంకరేహరౌసంహరణరోమాంచవాజిష్వితి రత్నమాలా ॥ అత్ర వశబ్దఇవార్థకః ॥ని॥ వంప్రచేతసిజానీయాదివార్థేచ తదవ్యమితి మేదినీ । అపత్యార్థే అణాదీనామివ వతిప్రత్యయస్య పాఠాన్నోచి త్యాత్ ॥ శాత్రవంవపుర్యశః ॥ కాదంబఖండితదళానివపంకజానీతి కాళిదాసాదిప్రయోగదర్శనాచ్చ వశబ్దఇవార్థఇతిమణీవాదిప్రయో గే సమర్థయంతే శాబ్దికాః॥౧౧॥ * * * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన జానక్యా శ్రీరామచంద్రేణ సహావనప్రా ప్తిప్రత్యాయకంప్రతిలోమ్యేనకుపితయాసత్యభామయాసాంత్వనార్థం గతశ్రీకృష్ణేనాలోకితఇత్యేవమర్థం ప్రదర్శయంతంశ్లోకంరచయతి॥

యానయానఘధీతాదా రసాయాః స్తనయాదవే ।
సాగతాహివియాతాహ్రీ సతాపానకిలోనభా ॥

వ్యా ॥ యా । నయానఘధీతాదా । రసాయాః । తనయా । దవే । సా । గతా । హి । వియాతా । హ్రీసతాపా । న । కిల । ఊనభా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ నయానఘధీతాదా । నయేన శాస్త్రేణ అనఘా నిర్దోషా ధీర్బుద్ధిర్యస్య సః । నయానఘధీస్తస్య భావః నయానఘధీతా తాం దదాతీతి తథోక్తా ॥ స్వాశ్రితానాం శాస్త్రనిర్దోషబుద్ధిత్వప్రదేత్యర్థః ॥ రసాయాః స్తనయా భూమేః పుత్రీ హ్రీసతాపా ॥ హ్రియా లజ్జయా తాపయుక్తా నాయకరాజ్యవిఘ్నజనితలజ్జాసంజాతవిషాదేత్యర్థః ॥ సాపి సీతా వియాతా ధృష్టా సతీ దవే వనే గతా హి యాతవతీ హి ॥ ని ॥ వనవన్యానలౌ దావదవౌ వైశ్వానరే హయే ఇతి రత్నమాలా । తథాపి ఊనభా న కిల మ్లానకాంతిర్నాసీత్కిల ॥ ని ॥ స్యుః ప్రభా రుగ్రుచిస్త్విడ్భా ఇత్యమరః ॥ కృతవనసంచారాపి సీతా రామసమాగమాదేవ మ్లానకాంతిర్నాజాయతేతి భావః ॥ ప్రతిలోమ్యేన పాఠస్త్వేవం ॥

భానలోకినపాతాసహ్రీతాయావిహితాగసా ।
వేదయానస్తయాసారదాతాధీఘనయానయా ।

వ్యా ॥ భాః । అలోకి । న । పాతా । సః । హ్రీతా । యా । విహితాగసా । వేదయానః । తయా । సారదాతా । ధీఘనయా । అనయా । ఇతి పదవిభాగః ॥ యా సత్యభామా విహితాగసా । విహితేన కృతేనాగసా । సపత్న్యై పారిజాతార్పణరూపేణాపరాధేన హ్రీతా లజ్జితా జాతా ధీఘనయా జ్ఞానాధికయా తయా అనయా సత్యభామయా తయానయేతి నిర్దేశః సైషేతివత్ ॥ సారదాతా ఘనప్రదః ॥ ని ॥ న్యాయ్యే చ నీరే చ సారమితి విశ్వః ॥ భాః ప్రకాశమానః । భాదీప్తావిత్యస్య శతరి రూపం । పాతా రక్షకః । సః వేదయానః వేదాత్మకం యానం యస్య తథోక్తః గరుడవాహన ఇత్యర్థః ॥ సుపర్ణోసి గరుత్మానిత్యాది శ్రుతయః

వేదాన్తావిహారేశ్వర ఇత్యాద్యభియుక్తోక్తయశ్చాత్రప్రమాణాని నా లోకినావలోకితః ॥ లోకృదర్శనే ఇత్యస్మాత్కర్మణిలుట్ ॥౧౭॥ **

అవ ॥ అథ భగవాన్ రామోవనంగచ్ఛన్భరద్వాజమన్వాంశ్చ మునీనా నసాదేత్యానులోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం యా పూర్వంకుపితా సత్యభామా కృష్ణస్యవాక్యం నశుశ్రీతవతీనచన్వయం వాచమువాచ సైవకృష్ణేన పారిజాతానయనవాచికథాయాం పరిసన్నాసతీభాషణంకృతవతీత్యేత మర్థం ప్రాతిలోమ్యేన ప్రకాశయంతం శ్లోకమారచయతి ॥ * * * * * *

రాగిరాధుతిగర్వాదారదాహో మహసాహహా ।
యానగాతభరద్వాజ మాయాసీదమగాహినః ॥

వ్యా ॥ రాగిరాధుతిగర్వాదారదాహః। మహసా । హహా। యాన్। అగాత । భరద్వాజం । ఆయాసీ। దమగాహినః॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ మహసా తేజసా । రాగిరాధుతిగర్వాదారదాహః రాగోస్యాస్తీతి రాగిరం తీక్ష్ణం ॥ని॥ రఃపావకేచతీక్ష్ణేచేతివిశ్వః । ఆధుతిః ఖండనం తద్విషయే యోగర్వః ఆధుతిగర్వస్తేన అదంష్ట్రాంతిరహితం దాత్రాంతిర్నవిద్యతేయస్యతథోక్తం ॥ని॥ దాస్త్రీయాంశాంతిదానయోరితి రత్నమాలా ॥ ఈదృశంఆరం అరీణాంసమూహః-సమూహార్థేఽణ్ప్రత్యయః ॥ తద్దహతీత్యారదాహః కర్మణ్యణ్ ॥ రాగమత్తతీక్ష్ణఖండన దర్పప్రయుక్తాశాంతిక శత్రుసమూహభంజకఇత్యర్థః ॥ యాన్ గచ్ఛన్నతపవాయాసీ ఆయాసయుక్తః రామః భరద్వాజంమునిందమంగాహంతఇతి దమగాహినః నమవంతోమునయస్తాంశ్చాగాత ఉపాసీదత్ ॥ గాజ్ గతావిత్యస్మాల్లజ్ ॥ హహేతి ఖేదే ॥ శ్రీమద్విట్ఠలమానవ్యపాణిన్యాది మునీన్ గుర్వానిత్యాదావివచరారప్రయోగోనపేక్షితః ప్రాతిలోమ్యేన వాదనప్రకారోయమ్ ॥ * * * * *

నోహిగామదసీయామాజహ్వారభతగానయా ।
హాహసాహమహోదార దార్వాగతిధురాగిరా ॥

వ్యా॥ నో । హి । గాం । అదసీయాం । అజత్ । వా । ఆరభత । గాః । న । యా । హాహ । సా । అహ । మహోదారదార్వాగతిధురాగిరా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ యా సత్యభామా గాః వాచః నారభత ॥ నోహాక్రిమత కోపాదృష్ణేనసహ సంభాషణం నారబ్ధవతీత్యర్థః ॥ అదసీయాం కృష్ణసంబంధినీం కృష్ణోక్తాం గాం వాచం నో అజద్వానాజానద్వా అజతేగత్యర్థతయా జ్ఞానార్థస్య అనుపసృష్టస్య లజీరూపమిదం హిశబ్దః ప్రసిద్ధౌకృష్ణోక్తవాక్యం నశుశ్రువతీత్యర్థః ॥ సా సత్యభామా మహోదారదారుపారిజాతతరుః తస్యాగతిధురాగిరా ఆగమనభారవాచా పారిజాతాగమన భారో మమైవేతి కృష్ణవాక్యేనేతి యావత్ ॥ ఆగతేధూరాగతిధురా యాగీఆగతిధురా గీరితి విగ్రహః ॥సూ॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతో ప్రత్యయః ॥ అహసంభాషణం కృతవతీత్యర్థః । హాహ-ఆశ్చర్యం ॥ యా కృష్ణేన సహాన సంబభాషే రోషేణనవా తదుక్తం వాక్యంశుశ్రావసైవసత్యభామా పారిజాతమానేష్యామి తదాగమనభరమహమేవవహామీతి కృష్ణోక్త్యాప్రసన్నా తేన సహసంభాషణం కృతవతీత్యర్థః ॥౧౩॥ *******

అవ ॥ అథరామస్య చిత్రకూటప్రాప్తిమానులోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం. కృష్ణస్య పారిజాతాకలనార్థం స్వర్గగమనం ప్రాతిలోమ్యేన దర్శయంతం శ్లోకందిద్మాతి ॥ * * *

యాతురాజిదభాభారం ద్యాంవమారుతగంధగం ।
సోగమారపదంయక్ష తుంగాభోనఘయాత్రయా ॥

వ్యా ॥ యాతురాజిదభాభారం । ద్యాం । వ । మారుతగంధగం । సః । అగం । ఆర । పదం । యక్షతుంగాభః । అనఘయాత్రయా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ యక్షఇవ కుబేరఇవ తుంగాభః ప్రౌఢదీప్తిః సరా

మచంద్రః యాతురాజిం రాక్షసపఙ్క్తిం ద్యతిఖండయతీతి యాతు రాజిదః తాదృశః భాభారః తేజోభరో యస్యస తథోక్తస్తం రాక్షసాదివిరోధివిఘాతనక్షమ తేజోఽతిశయశాలినమిత్యర్థః । మారుతగంధగం పవనలేశం ప్రాప్తం మందానిలశాలిన మిత్యర్థః ॥ని॥ గంధో. గంధకసంబంధామోదలేశస్త్రయేషు చేతి రత్నమాలా ॥ ఆగం పర్వతం పదస్థానం చిత్రకూటగిరిస్థానం ద్యాంవస్స్వర్గమివ । అనఘయాత్రియా॥ నిర్దోషయాగత్యా అగతవాన్ । అత్రి యక్షతుంగాభ ఇతి ద్యాం వేతి వచనాత్ ॥ సుభగశ్చిత్రకూటో సౌ గిరిరాజోపమో గిరిః। యస్మిన్వసతి కాకుత్స్థః కుబేర ఇవ నందనే ॥ ఇతి శ్రీమద్రామాయణశ్లోకార్థస్సూచితః ॥ ప్రాతిలోమ్యేనత్రిస్థంపాఠః ॥ * * * * * *

యాత్రయాఘనభోగాతుం క్షయదంపరమాగసః ।
గంధగంతరుమావద్యాం రంభాభాదజిరాతుయా॥

వ్యా॥ యాత్రయా । ఘనభః । గాతుం । క్షయదం । పరమాగసః । గంధగం । తరుం । ఆవ । ద్యాం । రంభాభాదజిరా । తు । యా । ఇతి పదవిభాగః ॥ ఘనభః- మేఘప్రభః శ్రీకృష్ణః పరమాగసః । పరస్యాపరాధస్య సత్యభామాయై పారిజాతాప్రదానరూపస్య క్షయదం శాంతిప్రదంగంధగం దివ్యామోదంప్రాప్తం తరుం పారిజాతవృక్షం గాతుం గంతుం గాఙ్ గతావిత్యస్మాత్తుమున్ । ద్యాం స్వర్గం యాత్రయా ప్రస్థానేన ఆవగతవాన్ అవగతిరక్షణకాంత్యాది ష్వితిధాతోర్లిఙ్ రూపం ॥ యాత్రయేత్యనేన దేశాంతరమివ లోకాంతరమపి సశరీర ఏవ ప్రాప్తవానితి దర్శితం । యాద్యాస్తు రంభాభాదజిరా రంభయాభాత్ విరాజత్ అజిరమంకణం యస్యాస్సాతథోక్తా సత్యభామా విషయే స్వకృతాపరాధశాంతయే పారిజాతమాహర్తుకామః కృష్ణస్తముపగంతుం రంభాద్యప్సరోలంకృతాంకణం నాకం స్వరథం గరుత్మంతమారుహ్యాగతవానితి భావః ॥ ౧౪ ॥ * * * *

అవ॥ అథానులోమ్యేన రామస్య దండకావనప్రాప్తి ప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేన కృష్ణస్య నందనవనప్రాప్తిప్రతిపాదకంపద్యంరచయతి

దండకాంప్రదమో రాజాల్యా హతామయకారిహా ।
స సమానవతానేనోభోగ్యాభోన తదానస ॥

వ్యా ॥ దండకాం । ప్రదమః । రాజాల్యా । హతామయకారిహా। సః । సమానవతానేనోభోగ్యాభః । న । తదా । ఆస । న । ఇతిపదవిభాగః ॥ ప్రదమః ప్రకృష్టః దమః ఇంద్రియనిగ్రహో యస్యసః రాజాల్యా రాజపఙ్క్త్యా । హతామయకారిహా। హతామయకః నిర్ధూతరోగః యోఽరిశ్శత్రుర్భృగురామః తం హంతిపీడయతీతి తథోక్తః। హననమత్ర గర్వమతికరణరూపహింసనం వివక్షితం । క్షత్రియవర్గనిర్గంధన నిపుణభార్గవరామ సామర్థ్యభంజకఇత్యర్థః । సమానవతానేనోభోగ్యాభః । సమానవతాః మనుష్యత్వయుక్తాః యేఅనేనసః నిష్పాపాస్తేషాం భోగ్యాఆభాదీప్తిర్యస్యస తథోక్తః । నిత్యసూరిభోగ్యోఽపి భగవాన్నిర్దోషమానుషరూపోజాతఇతి సౌలభ్యం పరస్యప్రదర్శితం । సరామోదండకాందండకావనం తదాతస్మిన్కాలే ఆనగత వాన్ అనగతదిత్యాదౌ నేష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ ద్వ్యానఞ్ప్రకృత మర్థం సూచయతః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన పాఠస్తు॥ * * *

నసదాతనభోగ్యాభోనో నేతావనమాససః ।
హారికాయమతాహల్యాజారామోదప్రకాండదః ॥

వ్యా ॥ న । సదాతనభోగ్యాభః । నో । నేతా । వనం । ఆస । సః । హారికాయమతాహల్యాజారామోదప్రకాండదం। సదాతనభోగ్యాభః సదాతనీనిత్యాభోగ్యాచ ఆభాయస్యసతథోక్తః । నిత్యభోగ్యదివ్యతేజాఇత్యర్థః ॥ నేతానాయకః సః శ్రీకృష్ణః హారిణామనోహారిణా కాయేన దేహేన మతస్య సమ్మతస్యాహల్యాజారస్య మహేంద్రస్య ఆమోదప్రకాండదం ప్రశస్తానందప్రదం ॥ని॥ ప్రకాండముద్ఘ

దల్లజౌ।ప్రశస్తవాచకాన్యమూనీత్యమరః॥ పారిజాయమతేత్యహాల్యా యాఖ్యావిశేషణం ॥ వనం నందనవనంఅనప్రాప్తవాన్పూర్వమితిత్ నో నేత్యాభ్యాం ప్రకృతార్థఃపవప్రతిపాద్యతే ॥౧౫॥ * * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రామస్యవిరాధహంతృత్వమగస్త్యప్రాప్తించ ప్రతిపాదయత్పారిజాతగ్రహణార్థం. శ్రీకృష్ణస్యాలోకంప్రాప్తఇతి శత్రుత్వాశక్రోభయమాపేత్యర్థం ప్రాతిలోమ్యేనప్రదర్శయచ్ఛ పద్యంగృధ్నాతి ॥ * * * * *

సోరమారణ్యజ్ఞానో వెదేరా కంఠకుంభజం ।
తందుసారపటో నాగా నానాదోషవిరాధహా॥

వ్యా॥ సః । అరం । ఆరత్ । అనజ్ఞానః । వెదెరాకంఠకుంభజం । తం । దుసారపటః । అనాగాః । నానాదోషవిరాధహా। ఇతిపదవిభాగః ॥ దుసారస్తరుత్వక్సారః పటోయస్యసః దుసారపటఃచీరవసనః॥ అనాగాః ఆగః అపరాధోనవిద్యతే యస్యసతథోక్తః సర్వత్రాపి నిరపరాధఇత్యర్థః ॥ అనజ్ఞానః అజ్ఞానవిరోధీసరామో నానాదోషవిరాధహాసఃనానావిధాదోషాః హింసాదయోయస్యన నానాదోషః తాదృశంవిరాధాఖ్యం రాక్షసంహంతీతి సతథోక్తస్సః తంప్రసిద్ధం. వేదెరాకంఠకుంభజం। వెదెరావెదవాక్ ॥౨॥ ఇరాభూవాక్సురాప్సుస్యాదిత్యమరః ॥ సాకంఠేయస్యసవెదేరాకంఠః తాదృశంవేదోక్తిపరిపూర్ణకంఠం కుంభజమగస్త్యమరం శీఘ్రమారత్ ప్రాప్తవాన్ ॥ ఋగతావిత్యస్మాల్లుఙ్ । వలుఅలధరోమునివృత్తితయా నిరపరాధోభజతామజ్ఞాననిరోధకః రామః నిర్నిమిత్తహింసాకారిణం విరాధంహత్వాశరభంగాద్యాశ్రమానతీత్యమునిమప్రసిద్ధం. వేదవాక్యాలంకృతకంఠంఅగస్త్యంతూర్ణమేవప్రాప్తవానితిభావః॥ప్రాతిలోమ్యేనపాఠస్తు॥

హాధరావిషదోనానాగానాటోపరసాద్రుతం।
జంభకుంభకరాదేవే నోజ్ఞానదరమారసః ॥

వ్యా ॥ హా । ధరావిషదః । నానాగానాటోపరసాత్ । మ్రితం । జం భకుంఠకరాః । దేవేనః । అజ్ఞానదరం । అర । సః । ఇతిపదవిభాగః ॥ ధరాయాః- భూమే ర్విషదః జలప్రదః ఇంద్రస్యవృష్టికారిత్వాత్ ॥గరళప్రద ఇత్యప్యర్థః ॥తేనధరాపాలనప్రవృత్త శ్రీకృష్ణ కర్తృకశిక్షాహార్త్వం. శక్రస్యయుక్తమితి ధ్వన్యతే ॥ని॥ విషంతుగరళే జలఇతి రత్నమాలా॥ నానాగానాటోపరసాత్ - నానావిధసంగీతాడంబరజన్యం రసం అత్తిఅనుభవతీతి తథోక్తః । వివిధగంధర్వాప్సరస్సంగీతరసిక ఇత్యర్థః ॥ జంభకుంఠకరాః జంభస్యతదాఖ్యాసురస్య కుంఠికాభంజకారాః సంపద్యస్యసతథోక్తః । యద్వారేఫశబ్దేనగతిరుచ్యతే । జంభాసుర నిరోధకస్వర్గమన ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ రాత్రీయాం హేమ్నిశాలాయాం మాంశంసాయాం గతావపీతి రత్నమాలా ॥ సప్రసిద్ధో దవేనః । దేవానామినః ప్రభుర్దేవేంద్రః అజ్ఞానదరం అజ్ఞానంచ దరశ్చేతి సమాహారద్వంద్వః ॥ అతఏవైకవద్భావః ॥ క్లీబత్వం చ। మోహంభయంచ దురితం క్షీప్రమారపాప ॥— హేకష్టం ।వర్షక మేఘనియోజకో గంధర్వాది సంగీతైరామోదమానో జంభాద్యసురలంభనసమర్థోపి దేవేంద్రః స్వర్గే కృష్ణస్యాగమనం శ్రుత్వామూర్ఛితోద్రాగేవ భయమాపేతి భావః ॥ ౧౮ ॥ * * * * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేనరామస్య గృధ్రరాజేన జటాయుషా సేవితత్వం శూర్పణఖాయాః స్త్రత్ర రతిప్రార్థనాంచ ప్రతిపాదయంతం ప్రాతిలోమ్యేనతుశక్రస్య కృష్ణవిషయకాం పరాధీన అపారదుఃఖప్రాప్తింపారిజాతోత్పాటనేన నందనవనభంజక శ్రీకృష్ణాభిగమనంచ ప్రదర్శయంతం శ్లోకమాహ ॥ * * * *

సాగమాకరపాతాహా కంకేనావనతోహిసః ।
నసమానర్దమారామాలంకారాజస్వసారతం ।

వ్యా ॥ సాగమాకరపాతా । హా । కంకేన । అవనతః । హి । సః।

న । సమానదః । మా । అకామా । లంకా రాజస్వసా । రతం । ఇతి పదవిభాగః ॥ సాగమాకరపాతా । ఆగమైనవేదైనసహితా హ్యాగమాః వైదవిదోమహర్షయః తేషామాకరః సమూహః తస్యపాతా రక్షితా ॥ని॥ ఆకరాస్థానఖన్యోఘా ఇతి రత్నమాలా ॥ సః రామచంద్రః కం కేన గృధ్రేణ జటాయుషా, అవనతోహి సేవితఃకిల । అగస్త్యాశ్రమాన్నిర్గత్యదండకావన తపోధనరక్షకో రామభద్రః పంచవట్యాం జటాయుషా మాగతోఽభూదితిభావః । తదానీమరామా అమనోజ్ఞా । రామః పశావిత్యధికృత్య సితాసిత మనోజ్ఞేషు త్రిష్వితి రత్నమాలా లంకా రాజస్వసాలంకా నామపురీతస్యాః రాజాలంకారాజః రావణస్తస్య స్వసా శూర్పణఖా।లంకారజ ఇతి షష్ఠ్యంతం పృథక్పదం వారతం సంభోగః సమానదః । సమ్యగానదః యయాచే । యాఙ్ఞార్థకాదర్ద తేలఃజిఅడజాదీనామిత్యాట్ । తస్మాన్నుడ్ద్విహలాదేరితి నుడాగమః నమాఇతి నిషేధార్థకాభ్యాం అవ్యయాభ్యాం ప్రకృతార్థఏవ ఫలితః ॥ మాశబ్దః ఉక్తార్థస్యానౌచిత్యాంప్రత్యాయయతి ॥ ప్రాతిలోమ్యేన త్వేవం పాఠః ॥ * * * * *

తంరసాస్వజరాకాలం మారామాదఃనమాసన ।

సహితోనవనాకేకం హాతాపారకమాగసా ॥౧౭॥

వ్యా ॥ తం । రసాసు । అజరాకాలం । మా । ఆరామాదఃనం। ఆస । న । సః । హితః । అనవనాకే । అకం । హాతా । అపారకం । ఆగసా । ఇతి పదవిభాగః ॥ హితః కృష్ణస్యమిత్రభూతో హ్యాగసా పారిజాతాప్రదానరూపేణాపరాధేన అనవనాకే అనవేచిరంతనేనాకేస్వర్గే హ్యపారకం అపారంస్వార్థేకప్రత్యయః । అకం దుఃఖం ॥ని॥ అకం దుఃఖానపాపేచేతివిశ్వః । హాతాప్రాప్తఃఓహాఙ్ గతావితిధాతోఃతృజంతృన్నంతత్వాన్నలోకావ్యయేత్యాదినా అకమిత్యస్య నషష్ఠీ స్వః ఇంద్రః రసాసుభూమిషు అజరాకాలం జరాకాలౌ జరామరణే నవిద్యే

తేయస్యసతథోక్తః ॥ని॥ కాలోనేహాయమో మృత్యురితి రత్నమాలా భూమావవతీర్ణస్యాపి హరేర్జరామరణాదివికారానసంతి। విజరో విమృత్యురితి శ్రుతేః ॥ అజోపిసన్నవ్యయాత్మా ఇతి స్మృతేశ్చ ఆరామాదర్శనం ఆరామస్య నందనవనస్య అదర్శనం పారిజాతోత్పాటనేన నందనవనభంజకం తం శ్రీకృష్ణమాసపాత్రి ప్తవాన్। నమాఇతి పూర్వవత్। పూర్వంహరేర్మిత్రభూతోపి శక్రస్తత్ప్రార్థిత పారిజాతాప్రదాన రూపాపరాధేననాకేపి నిరవధికం దుఃఖం ప్రాప్య పారిజాతోత్పాటనేన నందనవనభంజకమవతారరూపేప్యపి జరామరణాది వికారదూరం శౌరిం నిరోద్ధుకామః ప్రాప్తవానితిభావః ॥౧౭॥ * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన శూర్పణఖానాసికాచ్ఛేదస్య తస్యారాఘవె వైరానుబంధస్యచ ప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేనచ శక్రస్య కేశవసంభాషణారంభస్య ప్రతిపాదకంచ శ్లోకంరచయతి ॥ * * * *

తాంసగౌరమదోశ్శ్రీదో విగ్రామసదరోతత।

వైరమాసపలాహారా వినాసారవివంశకే ॥

వ్యా ॥ తాం ॥ సః । గౌరమదోశ్శ్రీదః । విగ్రాం । అసదరః । అతత । వైరం । ఆస । పలాహారా । వినాసా । రవివంశకే । ఇతిపదవిభాగః ॥ గౌరమదోశ్శ్రీదః గౌరమో-భూరమణః రామచంద్రస్తస్య దోష్ణోర్బాహ్వోశ్శ్రీదస్సంపత్ప్రదః బాహుబలప్రదస్సహాయ ఇతియావత్ సః లక్ష్మణః సదరః-సభయోనభవతీత్యసదరః నిర్భయస్సన్ తాంశూర్పణఖాంవిగ్రాం విగతనాసికాంవిగ్రోవక్తవ్యఇతి నాసికాయాగ్రాదేశః ॥ని॥ విగ్రోవిగతనాసికఇత్యమరః। ఆతతఅకృత। తనోతేఃకరోత్యర్థాల్లుఙ్ ॥ తతః పలాహారా మాంసాహారా రాక్షసీ వినాసా విగతనాసికాసతీ రవేర్వంశోయస్యరవివంశకః తస్మిన్ సూర్యవంశభవే రామే వైరంద్వేషమాస ఆదదే । అసగతిదీప్త్యాదానేష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ సంభోగార్థినీం శూర్పణఖాం శ్రీరామసహాయ భూతోలక్ష్మణోని

ర్గ యస్సన్ స్వగతనాసికామకరోత్ ॥ తేనసా నాసాహీనా కుపితా రాక్షసీ రాఘవే వైరానుబంధం కృతవతీతి భావః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన పాఠస్త్వయం ॥ * * * * * *

కేశవం విరసానావి ఆహాలాప సమారవైః ।
తతరోదనమగ్రావిదోఽక్రుందోమరగోసతాం ॥

వ్యా ॥ కేశవం । విరసానావిః । ఆహ । ఆలాపసమారవైః । తతరోదనం । అగ్రావిదః । అక్రుందః । అమరగః । అసతాం । ఇతి పదవిభాగః ॥ విరసానావిః రసః ఆనందః అనం ప్రాణనం బలమితి యావత్ ॥ అవిః కాంతిః విగతాః రసానావయః ఆనందబలకాంతయః యస్యస తథోక్తః అవిర్నావపర్వతఇత్యధికృత్య ! ప్రాకారేపవనేభాసీతి రత్నమాలా । అసతామసురాణామక్రుందః అలక్ష్మీప్రదః అమరాన్ గచ్ఛతీత్యమరగః దేవైర్యుక్తఇతి యావత్ ॥ అగ్రావిదః అగ్రావయః అగ్రభూతాశ్శ్రేష్ఠభూతాః అవయః పర్వతాః తాన్ ద్యతిఖండయతీతి తథోక్తః పర్వతవిచ్ఛేదీశక్రః ॥ని॥ అగ్రం పురశ్శిఖామాన శ్రేష్ఠాధికఫలాదిష్వితి రత్నమాలా ॥ తతరోదనం తతేకృతే రోదసీద్యావాపృథివ్యౌ యేనస తథోక్తః । తం తతరోదనం ద్యావాపృథివ్యాదిస్రష్టారం ॥ని॥ ద్యావాభూమీచరోదసీ ఇత్యమరః । యథాపూర్వమకల్పయత్ । దివంచపృథివీంచాంతరిక్షమథోసువరితి శ్రుతేః ॥ కేశవం, శ్రీకృష్ణం. ఆలాపసమారవైః ఆలాపరూపైస్సమీచీనైశ్శబ్దైః సాంత్వనవచనైరితియావత్ ॥ తైర్యుక్తస్సన్నాహ బ్రవీతిస్మ । అసురవిరోధీదేవైర్యుక్తో గోత్రభిత్పారిజాతాభిలాషి ప్రబలకృష్ణ స్పర్ధయా విగతానందబలదీప్తిక స్సన్నఖిలలోకస్రష్టారం శ్రీకృష్ణమనురూపసాంత్వశక్తి పూర్వకం సమువాచదితి భావః ॥ ౧౮ ॥ * * * * *

అథానులోమ్యేన రాఘవస్య ఖరసేనాయుద్ధప్రాప్తిం ఖరవధశోభమానత్వం తేన సకలలోకవ్యాప్త కీర్తిమత్వంచ ప్రతిపాదయంతం.

ప్రాతిలోమ్యేనచ శ్రీకృష్ణనాకస్థస్య పారిజాతస్యానుచితం భూలోకానయనమిత్యేతదర్థప్రతిపాదకంచ శ్లోకంనిబధ్నాతి ॥

గోద్యుగోమస్స్వమాయోఽభూదశ్రీగఖరసేనయా ।
సహసాహవధారోఽవికలోఽరాజదరాతిహా ॥

వ్యా॥ గోద్యుగోమః । స్వమాయః । అభూత్ । అశ్రీగఖరసేనయా । సహ । సాహవధారః । అవికలః । అరాజత్ । అరాతిహా । ఇతి పదవిభాగః ॥ అశ్రీగఖరసేనయా అశ్రీగః అలక్ష్మీంగతః యః ఖరః తన్నామకో రాక్షసః తస్య సేనయా సహ సమం । సాహవధారః ఆహవధారయా యుద్ధధారయా సహితః అవిచ్ఛిన్నయుద్ధయుక్తః తథాప్యవికలః వైకల్యరహితః స్వమాయః అమాయా అదంభః శోభనా మాయా యస్య సస్స్వమాయః ॥ని॥ మాయా దంభే క్రియాయాంచేతి రత్నమాలా । ఈదృశో రామః అరాతిహా ఖరదూషణాదిశత్రుహంతా సన్ అరాజత్ । ప్రచకాశే తత్ర గోద్యుగోమః గౌశ్చ ద్యౌశ్చ గోద్యావౌ గౌః పృథివీ ద్యౌః స్వర్గః ॥ని॥ ద్యౌస్స్వర్గేచాంతరిక్షే చేతి వైజయంతీ॥ తే గచ్ఛతి వ్యాప్నోతీతి గోద్యుగా ఉమా కీర్తిర్యస్య సః గోద్యుగోమః॥ని॥ ఉమా స్యాదతసీ గౌరీ హరిద్రా కీర్తికాంతిష్వితి రత్నమాలా । అభూత్ ఆసీత్ ॥ ఖరం సేనయా సమం విచ్ఛిన్నం కృత్వాప్యఖండితగాత్రః రామో రరాజ ॥ తేనచ చతుర్దశసహస్ర సంఖ్యాఖరాది రాక్షసవధేన అసౌ సకలలోకవ్యాప్తకీర్తిరాసీదితి భావః ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥

హాతిరాదజరాలోక విరోధావహసాహస ।
యానసేరఖగ శ్రీద భూయో మా స్వమగోద్యుగః ॥

వ్యా॥ హా । అతిరాదజరాలోకవిరోధావహసాహస । యానసేరఖగ । శ్రీద । భూయః । మా । స్వం । అగః । ద్యుగః । ఇతి పదవిభాగః ॥ అతిరాంతః- అత్యంతం రాంతః దాతారః యే అజరాః దేవాః తేషాం ఆలోకః తేజః తద్విరోధావహం తద్విఘాతకరం సాహసంయ

స్యేనతథోక్తః తస్యసంబుద్ధిః కర్మఫలదాతృదేవానాం తేజోభంజక సాహసయుక్తేత్యర్థః ॥ యానసేరఖగ । ఇరయావాచా వేదవాచా సహితః సేరః వేదమయః ఖగః గరుత్మాన్ యానభూతః వాహనభూతః సేరః ఖగో యస్యేనతథోక్తస్తస్య సంబుద్ధిః శ్రీదసంపత్ప్రద హేకృష్ణ, స్వం స్వవశభూతః ద్యుగః నాకగతః అగఃవృక్షః పారిజాతః భూయః భువం యాతీతి భూయః అతో నుపసర్గేకఇతికః । భూలోకగతోమాభూత్ । దేవతేజోభంగకారిపరాక్రమ గరుడవాహన సంపత్ప్రదహే కృష్ణ నాకస్థం పారిజాతం భూలోకంమానైషీః అనుచితత్వాదితిభావః ॥ హేశబ్దః దివ్యస్య వస్తునో భూలోకనయనమనుచితమితిద్యోతయతి॥౧౫

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రఘునందనే లంకేశ్వరస్య విజిగీషాహంకార ప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేన ప్రథమంశోకార్ణవే నివతితస్యాపి మహేంద్రస్య తతోద్రైర్యాజ్జయంత దీన్ప్రతిపారిజాతాపహారిణంశ్రీకృష్ణం గృహ్ణీధ్వమిత్యాదేశం ప్రదర్శయంతంశ్లోకమాహ ॥

హతపాపచయేహేయోలంకేశోయమసారధీః।
రాజిరావిరతేరాపోహాహాహం గ్రహమారఘః

వ్యా ॥ హతపాపచయే । హేయః । లంకేశః । అయం । అసారధీః । రాజి । రావిరతేరాపః । హా । హా । అహంగ్రహం । ఆర । ఘః । ఇతిపదవిభాగః॥ రావిరతేరాపః అవిరతంసంతతం ఇరాంసురాంపిబంతీత్యవిరతేరాపాః రాస్తేష్ణాః అవిరతేరాపారాతుసాయస్యేనతథోక్తః ॥ని॥ రఃపావకేచతీక్ష్ణేచేతి విశ్వః ॥ ఘః ఘోరః॥ని॥ ఘోరేతుఘస్త్రిష్వితిరత్నమాలా ॥ అసారధీఃనస్సారబుద్ధిః హేయః కుత్సితో లంకేశః లంకాధిపతిః హతపాపచయేపాపానాం ఖరాదిరాక్షసానాంచ యోగణోహతోయేన సతథోక్తస్తస్మిన్ రాజిరాజని శ్రీరామచంద్రే రాట్ఛబ్దో యం సప్తమ్యంతః అహంగ్రహమహంబుద్ధిం జేష్యామీతి ఆగ్రహం ఆరప్రాప ॥ హాహాకష్టంకష్టం ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥ * * * * *

ఘోరమాహ గ్రహంహాహా హారా తే రవిరాజిరాః ।
ధీరసామయశోకేలం యో హాయే చ పపాత హ ॥

వ్యా ॥ ఘోరం । ఆహ । గ్రహం । హాహాపః । అరాతేః । రవిరాజిరాః । ధీరసామయశోకే । అలం । యః । హాయే । చ । పపాత । హ । ఇతిపదవిభాగః ॥ రవిరాజిరాః । రవిరివసూర్యఇవ రాజతె శోభఇతి రవిరాజనీతాదృశీ రాః సువర్ణం యస్యసతథోక్తః సూర్యప్రకాశభూషణాది రూపసువర్ణశాలీత్యర్థః ॥ని॥ రాస్తుద్వయోర్ధనే స్వర్ణే ఇతి రత్నమాలా । యః హాహాపః - హాహాశబ్దః హాహాహూహూప్రభృతిసర్వగంధర్వోపలక్షణార్థః ॥ హాహాంపాతిరక్షతీతి హాహాపః. ఇంద్రః హాయే కుత్సితేధీరసస్య జ్ఞానానందస్య ఆమయె వ్యాధిభూతె శోకే సుఃఖే పారిజాతాపహారజన్యే అలం అత్యంతం పపాత । హేతి ప్రసిద్ధౌచ కారోభయసముచ్చయార్థః ॥ సఇంద్రః ఘోరంభయంకరం అరాతేశ్శత్రోః కృష్ణస్యగ్రహం గ్రహణం ఆహ ఉవాచ ॥ జయంతాదీనా ప్రతిషేధః ॥౭౦॥ * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రామస్య మారీచవధేన శోభమానత్వం బోధయత్సీతాయా లక్ష్మణసహాయరహితస్థానవాసిత్వంచ ప్రతిపాదయత్ప్రాతిలోమ్యేన పారిజాతం హృత్వా స్వర్గం ప్రదక్షిణీకుర్వతా ప్రద్యుమ్నయుతేన కృష్ణేన సహశక్రస్య సంచారాక్షమత్వం ప్రకాశయత్పద్యమాహ ॥ * * * * *

తాటకేయలవాదేనో హారీహారి గిరాసనః ।
హాసహాయజనాసీతా నాప్తైనా దమనాభువి ॥

వ్యా ॥ తాటకెయలవాత్ । ఏనోహారీ । హారిగిరా । ఆస । సః । హ । అసహాయజనా । సీతా । అనాప్తైనా । అదమనాః । భువి । ఇతిపదవిభాగః ॥ హారిగిరా । హారిణ్యామనోహారిణ్యా గిరా స్వనేనానురూపయావాచా ఏనోహారీపాపహారః రామరామేత్యుచ్చారణేన రామ

స్య తదుచ్చారయితృపాపహరత్వం హి । సః ప్రసిద్ధః రామస్తాటకేయ
లవాత్, తాటకాపత్యస్య మారీచస్య లవాచ్ఛేదనాత్. ఆసదిదీపే॥ని॥
లవో రామసుతే లేశే విశాలే ఛేదనే చ నా ఇతి రత్నమాలా ॥ అనంగ
రంఘువిస్వస్థానే అనాప్తేనా అనాప్తః ఇనః నాథః యయా సా తథోక్తా
స్వస్థానే రామసన్నిధాన రహితేత్యర్థః ॥ అదసువాః । అదంష్ట్రాంతి
రహితలవనో యస్యాస్సా తథోక్తా హన్యమాన మారీచశబ్దే కాకుత్ స్థ
ధ్వనిత్వ భ్రమేణ తచ్ఛ్రవణ మసహమానేత్యర్థః ॥ని॥ దాత్ర్యాం
ఞ్శాంతిదానయోరితి రత్నమాలా । సీతా అసహాయజనా సహాయజన
రహితా లక్ష్మణసన్నిధానరహితా జాతేత్యర్థః ॥ హాశబ్దః బిజనేవ
నే సీతాయా ఏకాకిన్యా అవస్థానమనుచితమితి ద్యోతయతి ॥ ప్రాతిలో
మ్యపాఠస్తు ॥ * * * * * *

విభునా మదనాప్తేనాతాసీనా జయహాసహా ।
సనరాగిరిహారీహా నో దేవాలయకేటతా ॥

వ్యా॥ విభునా । మదనాప్తేన । అత । ఆసీనాజయహాసహా । సః। నరాః। గిరిహారీ । హా । నో । దేవాలయకే । అటతా । ఇతి పదవిభాగః ॥ ఆసీనాజయహాసహా । ఆసీనః- స్వవాహనే ఉపవిష్టః । అజయః జయస్య జయంతస్య విరోధిప్రద్యుమ్నః ॥ని॥ జయో జయంతే విజయే జయాదుర్గాగ్ని మంథయోరితి విశ్వః ॥ తస్యహాసం యుద్ధాట్టహాసం హంతీతి ఆసీనాజయహాసహా ॥ వాహనారూఢజయంత ప్రతిస్పర్ధిప్రద్యుమ్న రణాట్టహాసం శరవర్షేణ నిరాకృతవానిత్యర్థః । నరాః స సంపత్కాః సః గిరిహారీ గిరీన్పర్వతాన్ హారతిప్రహారతీతి తథోక్తః ఇంద్రః దేవాలయ ఏవ దేవాలయకః తస్మిన్ త్రిదశాలయే స్వర్గే అటతా పరిభ్రమతా స్వర్గం ప్రదక్షిణీకుర్వతా, మదనాప్తేన ప్రద్యుమ్నాశ్రితేన విభునా- కృష్ణేనా ఆత ॥ నాతతి స్మ ॥ అతసాతత్యగమన ఇత్యస్మాల్లిట్ ॥ గిరిపక్షచ్ఛేదకోఽపి జయం తజ్జిత్ప్రద్యుమ్నాట్టహాసని

వారకోऽపి శక్రః పరితప్యంచరంతం ప్రద్యుమ్నాశ్రితం కృష్ణమనుగంతుం శక్తోనాభూదితిభావః ॥౨౧॥ * * * *

అవ॥ అథానులోమ్యేన రావణేన సీతాహృతేతి ప్రతిపాదయంతం ప్రాతిలోమ్యేన స్వమిత్రభూత ప్రవరాఖ్య బ్రాహ్మణాపహ్యాయిత తేజసాశక్రేణ ప్రద్యుమ్న తేజోభంగః కృతఇతి ప్రదర్శయింతం శ్లోకమాహ ॥ * * * * * *

భారమాకుదశాకేనా శరాధీకుహకేనహా ।
చారుధీవనపాలోక్యా వైదేహీమహితాహృతా

వ్యా॥ భారమా । కుదశాకే । అశరాధికుహకేన । హా । చారుధీవనపాలోక్యా । వైదేహీ । మహితా । హృతా । ఇతి పదవిభాగః। భారమా । భాసాలక్ష్మీః సీతాయా లక్ష్మ్యభేదేపి మానుషావతారత్వమవలంబ్య భేదవ్యపదేశః । రామస్య విష్ణ్వభేదేపి విష్ణునాసదృశో వీర్య ఇతి భేదవ్యపదేశవత్ । చారుధీవనపాలోక్యా చారుధియశ్శుద్ధబుద్ధయోవనపాలాః వనరక్షకాః దేవాస్తైరాలోక్యాఅవలోకయితుంయోగ్యావనదేవతామాత్రసాక్షికేతియావత్ ॥ మహితాపూజితావైదేహీ జానకీకుదశాకేన కుత్సితావస్థాకేన సీతాహరణోద్యోగాద్రావణస్యాయుః క్షయదుర్దశాజాతేతిభావః ॥ అశరాధికుహకేన అశరేణరాక్షసరూపేణ అధికుహకేన అబుద్ధివంచకేన ॥ని॥ క్రవ్యాదోऽస్రపఆశర ఇత్యమరః । వంచనాభేదం సంన్యాసిరూపం ధృతవతారావణేన హృతాగృహీతా హాకష్టం ॥ ప్రాతిలోమ్యేనపాఠస్తు॥ * *

తాహృతాహిమహీదేవైక్యాలోపానవధీరుచా ।
హానకేహాకుధీరాశనాకేశాదకుమారభాః॥

వ్యా॥ తాః । హృతాః । హి । మహీదేవైక్యాలోపానవధీరుచా। హానకేహాకుధీరాశనాకేశా । అదకుమారభాః । ఇతిపదవిభాగః ॥ మహీదెవైక్యాలోపానవధీరుచా । మహీదేవస్య - మిత్రభూతస్య ప్రవ

రాజ్యభ్రష్టస్య ఐక్యేన సౌహార్దేన రామసుగ్రీవయో రైక్య మితివ
త్ అలాపేనాశగహితేజనవెవిరం తన్యాధీరుచా ప్రజ్ఞా తెజసీయస్యస
పథో క్తః తేన ఇంద్రస్య సఖా కశ్చిత్ప్రవరనామా బ్రాహ్మణః రణాం
గణసంగత్య శ్రీకృష్ణశరఘాత విషణ్ణస్య శక్రస్యహథానిస్సంజ్ఞతాపి
స్తేజస్కత్వంచ నభవతి తథా ప్రధనస్య ధురినా వరితవానితి హరి
వంశే ప్రసిద్ధం ॥ హానకేహకుధీ రాజనా కేశా- హానమేవహానకంయు
ద్ధత్యాగ స్తస్మిన్ ఈహాఇచ్ఛాయేషాంతె తథోక్తాః తేచ తెకుధీరాః
కుత్సితధైర్యవంతః స్తేషాం శారక్షణేచ్ఛాయస్యసతథోక్తః తెన నాకేశా
స్యగణనాథేన శక్రేణ ఈట్ఛబ్దోయం తృతీయాంతః హరిశరఘాతభీ
త్యాయుద్ధం త్యక్త్వా పలాయనోద్యుక్తానాం కుత్సితధైర్యవతాం దేవా
నాంరక్షణం చికీర్షణా తాస్యగణస్వరేణేత్యర్థః । తాః ప్రసిద్ధాః అద
కుమారభాః । అదన్యత్రాంతరహితస్య కుమారస్యప్రద్యుమ్నస్యభాః
దీప్తయః. భాశబ్దోయమాకారాంతః ॥ని॥ త్విడ్భాభాశ్ఛవిద్యుతిదీప్త
య ఇత్యమరః । హృతాః- అపహృతాః ఖలు ॥ ౨౨ ॥ * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన శ్రీరామస్య సీతావియోగినో హనుమత్స
మాగమం సుగ్రీవస్య రాజ్యభ్రష్టస్య దుర్బలస్యపరాక్రమప్రాప్తించ ద
శయంతం ప్రాతిలోమ్యేన శక్రేణయుధి తెజోభంగం ప్రాపితస్య ప్ర
ద్యుమ్నస్యపునశ్శక్రాదేవ తెజోలాభం శత్రుఘాతిత్వంచ ప్రాప్తవత
శ్శరఘాతశ్రమహారి శీతవాతశాలినభోదేశాకలనంచ ప్రతిపాదయం
తం శ్లోకమాహ ॥ * * * * *

హరితోయదభో రామావియోగేనఘవాయుజః ।
తంరుమామహితోపేతా మోదోసారజురామయః॥

వ్యా ॥ హరితోయదభః । రామావియోగీ । అనఘవాయుజః । తం ।
రుమామహితః । ఉపేతా మోదః । అసారజః । అమ । యః । ఇతిపద
విభాగః ॥ హరిమనోహరితోయదో మెఘస్సస్యభేవభాయస్యసః హరి

తోయదభః । మనోహారిమేఘప్రభో రామో రామావియోగి సీతావిశ్లేషవతి అనఘవాయుజః- అనఘోనిర్దోషో వాయుజః హనూమాన్యస్య సతథోక్తః ॥ తం రామం। అసారజుః సారజా బలకీర్తినవిద్యేతేయస్య సతథోక్తః॥ని॥ జుః కీర్త్యాంసంగరఇతి రత్నమాలా॥ దుర్బలత్వేన వాలితః పరాజయంప్రాప్యసుగ్రీవో విగతబలయశా ఇతిభావః ॥ అతఏవ అపేతామోదో వ్యపగతసంతోషః ॥ రుమామహితః రుమయా- రుమాఖ్యయా మహితః- పూజితః రుమాభర్తా సుగ్రీవఇతి యావత్ ॥ని॥ రుమాసుగ్రీవభార్యాయామితి రత్నమాలా ఆమప్రాప్తవాన్ ॥ అమగతావిత్యస్మాల్లిట్ ॥ ప్రాతిలోమ్యేనపాఠస్తు ॥ * * *

యోమరాజురసాదోమోతాపేతో హిమమారుతం।
జో యువా ఘనగేయోవిమారాభోదయతోరిహా ॥

వ్యా॥ యః । అమరాజుః । అసాదోమః । అతాపేతః । హిమమారుతం। జః । యువా । ఘనగేయః । విం । అర । ఆభోదయతః । అరిహా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ యః యువా ప్రద్యుమ్నః । అమరాజుః అమరైర్దేవైస్సహ అజుః అయుద్ధం యస్యసతథోక్తః । దేవైస్సహ యుద్ధసహితోజాతఇత్యర్థః । అత్ర జుశబ్దస్సంగరవాచీ సఏవ హిమమారుతం హిమాశ్శీతామారుతా వాతా యస్మిన్ సతథోక్తః. తం విం ఆకాశం ॥ ని ॥ విశ్చక్షుషిన్యామ్ని వా తె పరమాత్మనిపక్షిణీతి రత్నమాలా ॥ అర ప్రాప్తవాన్ ॥ తదనంతరం అతాపేతస్తాపం ఇతఃప్రాప్తోనభవతీతితథోక్తః । ఆభోదయతః-ఆభాయాస్తేజసః ఉదయాతః ప్రాదుర్భావాత్, అరిహా శత్రుహన్తా జో జేతా నర ॥ ని ॥ జో జపె విజయే మేరౌ శబ్దె జేతరిమత్సరే ఇతిరత్నమాలా ॥ అసాదోమః । అసాదా అనవసాదా. ఉమాకీర్తిర్యస్యతథోక్తః అతఏవ ఘనగేయః. ఘనైః ప్రాశ్లాఘైః గేయః స్తుత్యోజాతః ప్రథమమింద్రశరఘాతేన విసంజ్ఞత్వాత్ క్షణమమరైస్సహ యుద్ధరహితోపి ప్రద్యుమ్నః పునశ్శీతవా

యుయుతవియుత్తలాకలనయా సిగి స్త తాపః పునస్తేజో భ్యుదయోనశరూం
స్నిఘ్నన్నవసన్నకీర్తిః ప్రౌఢానాం స్తుతివిషయో బభూవేతిభావః॥ ౭౩॥

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రామో వాలివధమకృతేత్యేతమర్థం ప్ర
కాశయంతం ప్రాతిలోమ్యేన శ్రీకృష్ణో వాసవశరాదితవైనతేయస్య
రక్షణం కృతవానిత్యేతమర్థం ప్రదర్శయంతం శ్లోకమాహ ॥

భానుభానుతభా వామా సదామోదపరో హతం ।
తంహ తామరసాభాక్షో తిరాతాకృత వాసవిం ॥

వ్యా ॥ భానుభానుతభాః । వామా సదామోదపరః । హతం । తం ।
హ । తామరసాభాక్షః । అతిరాతా । అకృత । వాసవిం ॥ ఇతిపదవి
భాగః ॥ భానుభయా-సూర్యతేజసా, నుతా-స్తుతా భాదీప్తిర్యస్యసతథో
క్తః సూర్యతేజోధిక తేజాఇత్యర్థః ; వామయా-స్త్రియా, సీతయా,
సదామోదపరః-సమీచీనానందజననతత్పరః, ॥ ని ॥ వామారామావా
మనేత్రా పురంధ్రీతిహలాయుధః ॥ అతిరాతా అత్యంతంరాతా రా
దానఇత్యస్మాత్తృచ్ తామరసస్య-కమలస్య, ఆభేవాభాయయోస్తే తా
మరసాభే తథాభూతే అక్షిణీయస్యసః తామరసాభాక్షః రామస్తంప్ర
సిద్ధం వాసవిం వాసవస్యాపత్యం వాలినం, అతఇఞిత్యపత్యార్థే ఇఞ్
హతం నకృత జఘానేత్యర్థః । హేతిపాదపూరణె ॥ని॥ హస్యాత్సం
బోధనే పాదపూరణేచేతివిశ్వః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన పాఠస్తు ॥ ****

విం స వా తకృతా రాతిక్షోభాసారమతాహతం ।
తం హరోపదమో దానమవాభాతనుభానుభాః॥

వ్యా ॥ విం । సః । వాతకృతారాతిక్షోభాసారమతాహతం । తం ।
హరోపదమః । దానం । అవ । అభాతనుభానుభాః ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥
ఆభయా-కాన్త్యా, తన్వీ లఘ్వీ భానుభాసూర్యకాంతిర్యస్యసతథో
క్తః । స్వతేజసా లఘూకృతతపనదీప్తిరితియావత్ ॥ తుర్యి ॥ నతత్రసూ
ర్యోభాతీతిశ్రుతిః హరోపదమః హరస్య-శివస్య, నిగ్రాహకః కా కా

ఽవవ్యాహత శంభుక్తిశ్రీరిత్యర్థః । ప్రకృష్టఃపాతేన పక్షపాతేన కృతాని అరాతీనాం-శత్రూణాం, క్షోభాసారమతాహతాని యేనసః క్షోభః సంచలనం అపారః బలాభావః, సతాహతం । అభిసృతపాంసుః ఆహతశబ్దః, భావక్రాంతః, పక్షపాతేన పరిపంథినాం క్షోభం దౌర్బల్యం, అభిమతార్థలాభం చ కుర్వంతమిత్యర్థః । తం దానం।విం-దాసభూతం పక్షిణం, గరుడం।శ్లో॥దానస్సఖా వాహనమాసనం ధ్వజ ఇత్యాద్యభియుక్తోక్తేః, అవ-రరక్ష, అవతేర్లిట్ ॥౨౪॥ * * * *

అవ॥ అథ వాలివధానంతరం రామస్య రావణవధోదర్కజయలక్ష్మీప్రాప్తిం తతస్సుగ్రీవసేనాలాభప్రయుక్తతేజోతిశయసిద్ధించానులోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం సమరశ్రాంతపక్షిరాజసంరక్షకత్వేన ప్రాగుక్తస్య కృష్ణస్య శత్రువరాభవోపయుక్తజయలక్ష్మీసిద్ధించ ప్రాతిలోమ్యేన ప్రదర్శయంతం శ్లోకమాహ॥ * * *

హంసజారుద్ధబలజా పరోదారసుభాజని ।
రాజిరావణరక్షోరవిఘాతాయ రమారయం ॥

వ్యా॥ హంసజారుద్ధబలజా । పరోదారసుభా । అజని । రాజి । రావణరక్షోరవిఘాతాయ । రమా । ఆర । యం ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥ యం రామం రావణరక్షోరవిఘాతాయ । రావణాఖ్యరక్షసః, రస్య శిరసః ॥ ని ॥ రంక్లీబం రుధిరే మూర్ధ్నీతి రత్నమాలా ॥ తస్య విఘాతాయ-ఛేదాయ, రమా జయలక్ష్మీః, ఆర ప్రాప్తవతీ తస్మిన్రాజి రాజ్ఞి రామే హంసజారుద్ధబలజా-హంసజస్య-సుగ్రీవస్య, సూర్యపుత్రస్య॥ని॥ భానుర్హంసస్సహస్రాంశురిత్యమరః ॥ అరుద్ధబలజా-అతిప్రహ్వసేనాజన్యా।పరోదారసుభా-పరమోత్కృష్టశోభనదీప్తిః, అజని-బభూవ. వాలివధేన జయలక్ష్మీం ప్రాప్తవతి రాఘవే సుగ్రీవానీకలాభప్రయుక్తంపరభీకరం-పరోత్కృష్టం తేజస్సమజనీతి భావః।ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు॥

యంగమారయతాఘావిరక్షోరణవరాజిరా ।

నిజభాసురదారోపజాలబద్ధరుజాసహం

వ్యా ॥ యం। రమా । ఆర । యతాఘా । విరక్తారణవరాజిరా। నిజభా । సురదా । రోపజాలబద్ధరుజాసహం ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ రోపజాలేన-బాణసమూహేన, ॥ ని ॥ పత్రీరోపఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః॥ బద్ధాని బద్ధాయారుజావేదనాతత్సహం సహిష్ణుం శత్రుక్షిప్తశరనికరప్రియుక్తదుఃఖసహిష్ణుం యం శ్రీకృష్ణం యతాఘా వ్యపగతదోషా విరక్షః విగతరాక్షసం రణవరాజిరం యుద్ధశ్రేష్ఠాంకణం యయా సా. విరక్తారణవరాజిరా నిజా అవినాశినీ భాదీప్తిర్యస్యాస్సా తథోక్తా ॥ ని ॥ నిజౌస్వీయావినాశినావితిరత్నమాలా ॥ సురదా సురాన్దైత్యాన్ ద్యతి-ఖండయతీతి తథోక్తా రమా జయలక్ష్మీః ఆరప్రాప । సః గరుత్మంతంర గచ్ఛత్వితి పూర్వేణాన్వయః ॥౨౫॥ * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన సాగరమతిక్రమ్య సీతాం దృష్ట్వా పునరాయాంతం హనూమంతమాసాద్య రఘువీరస్సహ్యాచలయాదిపర్వతాన్ సముద్రవెలాంచ ప్రాప్తస్సన్ రరాజేతి వర్ణయంతం ప్రాతిలోమ్యేన కృష్ణః ప్రద్యుమ్నతాడనాపరాధేన శక్రం ప్రతి నితరాం కుపితస్తజ్జయం లబ్ధ్వా తేజోతిశయశాలీసన్ పారిజాతం దృఢం జగ్రాహేతి దర్శయంతం శ్లోకమాహ ॥ * * * *

సాగరాతిగమాభాతి నాకేశోసురమాసహః ।
తంసమారుతజంగోప్తాభాదాసాద్యగతోగజం॥

వ్యా ॥ సాగరాతిగం । ఆభాతి నాకేశః । అసురమాసహః । తం । సః । మారుతజం । గోప్తా । అభాత్ । ఆసాద్య । గతః । అగజం ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ ఆభాతినాకేశః । ఆభయా-దీప్త్యా, అతినాకేశశ్శక్రమతిక్రాంతః ఇంద్రాభ్యధికతేజస్క-ఇత్యర్థః । అసురమాసహః । అసురమా-దానవలక్ష్మీః, తదసహః సురరిపుసంపదసహిష్ణురిత్యర్థః। గోప్తా-సర్వపాలకః, సః రఘువీరః సాగరాతిగం-సాగరమతిలంఘితవం

తిం, తం ప్రసిద్ధం మారుతజం-హనూమంతం, ఆసాద్య-ప్రాప్య, అగ
జం అగాశ్చజాచ అగజం సహ్యాదీన్సాగర వేలాంచేతియావత్ । స
మాహారద్వంద్వః । అతఏకవద్భావోనపుంసకత్వంచ అగాస్సహ్యాదిశై
లాః జాసాగరవేలా ॥ ని ॥ జా(స్త్రీ)యాందేవవాహిన్యాం వేలానిసాగ
రవేలయోరితిరత్నమాలా ॥ శైలాన్ సాగరవేలాంచ గతస్సన్ ఆభా
త్ అలసత్ ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥

జంగతో గద్యసాదాభాప్తాగోజంతరుమానతం ।
హాస్సమారసుశోకేనాతిభామాగతిరాగసా ॥

వ్యా ॥ జం । గతః । గదీ । అసాదాభా ప్తా । గోజం । తరుం । ఆ
స । తం । హః । సమారసుశోకేన । అతిభామాగతః । ఆగసా ॥ ఇతిప
దవిభాగః ॥ మారస్య-ప్రద్యుమ్నస్య, సుశోకః-అత్యంతఖేదః, తేన
సహితం సమారసుశోకం తేన ఆగసా-అపరాధేన, ప్రద్యుమ్నదుఃఖ
యుక్తేన శరార్పణాదిరూపేణ, శక్రస్యాపరాధేన అతిభామాగతిః-అతి
మాత్రక్రోధాగమనః, ॥ ని ॥ భామఃక్రోధేరవౌదీప్తావితివిశ్వః ॥ గదీ
గదావాన్, వీర్యాద్యత్వాదసిః । జం విజయం ॥ ని ॥ జో జపేవిజయఇ
తిరత్నమాలా ॥ గతః ప్రాప్తః. అసాదాభా ప్తా అసాదాం-అవసాదర
హితాం, ఆభాం-దీప్తిం, ఆప్తా-ప్రాప్తా, ఆవాప్తతేస్తృన్. హః హరిః.
గోజం-స్వర్గప్రభవం, ॥ ని ॥ స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృ
ణిభూజలే । లక్ష్యదృష్ట్యా(స్త్రీ)యాంపుంసిగౌరిత్యమరః ॥ తం తరుంపా
రిజాతం ఆనత-జగ్రాహ.

అప ॥ అథానులోమ్యేన సేతుమార్గేణ సాగరే గచ్ఛన్త్యా వానర
సేనాయాస్సంరక్షకో రామః రరాజేతి ప్రతిపాదయిత్వా ప్రాతిలోమ్యే
న గృహీతపారిజాతం కృష్ణం సేవనకృతాం శత్రుజయప్రదత్వేన త
ద్విముఖానాం శత్రుభయప్రదత్వేనచ వర్ణయత్పద్యం నిబధ్నాతి ॥

వీరవానరసేనస్య త్రాతాభాదవతాహిసః ।
తోయధావరిగోయాదస్యయతోనవసేతునా ॥

వ్యా - వీరవానరసేనస్య । త్రాతా । అభాత్ । అవతా । హి । సః । తోయధౌ । అరిగోయాదసి । అయతః । నవసేతునా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ సః రామః, అరిగౌయాదసి గావశ్చ యాదాంసిచ గోయాదాంసి యాదాంసి జలజంతవశ్చ అరీణి అక్షయాణి గోయాదాంసి యస్యసతథోక్తః తస్మిన్ ॥ సి ॥ రిశబ్దస్త్రవెక్షయఇతిరత్నమాలా తోయధౌ-సముద్రే, అవతారక్షతావతనప్రతిబంధేన రక్షణం కుర్వతా నవసేతునా-నూతనసేతునా, అయతః-గచ్ఛతః, ఇటకిటకటీగతావిత్యత్ర ప్రశ్లిష్టాదీధాతోశ్శతరిరూపం. వీరవానరాణాంసేనావీరవానరసేనం తస్య ॥ సూ ॥ విభాషాసేనాసురాఛాయాశాలానిశానామితిసేనాశబ్దస్యక్లీబతా, త్రాతా సక్షరక్షితాసన్. అభాత్ బభాసే ॥ పాత్రిత్రిలోక్యాపాతస్తు ॥

నాతుసేవనతోయస్య దయాగౌరివధాయతః ।
సహితావదభాతాత్రాస్యనసేరనవారవీ ॥ ౨౬ ॥

వ్యా ॥ నా । తు । సేవనతః । యస్య । దయాగః । అరివధాయతః । సః । హి । తావత్ । అభాతా । త్రాసీ । అనసేః । అనవారవీ । ఇతి పదవిభాగః ॥ నాతుమనుష్యస్తు యస్య శ్రీకృష్ణస్య సేవనతః సేవాయాస్తోత్రాదిరూపాయాయస్యదయాగః కృపాంప్రాప్తస్సన్ అరివధాయతః అరివధేనశత్రువినాశేన ఆయతః విస్తీర్ణః, అభివృద్ధఇతి యావత్ ॥ యస్యకృష్ణస్య అనవారవీనవారవః స్తవరూపశబ్దోస్యాస్తీతి అనవారవీనభవతీత్యనవారవీ శ్రీకృష్ణవిషయకస్తోత్రశబ్దరహితః, సః నా అనసేః అసిరహితాదపిత్రాసీభీమాన్ కిముతసఖడ్గాచ్ఛత్రోరితిభావః ॥ అభాతాహి ప్రకాశహీనః ఖలుభాదీప్తావిత్యస్మాత్తృచ్ తావచ్ఛబ్దోలంకారార్థకః । యత్సేవకశ్శత్రువధేన వర్ధతే యద్విషయకస్తోత్రాకర్తాతు. నిరాయుధాదపి శత్రోస్త్రస్యన్ నప్రకాశతే నకృష్ణః పారిజాతమగ్రహీదితిపూర్వేణాన్వయః ॥ ౨౬ ॥ * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన ఉదగ్రవిక్రమ శాలిరావణప్రాణహరణంకృత్వా సీతామనుప్రాప్య స్వాశ్రితవిభీషణ ఖేదహారీ రామస్స

స్త్రదైవతైః పూజితఇతి ప్రతిపాదయంతం ప్రాతిలోమ్యేన శ్రీకృష్ణశ్చ ప్రభంగమార్గదయ్యా జయశీలస్సకలైస్తూయమానః- పునరవనీమవా పేతి ప్రత్యాయయంతం శ్లోకం సమ్యగ్గ్రధ్నాతి ॥ * *

హారిసాహసలంకేనాసుభేదీమహితోహిసః।చా

రుభూతనుజోరామోరమారాధయదార్తిహా ॥

వ్యా ॥ హారిసాహసలంకేనాసుభేదీ । మహితః । హి । సః । చా రుభూతనుజః । రామః । అరం । ఆరాధయదార్తిహా । ఇతి పదవిభా గః ॥ హారిసాహసలంకేనా సుభేదీహారిమనోహారిసాహసం యస్యసః, హారిసాహసః మనోజ్ఞవిక్రమః । యః లంకేనః, లంకాయాఇనః ప్ర భుః రావణస్తస్య సుభేదీప్రాణనాశకః, అనంతరంచారుః మనోజ్ఞా భూతనుజాసీతాయస్యసః చారుభూతనుజః, అరందుర్తంఆరాధయ దార్తిహా ఆరాధయతఃపూజయతోవిభీషణస్య ఆర్తిహాఖేదహరః । సః రామఃమహితోహిసర్వదైవతైఃపూజితఃఖలు॥ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥

హార్తిదాయధరామారమోరాజోనుతభూరుచా ।

సహితోహిమదీభేసునాకేలంసహసారిహా ॥

వ్యా ॥ హా । ఆర్తిదాయ । ధరాం । అర । మోరాః । జః । నుత భూః । రుచా । సః । హితః । హి । మదీభే । సునాకే । అలం । సహ సా । అరిహా । ఇతిపదవిభాగః ॥ ఆర్తిందద్యాతిఖండయతీతి ఆర్తిదః యయాధ్వజస్యస్వఖేదహరః ప్రద్యుమ్నస్సాత్యకిర్వాతస్మైహితః హితకారా గకాతి చతుర్థీ-మదీభేమదీమదాంధః- ఇభః ఐరావతనామగజః యస్మిన్సః మదీభస్తస్మిన్ మదీభేసునాకేశోభనే స్వర్గేఅలమత్యంతంస హసా వేగేన అరిహాశత్రుభంజకః అతఏవజః జేతానుతభూః నుతంనుతి ఃభావేక్తః తస్యభూః స్థానంసర్వేషాం స్తోత్రపాత్రభూతః రుచాకాం త్యా సామోరాః మాలక్ష్మీః ఉరసియస్యసః మోరాః సః శ్రీకృష్ణః ధరాం భూమిం అరప్రాప్తవాన్హి ॥౨౯॥ * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రామస్య అయోధ్యాప్రాప్తిం ప్రాతిలో

మ్యేన శ్రీకృష్ణస్య ద్వారకాపురప్రవేశంచ ప్రతిపాదయతి తం శ్లోకమాహ—

నాళికేరసుభాకారా గారాసా సురసాపికా ।
రావణారిక్షమేరాపూ రాభేజే హి న నామునా ॥

వ్యా ॥ నాళికేరసుభాకారాగారా । అసా । సురసాపికా । రావణారిక్షమేరా । పూః । అభేజే । హి । న । న । అమునా । ఇతి పదవిభాగః ॥ నాళికేరైః- నారికేళద్రుమైః, సుభాకారాణి- శోభనాకృతీని, అగారాణి గృహాణి యస్యాం సా నాళికేరసుభాకారాగారా । సురసాపికా సురసస్య శోభనస్య రాగస్య ఆపికా ప్రాపికా స్పృహణీయేతి యావత్ ॥ రావణారిక్షమేరా । రావణారేః- దశకంఠశత్రోః, క్షమా ఉచితా ఇరా భూమిర్యస్యాం సా తథోక్తా శ్రీరామచంద్రనివాసయోగ్యక్షితిమతీత్యర్థః । అసౌ పూః- అయోధ్యాపురీ అమునా రామచంద్రేణ అభేజేహి- సేవితా ఖలు, న నేతి ద్వాభ్యాం నఞ్భ్యాం ప్రకృతార్థ ఏవ దృఢీక్రియతే అభేజ ఇత్యాత్మనేపదం ద్వ్యర్థకత్వాత్ కర్మణి లిట్ రూపం ॥ ప్రాతిలోమ్య పాఠస్తు ॥ * * *

నామునా న హి జేభే రాపూరామేక్షరిణావరా ।
కాపిసారసుసారాగా రాకాభాసురకేళినా ॥

వ్యా ॥ న । అమునా । న । హి । జేభేరా । పూః । ఆమే । అక్షరిణా । వరా । కా । అపి । సారసుసారాగా । రాకాభాసురకేళినా । ఇతి పదవిభాగః ॥ జేభేరా జేతారః ఇభాః గజాః యస్యాస్సా జేభా తాదృశీ ఇరా భూమిర్యస్యాస్సా జేభేరా జయశీలగజయుక్తపృథ్వీకేత్యర్థః ॥ వరా శ్రేష్ఠా కాపి పూః ద్వారకాపురీ అక్షరిణా ధర్మవతా ॥ ఉ॥ అక్షరం బ్రహ్మ వేధసి ఇతి రత్నమాలా ॥ రాకాభాసురకేళినా- రాకాసు నవరజో నారీషు గోపికాసు భాసురా కేళిర్లీలా యస్య స తథోక్తః తేన ॥ ఉ॥ రాకా నవరజో నార్యామితి రత్నమాలా । అమునా- శ్రీకృష్ణేన సారసుసారాగా సతీ సారః వరః శోభనః సారాగః- సురసంబంధీ వృక్షః పారిజాతో యస్యాస్సా తథోక్తా సతీ ఆమే ప్రాప్తా । అమగ తు

ష్వత్యస్తాగ్రమార్గణైః । శ్రీకృష్ణః ద్వారకావతీం సపారిజాతాం కుర్వ న్నపి వవశేతి భావః । అత్రాపి ద్వ్యనర్థాన్ ప్రకృతమర్థం ప్రత్యాయయతః ॥

అవ ॥ అథానులోమ్యేన శ్రీరామచంద్రప్రవేశానంతరం అయోధ్యాభూమేర్మహాలక్ష్మీప్రాప్తిం శ్రీరామచంద్రస్య రాజశ్రీసిద్ధించ కథయంతం ప్రాతిలోమ్యేన సత్యభామాగృహాంగణస్య పారిజాతస్థాపనవత్త్వం సత్యభామాయాః పారిజాతకుసుమధారణేన అత్యద్భుతకాంతిసంపత్తిం శ్రీకృష్ణరుక్మిణీవిషయకరోషనివృత్తిం సమీచీనజ్ఞానాదిసిద్ధించ సూచయంతం శ్లోకమాహ ॥ * * * *

సాగ్ర్యతామరసాగారామక్షామాఘనభారగౌః ।
నిజదేపరజిత్యాస శ్రీరామే సుగరాజభా ॥

వ్యా ॥ సా । అగ్ర్యతామరసాగారాం । అక్షామా । ఘనభా । అరగౌః । నిజదే । పరజితి । ఆస । శ్రీః । రామే । సుగరాజభా । ఇతి పదవిభాగః ॥ రామప్రవేశానంతరం సాగౌః అయోధ్యాభూః ॥ ని॥ గౌర్నాకేవృషభే చంద్రే వాగ్భూదిగ్ధేనుషుస్త్రియామితి రత్నమాలా ॥ అక్షామా అకృశా ఘనభా- అధికదీప్తిశ్చ సతీ అగ్ర్యతామరసాగారాం అగ్ర్యాం ఉత్తమాం తామరసాగారాం-కమలాలయాం లక్ష్మీమారప్రాప్తవతి నిజదే స్వప్రదే సహి ప్రసన్నే హ్యాత్మానం దదాతీతి । య ఆత్మదా బలదా ఇతి శ్రుతేః । పరజితి రావణాది శత్రుజేతరి శ్రీరామే సుగరాజభా సుగా సుగమా రాజభా రాజదీప్తిర్యస్యాస్సా తథోక్తా రాజ్యేన హి రాజతేజస్సుగమం భవతి శ్రీః రాజ్యమయీసంపత్ ఆస బభూవ ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥ * * * * *

భాజరాగసుమేరా శ్రీ సత్యాజిరపదేజని । గౌగ
భానఘమాక్షామరాగా సారమతాగ్ర్యసా ॥ ౩౦ ॥

వ్యా ॥ భా । అజరాగసుమేరా । శ్రీః । సత్యాజిరపదే । అజని । గౌగభా । అనఘమా । క్షామరాగా । సా । అరమత । అగ్ర్యసా । ఇతి పదవిభాగః ॥ అజరాగసుమేరా- అజరాణాం నిర్జరాణాం అగః పారిజా

త_స్తస్య సుమాని-పుష్పాణి ఇ॥స్థానం యస్యాస్సా అజిరాగసుమేతి-
పారిజాతకుసుమస్థాధాదీప్తిః శ్రీస॥జిరపదే - శ్రీసత్యాయాః శ్రీ
మత్యాస్సత్యభామాయాః అజిరపదే అ.కణస్థా నైఅజనిఅజాయత|పా
రిజాతకుసుమదీప్తిరత్యన్భ॥ సత్యభా॥ంకణే అపసాకేతి కథనా
న తదంకణే పారిజాతః కృష్ణేన స్థాపితఇతి వ్యజ్యతే తేన సానత్యభా
మా గౌరభాపూర్వా పెకి॥వ్యధిక గౌరతటిత్కాంతిః అనఘమా
నిదోష సంపత్కా క్షామః శ్రీః॥ రాగో మాత్సర్యం యస్యాసాక్షా
మరాగా పారిజాతానయనేన నారదత్తకుసుమగ్రాహిణ్యాం రుక్మి
ణ్యాం తద్దాతరి కృష్ణేచ ప్రరూఢం మాత్సర్యం ఉజ్ఘితవతీతి భావః॥ని॥
రాగోనురాగేమాత్సర్య ఇతి రత్నమాలా। అగ్ర్యసా- అగ్ర్యం శ్రేష్ఠం
వంజ్ఞానం యస్యాస్సా అగ్ర్యసా ॥ని॥ నక్లీబంస్యాదనపథేజ్ఞానేధ్యా
నేనివారణే ఇతిరత్నమాలా ॥ తత్రైవ సమీచీన విటాకవతీచసతీ అరమ
తకృష్ణేన సాకం క్రీడతిస్మ ॥ ౩౦-౬౦ ॥ * * *

శ్రీమద్రాఘవయాదవాకృతి ధరశ్శేషాచలోత్తంసకశ్శ్రీరామోహితు
మధీకరకృతిమిమాం శ్రీశో మయాదుష్కరాం । తస్మాదత్రపవిత్రమా
ధవకథాస్వాదోన్ముఖత్వాత్తుకాన్సన్తస్సాధు విచిన్వతాంగుణవిద శ్లాఘా
మమోఘాదరాః ॥ * * * * *

శ్రీమత్కాంచీనగరనాయకతాతాచార్యభాగినేయ వాధూలసగోత్ర
వృష్ఠాప్తాగ్ర్యమావియాజిశ్రీశ్రీనివాసార్యతనూభవస్యశ్రీనయమకచక్ర
వర్తివీరరఘునాథార్యయజ్వనస్తనయేన శ్రీశ్రీనివాసకృపాతిశయసమధిగత
సకలశాస్త్రార్థగర్భసంభవేన శ్రీమదాత్రేయ వెంకటార్యయజ్వనా
విరచితం స్వకృతవ్యాఖ్యానసహితం రాఘవయాదవీ
యాఖ్యం మనులోమవిలోమం కావ్యం

శ్రీసంపూర్ణమ్‌శ్రీ